

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İMÂMİYYE’NİN MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE’YE VE
KEYSÂNİYYE’YE BAKIŞI

Yüksek Lisans Tezi

ERDOĞAN ASLAN

AMASYA
Temmuz – 2024

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İMÂMİYYE’NİN MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE’YE VE
KEYSÂNİYYE’YE BAKIŞI

Hazırlayan
Erdoğan ASLAN

Tez Danışmanı
Doç. Dr. ÜMİT TORU

AMASYA – 2024

*Ölümün Gazze'de çocuk işi olduğunu tüm dünyaya öğreten Filistinli
çocuklara...*

TEZ ONAY SAYFASI

Erdoğan ASLAN tarafından hazırlanan “İMÂMİYYE’NİN MUHAMMED B. EL-HANEFİYYE’YE VE KEYSÂNİYYE’YE BAKIŞI” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 06/06/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oyçokluğu ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman : Doç. Dr. Ümit TORU

.....

Üye : Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ATEŞYÜREK

.....

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. .../.../.....

.....

Doç. Dr. Hasan YERKAZAN

Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiki yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.../06/2024

Erdoğan ASLAN

İmza

ÖZET

İMÂMÎYYE’NİN MUHAMMED B. EL-HANEFÎYYE’YE VE KEYSÂNÎYYE’YE BAKIŞI

Erdoğan ASLAN

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Haziran/2024

Doç. Dr. Ümit TORU

Ele alınan bu araştırmada İslâm Mezhepler Tarihinde önemli bir yeri olan Muhammed b. Hanefiyye’nin hayatı, Şîî düşünceye olan katkıları ve İmâmiyye fırkasının kendisine yaklaşımı incelenmiştir. Muhammed b. Hanefiyye’nin İmâmiyye mezhebindeki konumu ise araştırmanın genel amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın birinci bölümünde Muhammed b. Hanefiyye’nin hayatı ele alınmış ve Şîa’yı oluşturan temel kavramlar üzerinden Şîî düşüncedeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ise Muhammed b. Hanefiyye hakkında İmâmî literatür taraması yapılmış ve onun hakkında ortaya atılan iddialara İmâmiyye fırkasının yapmış olduğu eleştiriler incelenmiştir. Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali’nin, Hz. Fâtıma’dan olmayan çocuklarından birisidir. İbnü’l-Hanefiyye, Hz. Ebû Bekir’den sonraki diğer üç halife döneminde ve Emevî Halifelerinden Abdülmelik b. Mervan dönemine kadar yaşamıştır. O bazen abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in bir adım gerisinde kalmış, bazen de Cemel ve Sıffin gibi savaşlarda babasının sancağını en ön saflarda taşımıştır. Muhammed b. Hanefiyye Kerbelâ vakasından sonra Ehl-i beyt taraftarlarının gözdesi haline gelmiştir. Bu süreçte İslâm toplumunun birlik ve beraberliği için uğraşmış, herhangi bir fitneye sebebiyet vermemek ve Müslüman kanı dökmek için büyük çaba göstermiştir. Muhammed b. Hanefiyye’nin vefatından sonra Keysâniyye mezhebi onun imam olarak seçildiği, ölmediği, Radva isimli dağda gaybette olduğu ve bir gün geri döneceği gibi iddialar ortaya atmıştır. Şîa’da ana bünyeyi oluşturan İmâmiyye fırkası ise onun imâmet iddiasında bulunmadığını ve vefat etmiş olduğunu söyleyerek Keysâniyye’yi eleştirmiştir. Daha sonraki süreçte Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan gaybet, recat, mehdîlik ve gizli ilimleri bilmesi gibi iddialar İmâmiyye mezhebinin inanç esasları haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepler Tarihi, İmâmiyye, Keysâniyye, İmâmet, Muhammed b. Hanefiyye

ABSTRACT

THE IMAMIYYAH'S VIEW ON MUHAMMAD B. AL-HANAFIYYA AND THE KAYSANIYYAH

Erdoğan ASLAN

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Basic Islamic Sciences, M.A., June/ 2024

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Ümit TORU

This research examines the life of Muhammad b. Hanafiyya, who holds a significant place in the history of Islamic sects, his contributions to Shiite thought, and the approach of the Imamiyyah faction towards him. The position of Muhammad b. Hanafiyya within the Imamiyyah sect is the general purpose of the study. In the first part of the research, the life of Muhammad b. Hanafiyya is discussed, and his place in Shiite thought has been attempted to be identified through the fundamental concepts that constitute Shi'a. The second part involves a review of Imami literature concerning Muhammad b. Hanafiyya and examines the criticisms made by the Imamiyyah faction against the claims put forth about him. Muhammad b. Hanafiyya was one of the children of Ali (d. 40/661) who was not born from Fatimah (d. 11/632). He lived during the reigns of the first four caliphs following Abu Bakr (d. 13/634) and until the time of Umayyad Caliph Abdul Malik bin Marwan (d. 86/705). At times, he stayed a step behind his brothers Hasan (d. 49/669) and Husayn (d. 61/680), and at other times, he carried his father's flag at the forefront during battles like Camel and Siffin. After the event of Karbala, Muhammad b. Hanafiyya became a favorite among the followers of the Ahl al-Bayt. During this period, he strived for the unity and harmony of the Islamic community, exerting great effort to prevent any sedition and the shedding of Muslim blood. After the death of Muhammad b. Hanafiyya, the Kaysaniyya sect claimed that he was chosen as an Imam, had not died, was in occultation at a mountain called Radwa, and would one day return. The Imamiyyah faction, which forms the main body of the Shi'a, countered these claims by asserting that he did not claim Imamate and had indeed died, criticizing the Kaysaniyya. In later periods, claims about Muhammad b. Hanafiyya such as occultation, return, Mahdism, and possessing secret knowledge became fundamental beliefs of the Imamiyyah sect.

Keywords: History of Islamic Sects, Imamiyyah, Kaysaniyyah, Imamate, Muhammad b. Hanafiyya

ÖNSÖZ

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ilk iki halife döneminde ciddi toplumsal ayrışmalar olmasa da Hız. Osman'ın hilafetinin sonlarına doğru gerek Müslümanların farklı coğrafyalara yayılması gerekse toplumsal olaylar halk arasındaki gruplaşmaları arttırmıştır. Hız. Osman'ın şehit edilmesi ise ileride daha büyük problemlere yol açacak Cemel ve Sıffın gibi olaylara zemin hazırlamıştır. Emevî-Hâşimî çekişmesi artmış, bir süre sonra da İslâm dünyası içerisinde derin bir yaraya sebep olan Kerbelâ olayı yaşanmıştır. Ali evlatlarının içinde bulunduğu bu olaylar Muhammed b. Hanefiyye'yi de etkilemiş ve kendisini ilk başlarda siyasi daha sonraları ise dini olarak algılanacak birçok çekişmenin içinde bulmuştur. Bu bağlamda tezimizin İslâm Mezhepler Tarihindeki "Muhammed b. Hanefiyye" portresinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacağı ve bu alandaki eksiği gidereceğini ümit etmekteyiz.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde öncelikle Muhammed b. Hanefiyye'nin doğumu ve nesebinden bahsedilmiş ardından gençlik yılları ve olgunluk dönemi anlatılmıştır. Akabinde Keysâniyye fırkasının doğuşu ve Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki ortaya atılan iddialardan bahsedilmiştir. İkinci bölümde ise İmâmî ulemanın Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki değerlendirmelerine yer verilmiş ardından da Keysâniyye'nin iddialarına yapılan İmâmî eleştirilerden bahsedilmiştir.

Çalışmamız boyunca beni sabırla dinleyen, bilgi ve deneyimini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Ümit Toru'ya, temel kaynakları bulmam konusunda yardımcı olan ve güzel fikirleriyle katkı sunan kıymetli dostum Öğretim Görevlisi Bayram Gül'e ve bu süreçte benden maddi, manevi desteklerini esirgemeyen ailem başta olmak üzere tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Erdoğan ASLAN
Amasya 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	i
ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Yöntemi.....	2
1.3. Araştırmanın Kaynakları	4

II. BÖLÜM

2. MUHAMMED B. HANEFİYYE’NİN Şİİ DÜŞÜNCEDEKİ YERİ	9
2.1. Muhammed b. Hanefiyye’nin Hayatı	9
2.1.1. İsmi ve Nesebi.....	9
2.1.2. Doğumu.....	11
2.1.3. Gençlik ve Olgunluk Dönemi	12
2.1.4. Vefatı	20
2.1.5. İlmî Şahsiyeti	20
2.2. Muhammed b. Hanefiyye’nin İsmi Etrafında Ortaya Çıkan İddialar	22
2.2.1. Keysâniyye’nin Doğuşu ve Gelişimi	23
2.2.2. Muhammed b. Hanefiyye Hakkındaki Keysânî İddialar	26
2.2.2.1. İmâmet	26
2.2.2.2. Gaybet	28

2.2.2.3. Rec‘at	32
2.2.2.4. Mehdîlik	35
2.2.2.5. Takiyye	38
2.2.2.6. Bedâ	39
2.2.2.7. Gizli İlimlere Sahip Olması	40

III. BÖLÜM

3. İMÂMÎ LİTARATÜRDE MUHAMMED B. HANEFİYYE VE KEYSÂNİYYE	42
3.1. Muhammed b. Hanefiyye’nin Nesebine Yönelik Değerlendirmeler	42
3.2. Muhammed b. Hanefiyye’nin İmâmî İmamlarla İlişkisi	44
3.2.1. Hz. Ali ile İlişkisi ve Fitne Hadiselerindeki Rolü	45
3.2.2. Hz. Hasan ile İlişkisi	52
3.2.3. Hz. Hüseyin ile İlişkisi ve Kerbelâ Olayındaki Tutumu	54
3.2.4. Ali b. Hüseyin ile İlişkisi	60
3.3. Muhammed b. Hanefiyye Hakkındaki Keysânî İddialara İmâmî Ulemanın Bakışı	63
3.3.1. İmâmetin İmâmiyye’deki Önemi	63
3.3.2. Muhammed b. Hanefiyye’nin İmâmetine Yönelik İddialara Eleştiriler	64
3.3.2.1. İmâmî Hadis Literatüründe Muhammed b. Hanefiyye’nin İmâmeti	65
3.3.2.2. Sancak Taşımalarının İmâmetine Delil Sayılmasına Eleştiriler	66
3.3.2.3. “Mehdî Benim Neslimdendir” Hadisinin İmâmî Yorumu	67
3.3.2.4. İbnü’l-Hanefiyye’nin İmâmet İddiasında Bulunmadığı Söylemi	69
3.3.2.5. Hz. Peygamberin Silahlarının İbnü’l-Hanefiyye’de Olmadığı İddiası	71
3.3.3. Muhammed b. Hanefiyye’nin Gaybeti İddialarına Eleştiriler	73
3.3.4. İbnü’l-Hanefiyye’nin Gizli İlimlere Sahip Olduğu İddialarına Eleştiriler	76
3.3.5. Seyyid el-Himyârî’nin İbnü’l-Hanefiyye Hakkındaki İddialarına Bakışları	78
3.4. İmâmî Litaratürde Muhtâr es-Sekafî ve Muhammed b. Hanefiyye ile İlişkisi	80
3.4.1. Muhammed b. Hanefiyye’nin Muhtâr’ın Hareketine Karşı Tutumu	81

3.4.2.	İmâmî İmamların Muhtâr es-Sekafî Hakkındaki Övgüleri.....	83
3.4.3.	Ali b. Hüseyin’in Muhtâr Hareketini Onaylaması.....	84
3.4.4.	Çağdaş İmâmî Söylemde Muhtâr es-Sekafî.....	86
SONUÇ		90
KAYNAKÇA		92
ÖZ GEÇMİŞ		98

KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar	Açıklama
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
bnt.	: Bintü
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Erişim	: Erişim Tarihi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm Tarihi
Tdv	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
yy.	: Yüzyıl

I. BÖLÜM

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İslâm dünyasında Hz. Osman'ın (ö. 35/656) vefatından sonra çeşitli bölünmeler ve gruplaşmalar yaşanmıştır. Bu gruplaşmaların etkisiyle Cemel ve Sıffîn Savaşları meydana gelmiş ve en son Kerbelâ olayının yaşanmasıyla toplumsal hayatta ayrılıklar daha da derinleşmiştir. Bu süreçte Hz. Ali (ö. 40/661) ve evlatları aktif bir şekilde yer almış, liderlik vasıflarıyla toplumda ön plana çıkmışlardır. Kerbelâ olayının yaşanıp Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) şehit edilmesinden sonra Muhammed b. Hanefiyye, (ö. 81/700) Hz. Ali'nin ve evlatlarının intikamını almak isteyen insanların lideri haline gelmiştir. İslâm Tarihi'nde gaybete girdiğine inanılan¹ ve mehdî olduğu iddia edilen ilk kişi olması² onu Şîî düşüncenin merkezine yerleştirmiştir. Ne var ki gaybet ve mehdî inançlarının daha sonraki dönemlerde İmâmiyye'nin inanç esasları haline gelmesi, İmâmî ulemanın onun gaybetine ve mehdîliğine dair iddialara nasıl bakıldığının merak edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda İmâmiyye'nin Muhammed b. Hanefiyye ve onun ismi etrafında oluşan Keysâniyye fırkası hakkındaki görüş ve tutumları çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı genel olarak İslâm Tarihi alanında incelenmektedir. Bizim çalışmamızdaysa Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı İslâm Mezhepler Tarihinin bir konusu olarak ele alınmıştır. Daha önceki çalışmalarda ekseriyetle Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı ve cenknâmeleri ile ilgilenilmiş, İslâm Mezhepler Tarihi'ne katkısı ise Keysâniyye fırkası üzerinden ele alınmıştır. Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki yapılan araştırmalarda onun ismi etrafında ortaya çıkan görüşler incelenmiş fakat bu görüşlerin İmâmiyye'deki yansımaları üzerinde fazla durulmamıştır. Muhammed b. Hanefiyye'nin ismi etrafında ortaya çıkan gaybet, rec'at, mehdîlik ve gizli ilimlere sahip olma gibi iddialar ve bunların İmâmiyye'ye etkilerini ilk defa İslâm Mezhepler Tarihi'nin bir konusu olarak ele alan bu çalışma söz konusu boşluğu doldurması açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Sünnî ve İmâmî âlimlerin Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki görüşlerinin karşılaştırılması bu iki grubun Muhammed b. Hanefiyye üzerinden cereyan eden olaylara nasıl baktıklarını anlamamıza yardımcı olması açısından da önemlidir.

¹ Cemil Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 58.

² Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 89-90.

Tüm bunların dışında Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya attığı iddiaların sonraki yıllarda İmâmiyye'nin inanç esası haline gelmesi ve yine Keysânî fırkaların Hz. Hasan (ö. 49/669) ve Hz. Hüseyin'i devre dışı bırakıp imâmetin Muhammed b. Hanefiyye ve nesline ait olduğunu söylemesi "İmâmiyye fırkasının Muhammed b. Hanefiyye ve Keysaniyye'ye bakışı nasıldır?" sorusunu akıllara getirmektedir. Bu bağlamda çalışmamız Muhammed b. Hanefiyye'nin ve Keysâniyye'nin İmâmiyye içerisindeki algısının anlaşılmasına ve İmâmî müelliflerin söz konusu şahıs ve fırka hakkındaki düşüncelerinin öğrenilmesine katkı sağlayacaktır.

Ele alınan bu çalışmanın amacı, İmâmiyye fırkasının Hz. Ali'nin çocuklarından birisi olan Muhammed b. Hanefiyye'ye bakışını derinlemesine incelemektir. Bu çerçevede, Muhammed b. Hanefiyye'nin Şîî düşünce geleneği içindeki yerini tespit edilmeye, İmâmî kaynaklarda ve Şîî toplumunun düşünce yapısında Muhammed b. Hanefiyye'ye nasıl bir yer ayrıldığı detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılacaktır.

Çalışmada, öncelikle Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı hakkında bilgi verilmiş, hayatında önemli yer tutan olaylardan bahsedilmiştir. Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki ortaya atılan iddialar zikredilerek Şîî düşüncesindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca İmâmî ulemanın bu iddialara verdiği cevaplar incelenmiş imâmet, gaybet, gizli ilim ve cifr gibi fikirleri ele alınarak kendisinden sonraki dönemde İmâmiyye fırkasına etkisini ortaya koymak da amaçlanmıştır.

Tezimizin asıl konusu erken dönem İmâmî literatürün Muhammed b. Hanefiyye'ye ve Keysâniyye'ye nasıl bakıldığını ortaya koymak olmasına rağmen, biz daha net bir tablonun ortaya çıkması niyetiyle günümüz İmâmiyye mensupları arasında Muhammed b. Hanefiyye'ye nasıl bir yer ayrıldığı da araştırmamıza dahil edilmiştir. Günümüzde İmâmiyye'nin ağırlıklı olarak yaşadığı İran'da medyanın ve toplumun Muhammed b. Hanefiyye'ye ve Muhtâr es-Sekafi'ye bakışı genel olarak ortaya konulmuştur.

1.2. Araştırmanın Yöntemi

İslâm Mezhepler Tarihinde önemli bir yer tutan, Hz. Ali'nin çocuklarından birisi olan ve İslâm Tarihinde ilk defa mehdî olduğu iddia edilen Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmiyye'deki yerinin ele alındığı bu çalışmada dört farklı yöntem takip edilmiştir.

Bunlardan birincisi literatür taraması ve metin analizi yöntemidir. Bu yöntemde ilk önce araştırılan konuya ilişkin önceki bilgiler gözden geçirilir ve incelenir. Toplanan bu bilgiler analiz edilir ve değerlendirilerek çalışmanın kavramsal, metodolojik ve tematik gelişimine

katkıda bulunur.³ Literatür taraması, çalışma boyunca en çok kullanılan yöntemdir. İmâmiyye'nin klasik metinleri ve önemli kaynakları incelenerek Muhammed b. Hanefiyye'ye ve Keysâniyye'ye bakışları incelenmiştir. Bu kaynaklarda hangi ifadelerin kullanıldığı ve bu konuda ne tür eserler yazıldığı belirlenmeye çalışılmıştır.

Literatür taraması neticesinde elde ettiğimiz bilgiler tarihsel analiz yöntemiyle analiz edilmiştir. Tarihsel analiz yönteminde, geçmiş zamanda gerçekleşen olaylar incelenerek “Geçmişte ne oldu?” sorusuna cevap aranılır. Araştırmacı o dönemde neler yaşanmış olabileceğini ve süreci doğru bir şekilde araştırmaya ve açıklamaya çalışır.⁴ Geçmişteki bir şahıs, bir grup ya da olay araştırılarak olayların nasıl oluştuğu arka planında neler olduğu ve ne gibi serüvenlerden geçtiği incelenir. Çalışmada Keysâniyye mezhebinin tarihi gelişimi incelenmiş, Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan gaybet, rec'at, mehdîlik vb. iddiaların zamanla nasıl inanç esasları haline geldiği incelenmiştir.

Tezimizde İmâmiyye ve Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'ye nasıl baktığı, karşılaştırmalı çalışma yöntemiyle analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu araştırma yönteminde grupların olaylara bakış açısı ele alınır. Aralarındaki farkların nedenleri ve sonuçları araştırılır ve değerlendirilir.⁵ Bu çalışmada bazı konularda Muhammed b. Hanefiyye etrafında cereyan eden olaylara İmâmiyye'nin ve Ehl-i Sünnet'in bakış açıları karşılaştırılmış ve bu bakış açılarının iki grubun doktriner yapısıyla nasıl ilişkilendirilebileceği değerlendirilmiştir.

Söz konusu yöntemler dahilinde elde ettiğimiz veriler iki ana bölümde aktarılmıştır. Birinci bölümde daha çok Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı ve onun ismi etrafında ortaya atılan iddialar hakkında bilgi verilmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunan Keysâniyye fırkasının doğuşu ve gelişimi de bu bölümde ele alınmıştır. Burada ikinci bölüm de vereceğimiz bilgilerin daha iyi anlaşılması için bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümü ise tezimizin ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin ismi ve nesebine yönelik İmâmi değerlendirmeler ele alınmış ve Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmî imamlarla ilişkisinden bahsedilmiştir. Daha sonraki başlıklarda ise Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan iddialara İmâmî literatürde ne tür cevaplar verildiği incelenmiştir.

³ Ayşe Yıldız, “Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemik Literatür Taramasına Genel Bakış”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (2022), 369.

⁴ Şener Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Pegem Akademi, 2013), 19.

⁵ Büyüköztürk vd., *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, 16.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Tezimizin ana konusunu “İmâmî literatürde Muhammed b. Hanefiyye ve Keysaniyye” başlığı oluşturmaktadır. İmâmiyye mezhebinden kabul edilen yazarların Muhammed b. Hanefiyye hakkında neler düşündüğü ve Keysâniyye’nin ortaya attığı gaybet, rec‘at, mehdilik ve imâmet gibi iddiaların İmâmiyye’de ne tür bir algı oluşturduğu araştırılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple doğal olarak temel kaynaklarımızı da İmâmî ulemanın kaleme aldığı eserler oluşturmaktadır. Erken dönem İmâmî eserler incelendiğinde Muhammed b. Hanefiyye hakkında müstakil bir çalışma yapılmadığını görmekteyiz. Fakat Muhammed b. Hanefiyye’nin hem kendi döneminde yaşanan olaylara etkisi hem de Keysâniyye fırkasının onun ismi etrafında ortaya attığı fikirler nedeniyle İmâmî eserlerde dağınık şekilde birçok bilgi yer almaktadır. Yakın dönemde ise birkaç İmâmî yazar Muhammed b. Hanefiyye’nin hayatını anlatan müstakil çalışmalar yapmışlardır.

İmâmî ulemanın Muhammed b. Hanefiyye ve Keysaniyye’ye bakışını belirlememizde kullandığımız kaynakların ilki Şerîf el-Murtazâ’nın (ö. 436/1044) *el-Füsûlü’l-Muhtâra* adlı eseridir.⁶ Eserde Keysâniyye hakkında bir başlık açılmış ve Keysâniyye’nin iddialarına cevaplar verilmeye çalışılmıştır. Yine Şerîf el-Murtazâ’nın *eş-Şâfi fi’l-İmâme* adlı eserinden de İmâmî inanç esaslarından bahsederken istifade edilmiştir. Şiî rical eserlerinden olan Keşşî’nin (ö. 3-4. yy.) *Ricâlü’l-Keşşî* adlı eseri de çalışma boyunca faydalandığımız kaynakların başında gelmektedir. Eserde Ali b. Hüseyin’in imâmetinden ve Muhtâr es-Sekafi’den bahsedilirken yer yer Muhammed b. Hanefiyye’nin de ismi geçmektedir. Özellikle Muhtâr hakkında birbirine zıt rivayetlere çokça yer verilmiş olsa da Muhtâr’ın Ali b. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye ile ilişkisi konusunda istifade ettiğimiz kaynaklardandır.⁷

Mezhepler Tarihi alanında önemli bir yer tutan Hasan b. Musa en-Nevbahtî’nin (ö. 311/924) *Fıraku’ş-Şîa*’sı da çalışmamızın birinci el kaynaklarını oluşturmaktadır.⁸ Müellifin konuları kısa ve yüzeysel olarak işlediği eser İmâmiyye’nin ilk üç asırlık tarihine ışık tutan eski ve temel bir kaynak olma hüviyetine sahiptir.

İmâmî ulema tarafından gaybet inancını delillendirmek amacıyla yazılmış eserlerde çalışmamız boyunca istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Şerif el-Murtazâ’nın *el-Mukni fi’l-Gaybe*, Şeyh Müfid’in (ö. 413/1022) *Mesâilü Aşera fi’l-Gaybet* ve Ebû Ca’fer et-Tûsî’nin (ö.

⁶ Alemü’l-hüdâ Ebü’l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü’l-Muhtâra* (el-Mu’tameru’l-Âlemî li-Elfıyyeti’ş-Şeyhi’l-Mufid, 1992).

⁷ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz Keşşî, *Ricâlü’l-Keşşî*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseyini (Beyrut: Müessesetü’l-A’lâmî li’l-matbû’ât, 1430).

⁸ Nevbahtî - Kummî, *Şiî Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020).

460/1067) *Kitâbü'l-Gaybe* adlı eserleri gaybet konusunda yazılmıştır. Bu eserlerde İmâmiyye'nin gaybet inancının doğruluğu ve diğer fırkaların gaybet iddialarının imkansızlığına yer verilmiştir. Bu bağlamda Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki gaybet iddiası da eserlerde eleştirilmiştir.

Çalışma boyunca İmâmî İslâm Tarihi kitaplarından da istifade edilmiştir. Kitabını yazma amacı Hz. Ali başta olmak üzere Şîî imamlarını ve onları destekleyenleri övmek, Yezîd ile diğer Emevîler'i yermek olan İbn A'sem'in (ö. 320/932) *el-Fütûh* adlı eseri ve Şîî yazarların İmâmiyye Şîa'sına mensup saydıkları Mes'ûdî'nin (ö. 345/956) *Mürücü 'z-Zeheb*'i kullanılan önemli kaynaklardır. Bu eserler Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlarla ilişkisi incelememizde, Cemel ve Sıffîn savaşlarındaki rolünü anlamamızda bizlere yol göstermiştir. Şeyh Müfid'in yazmış olduğu *el-Cemel ve 'n-Nuşra li Seyyidi'l-İtre fî Harbi'l-Basra* adlı eserde İmâmî bakış açısıyla Cemel Savaşı'nın öncesinde ve sonrasında yaşanan olaylar hakkında ve Muhammed b. Hanefiyye'nin bu savaşta rolünü bize yansıtmaları bağlamında önemli bilgiler vermektedir.⁹

İmâmî yazarların Muhammed b. Hanefiyye ve Keysâniyye'ye bakışını daha net görebilmek için sadece makâlât kitapları değil, İmâmiyye'nin klasik hadis kitapları da çalışmamız boyunca faydalandığımız önemli kaynaklardan olmuştur. Böylece İmâmiyye'nin, özellikle imâmet meselesinde Hz. Peygamberden ve on iki imamdan gelen rivayetleri nasıl değerlendirdikleri ve Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetin imkansızlığını nasıl delillendirdiklerini daha iyi anlamamızda yardımcı olmuştur. Bu bağlamda faylandığımız ilk eser Küleynî'nin (ö. 329/941) yazmış olduğu ve İmâmiyye'nin dört temel hadis kitabının en önemlisi sayılan *Usûlü'l-Kâfi*'dir.¹⁰ Eserde özellikle İmâmetin Hz. Fâtıma soyundan olması vurgulanarak dolaylı bir şekilde Muhammed b. Hanefiyye'ye vurgu yapılmıştır. Çalışmamız boyunca istifade edilen bir diğer İmâmî hadis kitabı ise Şeyh Sadûk'un (ö. 381/991) yazmış olduğu asıl adı *Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me* olan ve Türkçe'ye *Dinin Kemâli* adıyla çevrilen eserdir.¹¹ Bu eser İmâmiyye'nin on ikinci imamı Muhammed Mehdî'nin gaybette olduğunu ve geri döneceğine dair inancı ispat etmek için Hz. Peygamber'den ve imamlardan gelen rivayetler esas alınarak hazırlanmıştır.¹² Şeyh Sadûk, eserinde aklî bir üslup takip etmekte, Hz. Adem'in yaratılışından bahseden ayetlerden başlamak ve Şîî imâmet teorisiyle

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, *el-Cemel ve 'n-Nusre li Seyyidi'l-İtre fî Harbi'l-Basra*, thk. Seyyid Ali (Kum: Dârü'l-Müfid, 2010).

¹⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb Küleynî, *Usûlü'l-Kâfi* (Beyrut: Menşûratü'l-Fecr, 2007).

¹¹ Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin ibn Babaveyh Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, çev. Ali Orak (İstanbul: İmam Rıza Dergâhı Yayınları, 2020).

¹² Mustafa Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1999), 19/347.

ilişkilendirmek suretiyle tevil yaparak ilk önce imametın zorunluluğunu, imamın neden insanlar tarafından seçilemeyeceğini, imamın günahsız oluşunu, gaybet düşüncesini ve gaybete girdiği belirtilen diğer kişilerin gaybetinin neden doğru olmadığını temellendirmeye çalışmıştır.¹³ İmâmiyye'nin imâmet inancıyla alakalı hadislerin bir araya getirildiği en eski sistematik kaynak olan Saffâr'ın (ö. 290/903) *Besâ'irü'd-derecât* adlı eseri de faydalandığımız eserlerdendir.¹⁴

Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmî literatürdeki yerini tespit etmeye çalıştığımız tezimizde Şîî yazar Ali b. Hüseyin el-Hâşimî'nin *Muhammed b. Hanefiyye* adlı eseri de çalışmamız boyunca çokça istifade ettiğimiz kaynaklardandır.¹⁵ Hâşimî'nin yakın dönemde müstakil olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatını konu alan eseri her ne kadar klasik Şîî bakış açısıyla yazılmış olsa da Ehl-i Sünnet kaynaklarından da alıntılar yaparak hazırlanmış bir kitaptır. Yine yakın zamanda yazılmış olan Seyyid Mahmud el-Garîfî'nin *Muhammed b. Hanefiyye* isimli küçük çaplı eserinden de faydalanılmıştır.¹⁶

Yakın Dönemde İmâmî âlimler tarafından Ehl-i beyt hakkında yazılan eserlerden de faydalanılmıştır. Mehdi Aksu'nun *Marifet-i Âl-i Muhammed*'i,¹⁷ Resul Ca'feriyan'ın *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı* adlı eseri,¹⁸ Muhammed Erdebilî'nin *Hadîkatu's-Şîâ'sı*¹⁹ genel anlamda Ehl-i beyt'i övmek için yazılmış eserlerdir. Bu nedenle Muhammed b. Hanefiyye'nin ismi daha çok imamlardan bahsedilirken kullanılmış ve onun imamlara sadık olduğu vurgusu yapılmıştır.

İmâmiyye'nin Muhammed b. Hanefiyye ve Keysâniyye'ye bakışını ortaya koyarken birinci el kaynakların yanında ikinci el bazı kaynaklardan da istifade ettik. Bu kaynaklardan bazıları diğer mezhep mensuplarına ait eserlerdir. Bağdadî'nin (ö. 429/1037) *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eseri,²⁰ Nâşî el-Ekber'in (ö. 293/906) *Mesâ'ilü'l-İmâme* adlı eseri²¹ ve Şehristânî'nin (ö. 548/1153) *el-Minel ve'n-Nihal* adlı eserleri²² çalışmamız boyunca bizlere kaynaklık etmiş

¹³ Ümit Toru, *Eş'ari Geleneğin Şiilik Algısı* (Ankara: Astana Yayınları, 2020), 12-13.

¹⁴ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh Saffâr, *Besâ'irü'd-Derecât* (Kum: Ayetullah Maraşi Necefi Yayınları, 1983).

¹⁵ Hatîb Ali b. Hüseyin en-Necefi Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye* (Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 2004).

¹⁶ Seyyid Mahmud Garifi, *Muhammed b. Hanefiyye* (Kuveyt, 2002).

¹⁷ Mehdi Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed* (İstanbul: Asr Yayınları, 2011).

¹⁸ Resul Caferiyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, çev. Cafer Bayar (Kevser Yayınları, 1994).

¹⁹ Ahmed b. Muhammed Erdebilî, *Hadîkatu's-Şî'a* (Kum: İntişârâtü Ensâryân, 1958).

²⁰ Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1991).

²¹ Abdullah b. Muhammed Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-İmâme ve Muktetafât mine'l-Kitâbi'l-Evsât fi'l-Makâlât*, thk. Joseph van Ess (Beyrut: Darün Neşri Franz Steis Wiesbaden, 1971).

²² Ebû'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, *el-Minel ve'n-Nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015).

eserlerdir. Bu eserler Keysâniyye'nin doğuşu, gelişimi ve kollara ayrılması hakkında bizlere önemli bilgiler sunmaktadır.

Çalışma boyunca yararlandığımız ikinci el kaynaklardan bir diğeri İslâm Tarihi ve tabakât alanında yazılmış olan eserlerdir. Bu bağlamda İbn Sa'd'ın (ö. 230/884) *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* adlı eseri²³ çalışmamızın temel taşlarından olma özelliğine sahiptir. Tabakât kitaplarının ilki kabul edilen eser, Muhammed b. Hanefiyye'nin nesebi, doğum tarihi vb. bilgiler edinilmekle birlikte çalışmamızın her aşamasında başvurduğumuz bir kaynaktır.

Belâzurî'nin (ö. 279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eseri de önemlidir.²⁴ Bu eser, sadece nesep bilgileri vermeyen daha çok tarih kitabına benzeyen, bu itibarla da kendisinden çokça yararlandığımız kaynak olma özelliğini taşımaktadır. İbnü'l-Hanefiyye'nin doğumundan ölümüne kadarki geçen süreçte yaşadıkları hakkında önemli bilgiler içeren bu eserde Belâzurî, Muhammed b. Hanefiyye'yi iki ayrı başlıkta ele almıştır. Hz. Ali'nin evlatları ile ilgili rivayetlerin bulunduğu bölümde hakkında kısaca bilgi vermiş, sonrasında Muhammed b. Hanefiyye'yi müstakil bir başlıkla ele aldığı yerde onun Ehl-i beyt nesli ile olan ilişkilerinden, Kerbelâ sonrası yaşanan olaylarda oynadığı rolden ve özellikle Emevî halifelerinden Muâviye ve Yezîd ile olan ilişkilerinden detaylı bilgiler aktarmıştır.

Muhammed b. Cerîr Taberî'nin (ö.310/923) *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk'ü*,²⁵ Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı*²⁶ ve *Târîhu'l-İslâm*²⁷ adlı eserleri de Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı bölümünü anlatırken faydalandığımız başlıca tarih kitaplarıdır.

İkinci el kaynaklardan diğerleri ise çağdaş eserlerdir. Bu eserlerden çalışmanın özellikle ikinci bölümünde “Muhammed b. Hanefiyye'nin Şîi Düşüncesindeki Yeri” ve “Keysâniyye'nin Doğuşu” başlıklarında yararlanılmıştır. Bu çalışmaların ilki Ali Avcu'nun *İslamın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîa* adlı eseridir.²⁸ Eser gulat fırkalar konusunda ülkemizde yapılan önemli çalışmalardandır. Avcu, gulat fikirlerin oluşumunda Keysânî fikirlerin etkili olduğunu söylemiştir.

“Muhammed b. Hanefiyye'nin Şîi Düşüncesindeki Yeri” başlığında ise genel olarak Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan iddialar ve bu iddiaların ilerleyen dönemlerde

²³ Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî İbn Sa'd, *Tabakât*, çev. Mehmet Dilek - Ali Bakkal (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020).

²⁴ Ahmed Belâzurî b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşrâf*, ed. Adnan Demircan, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021).

²⁵ Muhammed b. Cerîr (Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. el-Kermî Ebû Suhayb (Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.).

²⁶ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd - Memun es-Sâğirî (Beyrut: Muessesetu'r Risâle, 1985).

²⁷ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lâm* (Beyrut, 1995).

²⁸ Ali Avcu, *İslamın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîa* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020).

İmâmiyye'nin inanç esasları haline gelmesi anlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Cemil Hakyemez'in *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları* adlı kitabı²⁹ en çok istifade ettiğimiz kaynaklardandır. Eserde gaybet, rec'at, takiyye, bedâ ve mehdilik gibi Şîî fikirlerin oluşumundan bahsedilmiş ve bu fikirlerin ne tür değişimler göstererek İmâmiyye'nin temel akidesi haline geldiği anlatılmaya çalışılmıştır.

Çalışma boyunca Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı hakkında yazılmış olan tezlerden de faydalanılmıştır. Ülkemizde bu konuyla alakalı iki tane tez çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalardan birincisi Adem Toklu tarafından yazılmış olan *Muhammed bin İbnü'l-Hanefiyye'nin İslâm Tarihindeki Yeri* adlı Yüksek Lisans tezidir.³⁰ Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatının yüzeysel olarak anlatıldığı bu tez istifade ettiğimiz kaynaklardandır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı ile alakalı ülkemizde yapılan ikinci çalışma ise Hüseyin Güneş tarafından hazırlanan *Dini Siyasi ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı* isimli doktora tezidir.³¹ Ülkemizde bu alanda yapılmış en kapsamlı araştırma olan bu tez çalışmamız boyunca gerek kaynaklara ulaşmamızda gerekse çalışmamıza yön göstermede bizlere yardımcı olmuştur.

Tüm bunların dışında Mehmet Atalan'ın "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri" adlı eseri,³² Sayın Dalkıran'ın "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar" adlı makalesi³³ ve son olarak Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisinin ilgili maddeleri de tezimiz boyunca çokça istifade ettiğimiz çalışmalar olmuştur.

²⁹ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*.

³⁰ Adem Toklu, *Muhammed b. el-Hanefiyye'nin İslâm Tarihindeki Yeri* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2002).

³¹ Hüseyin Güneş, *Dini, Siyasi ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed B. Hanefiyye ve Hayatı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009).

³² Mehmet Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2007).

³³ Sayın Dalkıran, "Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar", *Dini Araştırma Dergisi* 7/19 (2004), 139-158.

II. BÖLÜM

2. MUHAMMED B. HANEFİYYE’NİN Şİİ DÜŞÜNCEDEKİ YERİ

Muhammed b. Hanefiyye, İslâm Tarihi’nde siyasî faaliyetlerin yanı sıra ismi etrafında ortaya çıkan fikirleri açısından da önemli bir şahsiyettir. O, Cemel ve Sıffin Savaşlarında üstün başarı göstermiş, Hz. Hüseyin’in vefatından sonra da Ehl-i beyt taraftarlarının gözdesi haline gelmiştir. İbnü’l-Hanefiyye, siyasî hayatının yanında imâmet, rec‘at, gaybet ve bedâ gibi fikirlerde sonraki dönem Şiî fırkaları etkilemiştir. Bu bağlamda onun hayatını öğrenmek ilerleyen konuları daha iyi anlamamızda bizlere yardımcı olacaktır.

2.1. Muhammed b. Hanefiyye’nin Hayatı

2.1.1. İsmi ve Nesebi

Muhammed b. Hanefiyye’nin tam adı Ebü’l-Kâsım Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî’dir. Annesi Havle bnt. Cafer’den ve Benî Hanîfe³⁴ kabilesinden dolayı genel itibarıyla Muhammed b. Hanefiyye ismiyle tanınmaktadır.³⁵ Bazı kaynaklarda babası Ali b. Ebi Talib’den dolayı da Muhammed b. Ali adıyla zikredilmektedir. Bu iki ismin beraber kullanıldığı kaynaklar da mevcuttur ve orada kendisinden Muhammed b. Ali İbnü’l-Hanefiyye şeklinde bahsedilmektedir.³⁶ Hz. Ali’nin bir başka çocuğunun daha adının Muhammed olması nedeniyle Bazı kaynaklar Muhammed b. Hanefiyye’yi Muhammed el-Ekber adıyla da zikretmişlerdir.³⁷

Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali’nin Havle bnt. Cafer adlı eşinden dünyaya gelen çocuğudur. Yani Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in üvey kardeşidir. Bunun ayrımını yapmak için Muhammed b. Hanefiyye’nin annesinin soyuna nispeti söz konusudur. Bu ayrımın en önemli nedeni ise İmâmî inanışta bir kişinin imâmet hakkının olması için Hz. Fâtıma’nın (ö. 11/632) soyundan gelme şartının olması zorunluluğudur. Özellikle İmâmî literatürde bu vurgulanır ve

³⁴ Adnânîler’e mensup savaşçı bir Arap kabilesidir. Bk. Mehmet Ali Kapar, “Hanîfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 42.

³⁵ Mustafa Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/534.

³⁶ Hüseyin Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009), 20.

³⁷ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihü’l-ümm ve’l-mülûk*, thk. Ebû Suhayb el-Kermî (Riyad: Beytü’l-Efkârî’d-Devliyye, ts.), 898.

kaynaklarda kendisinden Muhammed b. Hanefiyye ismiyle bahsedilerek anne nesebi öne çıkartılır.³⁸

Bu çalışmada hem telaffuz kolaylığı sebebiyle hem de ülkemizde genel olarak Muhammed b. Hanefiyye şeklinde kullanıldığı için biz de daha çok Muhammed b. Hanefiyye ismini tercih etmiş bulunmaktayız.

İddialara göre Muhammed isminin ve Ebü'l-Kâsım künyesinin bir çocuğa verilmesi o dönemde tartışmalara sebep olmuştur. Talha b. Ubeydullah, (ö. 36/636) Hz. Ali'nin yanına gidip “Peygamberin ismini ve künyesini nasıl çocuğuna verirsin!” şeklinde Hz. Ali'ye kızmış ve Hz. Peygamberin bunu yasakladığını söylemiştir. Hz. Ali de Hz. Peygamberin kendisine bu konuda müsaade ettiğini söylemiş ve bu konudaki şahitlerini çağırmıştır. Şahitler, Hz. Peygamberin “Benim vefatımdan sonra bir evladın dünyaya gelecek. Benim ismim olan Muhammed ve benim künyem Ebü'l-Kâsım ismini ona ver ey Ali” dediğini ve ona bu konuda özel bir izin verdiğini söylemişlerdir.³⁹

Muhammed b. Hanefiyye'ye isminin verilmesi peygamberimiz tarafından mı teklif edildiği yoksa Hz. Ali'nin mi bir tercihi istediği olduğu mevzusu net değildir ve iki şekilde de rivayetler mevcuttur. Bir rivayette Hz. Peygamber vefat etmeden önce Havle bnt. Cafer'e, Hz. Ali ile evleneceklerini haber vermiş ve kendi isminin o evlilikten dünyaya gelecek çocuğa verilmesini söylemiştir.⁴⁰ Fakat Hz. Ali'nin Havle ile evlenmesi peygamberin vefatından sonra olduğundan bu rivayet pek mümkün gözükmemektedir.

Münzir es-Sevrî, Muhammed b. Hanefiyye'yi tanıtırken babası Hz. Ali'nin bir defasında peygamberimize gelerek “Ey Allah'ın Resûlü! Müsaade ederseniz sizin vefatınızdan sonra bir erkek evladım olursa ona Ebü'l-Kâsım künyesini vermek isterim.” dediğini ve peygamberimizin de ona izin verdiğini nakletmiştir.⁴¹ Rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber'in isim ve künyesinin doğacak bir çocuğa verilmesi Hz. Ali'nin isteği ile olmuştur. Yani peygamberimizin bu konuda tavsiyesi ya da teklifi olmamıştır. Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf* adlı eserinde konuyla alakalı iki farklı rivayetteki iddiaları verdikten sonra Hz. Ali'nin peygamberimizden “Eğer bir oğlum olursa ismini verebilir miyim?” diye ricada bulunması ihtimalinin daha doğru olacağı yorumunu yapmıştır.⁴²

³⁸ Mehmet Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri* (Ankara: İlâhiyat Yayınları 2007), 50.

³⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/94.

⁴⁰ Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalâni İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, thk. el-Bicâvî (Beyrut, 1992), 7/617.

⁴¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/94.

⁴² Ahmed Belâzurî b. Yahya, *Ensâbü'l-Eşrâf*, ed. Adnan Demircan, çev. Musa K. Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2021), 1/803-804.

Muhammed b. Hanefiyye'nin isminin Hz. Peygamber tarafından daha doğmadan verilmesi çok makbul gözükmemektedir. Bu konuda Goldziher'in (ö. 1921) değerlendirmeleri oldukça dikkat çekicidir. Goldziher, rivayetleri inceledikten sonra Hz. Peygamberin daha Muhammed b. Hanefiyye dünyaya gelmeden ona kendi ismini ve künyesini vermesini ve bu isimlendirmenin ondan başka kimseye verilmemesini, ilerleyen zamanlarda Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediği, bedenen yaşadığı ve geri döneceği şeklindeki inanışların halk arasında yaygınlaşmasında etkili olduğu yorumunu yapmıştır.⁴³

Görünen o ki Muhammed b. Hanefiyye'ye uluhiyet atfeden Keysâniyye mezhebi ve bazı mezhepler onu üstün göstermek ve yüceliğini ispat etmek için bu rivayetleri ortaya çıkarmıştır. Çünkü incelenen rivayetler hem tarihi verilere uyuşmamakta hem de yukarıda verdiğimiz örnekte de olduğu gibi kendi içerisinde çelişkiler barındırmaktadır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin nesebi meselesine gelince, bilindiği üzere babası Hz. Ali, Mekke'nin soylu kabilelerinden biri olan Kureyş kabilesine mensuptur. Muhammed b. Hanefiyye'nin nesebi konusunda ihtilaflar annesinin nesebiyle alakalıdır. Annesinin ismi, "Havle bnt. Cafer b. Kays b. Mesleme b. Sa'lebe b. Yerbû' b. Sa'lebe b. ed-Du'el b. Hanîfe b. Lüceym b. Sa'b b. Ali b. Bekr b. Vâil" olarak geçmektedir.⁴⁴ Havle bnt. Cafer'in soyu ve Hz. Ali ile nasıl evlendikleri konusunda Sünnî ve Şîî kaynaklarda farklı rivayetler mevcuttur. Bu hususta genel itibariyle kabul gören rivayete göre Havle bnt. Cafer, peygamberin vefatından sonra dinden dönen kabilelerle yapılan savaşlarda ele geçirilmiştir. Dönemin halifesi olan Hz. Ebû Bekir, (ö. 13/634) onu Hz. Ali'ye cariye olarak vermiştir. Savaş ganimeti olarak Havle bnt. Cafer'i alan Hz. Ali, kendisini hür bırakmış ve mihrini vererek onunla evlenmiştir.⁴⁵

Havle bnt. Cafer'in ölüm tarihi tartışmalıdır ve kaynaklarda pek bilgi yer almamaktadır. Bu konuda bilgi veren kaynaklar Hz. Ali'nin vefatını esas alarak bir çıkarımda bulunurlar. Hz. Ali'nin vefatı sırasında ve daha sonrasında Havle bnt. Cafer'in ismi geçmemektedir.⁴⁶ Bu da onun Hz. Ali hayattayken yani 40/661 yılından önce vefat etme olasılığını güçlendirmektedir.

2.1.2. Doğumu

Muhammed b. Hanefiyye'nin doğumu konusunda birçok rivayet vardır ve bu rivayetlerin neredeyse tamamı birbirinden farklıdır. Sünnî ve Şîî kaynakların birbirine zıt

⁴³ Ignaz Goldziher, *el-Akîdetü ve 'ş-şerîatü fi 'l-İslâm*, Arapçaya çev. Muhammed Yusuf- Abdülaziz Abdülhak (Kahire: 1946), 129.

⁴⁴ Belâzürî, *Ensâbü 'l-Eşrâf*, 1/803.

⁴⁵ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî Kelâbâzî, *Ricâlü's-sahîhi 'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1987), 2/667.

⁴⁶ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 31.

rivayetleri Muhammed b. Hanefiyye'nin doğum ve ölüm tarihinde net bir kaniya varılmasını zorlaştırmaktadır. Burada bu konu hakkında birkaç farklı rivayete yer verilecektir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ebû Bekir'in hilafeti zamanında dünyaya geldiğini söyleyen kaynaklar vardır.⁴⁷ Kimi kaynaklar ise onun doğumunun Hz. Ebû Bekir'in vefat ettiği 13/634 yılında,⁴⁸ kimileri ise Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında olduğunu söylemektedir. Bu rivayetlerin hepsi tartışmalı olsa da kesin olan bilgi Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Peygamberin vefatından sonra doğduğudur.⁴⁹

Abdurrahman Refet el-Başa, Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ebu Bekir'in hilafetinin sonlarında doğduğunu söylerken,⁵⁰ Zehebî, *Târihu'l-İslâm* adlı eserinde onun "Ömer'in vefatından iki yıl önce dünyaya geldim" sözünü esas alarak, Hz. Ömer'in vefatından iki yıl önce dünyaya geldiğini iddia etmektedir.⁵¹

İbn Asâkir'in (ö. 571/1176) naklettiğine göre Yahya b. Saîd, Saîd b. Müseyyeb'e "Kaç yaşındasın?" diye sorduğunda, "Ömer'in şehadetine iki sene kala doğdum" demiş; Yahya, bu olayı Muhammed b. Hanefiyye'ye söyleyince o da "Bu, benim doğum tarihimdir." demiştir.⁵² Fakat bu rivayette bir tutarsızlık vardır. Çünkü Hz. Ömer 22/644 yılında şehit edilmiştir. İki yıl öncesi de 642 yılına denk gelmektedir. Oysa Saîd b. Müseyyeb 14/636 yılında doğmuştur.

Bütün bu ihtimaller bir kenara bırakıldığında Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ömer'in halifeliği zamanında doğduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.⁵³

2.1.3. Gençlik ve Olgunluk Dönemi

Muhammed b. Hanefiyye'nin çocukluk yılları, Hz. Ömer'in son dönemi ve Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarına denk gelmektedir. Bu yıllar ekonomik açıdan refah seviyesinin yüksek olduğu bir dönemdir. Fetihlerin hızla artmasıyla birlikte İslâm devletinin gelirlerinin de arttığı bu dönemde Hz. Ömer'in en önemli faaliyetlerinden birisi de gelirleri atıyye olarak İslâma fayda sağlamış kişilere vermesidir. Bu uygulamada ise önceliği Hz. Ali'nin de içinde olduğu Bedir ashabına vermiştir. Yani Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin düzenli bir gelirin olduğu ve maddi durumunun iyi olduğu bir çocukluk geçirmiştir.⁵⁴

⁴⁷ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvûd - Memun es-Sâğîrî (Beyrut: Muessesetu'r Risâle, 1985), 4/111; Kelâbâzî, *Ricâlü's-sahîhi'l-Buhârî*, 2/668.

⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/111.

⁴⁹ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 32.

⁵⁰ Abdurrahman Refet el-Başa, *Tâbiîn'in Hayatından Tablolar*, çev. Taceddin Uzun (İzmir: Uysal Kitabevi, 1987), 11.

⁵¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm* (Beyrut, 1995), 184.

⁵² Ebi Kasım Ali B. Hasan İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimeşk* (Dâru'l-Fikr, ts.), 54/326.

⁵³ Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", 30/534.

⁵⁴ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 40.

Muhammed b. Hanefiyye direkt, olarak Hz. Peygamber'in terbiyesi altında yetişmiş olmasa da peygamberin büyütüp yetiştirdiği Hz. Ali'den aile terbiyesi almış ve peygamberin “Bunlar benim reyyan çiçeğimdir.” dediği Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile aynı aile ortamını teneffüs ederek yetişmiştir. Şu bir gerçektir ki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in kardeşi olmak Muhammed b. Hanefiyye için her zaman olumlu bir durum olmamıştır. Muhammed b. Hanefiyye bazen bu iki kardeşinin gölgesinde kalmış bazen de onlara bir şey olmasın diye ön saflarda durmak zorunda kalmıştır. Bu durumun daha iyi anlatma gerekçesiyle burada Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatından birkaç olaya yer verilecektir. O olaylardan birisi şöyledir: Muhammed b. Hanefiyye bir gün kardeşleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile birlikteyken dönemin valilerinden birisi onların yanlarına gelmiş, beraberinde getirmiş olduğu hediyeleri sadece Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e takdim etmiş İbnü'l-Hanefiyye'ye ise hiçbir şey vermemiştir. Hz. Ali, oğulları arasında yapılan bu ayrımı görmüş, “Ey Ümmü Amr bu üçüncünün ne kötülüğü olmuştur?” şiirini okuyarak valiye kızmış ve Muhammed b. Hanefiyye'yi teselli etmiştir.⁵⁵ Yukarıda anlatılan olay Hz. Ali'nin hilafeti zamanında yaşanmıştır. Bu yaşanan olaylar o yıllarda daha yirmili yaşlarda olan İbnü'l-Hanefiyye'nin psikolojisinde derin izler bırakmış ve daha sonraki sayfalarda değinilecek olan hayat hikayesinde etkili kırılmalara neden olmuştur.

Bir başka olayda ise Hz. Ali, düğününde yatağına oturmuş yan taraflarına da Fâtıma'dan olma iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i oturtmuştu. Yatakta yer kalmadığını gören Muhammed b. Hanefiyye ise yere oturmuştu. Hz. Ali oğlunun bu duruma üzüldüğünü görünce “Evladım Hasan ile Hüseyin peygamberin, sen ise benim çocuğumsun.” diyerek oğlunun gönlünü almaya çalışmıştır.⁵⁶

Yukarıda anlatılan iki olaydan hareketle Muhammed b. Hanefiyye ve kardeşleri arasındaki ayrımın sadece sahabe arasında değil bizzat babaları olan Hz. Ali tarafından da yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu da Muhammed b. Hanefiyye'nin gerek babasına gerekse topluma kendini kabul ettirmek için farklı alanlarda ön plana çıkmasına yol açmıştır. Bu yaşananlara rağmen o, çocukluk ve gençlik yıllarında hem babası Hz. Ali'den hem de kardeşleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den ilmî konuda oldukça faydalanmış ve donanımlı biri olarak kendisini yetiştirmiştir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatını etkileyen en önemli dönemlerden birisi de Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarına denk gelen ve “Fitnetü'l-Kübrâ” olarak adlandırılan

⁵⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/406.

⁵⁶ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 41.

dönemdir. Bu dönemde İslâm dünyası Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle çalkalanmaya başlamış, Cemel ve Sıffin Vaka'ları ile bölünmeler artmış ve Kerbelâ'da Ehl-i beyt'ten birçok insan katledilmiştir. Meydana gelen bu hadiselerin hepsi Muhammed b. Hanefiyye'yi derinden etkilemiştir.

Hz. Osman döneminde Muhammed b. Hanefiyye'nin yaşının henüz küçük olduğunu bu nedenle de herhangi bir faaliyetinin olmadığını söyleyenler olsa da⁵⁷ bu pek isabetli bir görüş değildir. Kaynaklarda Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde Muhammed b. Hanefiyye'nin adının geçtiği ve daha çok babasının yanında kalarak olayları gözlemleme fırsatı bulunduğu görülmektedir. Hz. Osman'a şikayetlerin arttığı bir dönemde babasının ekonomi konusuyla alakalı verdiği bir mektubu halifeye götürmüş fakat halife üzerindeki baskılardan bunalmış olacak ki gelen kişilerle birlikte Muhammed b. Hanefiyye'yi geri çevirmiştir.⁵⁸ İsyancılar Hz. Osman'ı öldürmek için evini kuşattıkları sırada Hz. Ali ile Mervan b. Hakem (ö.65/685)⁵⁹ arasında bir tartışma yaşanmış, olay yerinde bulunan Muhammed b. Hanefiyye de babasından taraf olmuş ve Mervan'ı çekerek babasından uzaklaştırmıştır.⁶⁰

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından şehit edildiği sırada Hz. Ali'nin yanında olan Muhammed b. Hanefiyye, babasının Hz. Osman'ın vefat haberini alınca olay yerine gitmek istediğini fakat babasının da başına bir şey gelmesinden korkup buna engel olmaya çalıştığını ancak Hz. Ali'nin kendisini azarladığını söylemiştir.⁶¹ Hz. Ali'nin halife seçilmesiyle ilgili rivayetlerden anlaşılmaktadır ki İbnü'l-Hanefiyye bu süreçte aktif bir şekilde babasının yanında bulunmuş, babasına ilk biat edenlerden olmuş ve halifeliği boyunca da yanında bulunmaya devam etmiştir.⁶²

Hz. Ali'nin halifeliği sırasında yaşanan en kanlı olaylardan birisi Cemel Savaşıdır. Peygamberin eşi ve Hz. Ebû Bekir'in kızı olan Hz. Âişe (ö. 58/678) yanlarına sahabenin büyüklerinden olan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam'ı (ö. 36/636) da alarak Osman'ın haksız yere öldürüldüğünü ve katillerine gerekli cezaların verilmediğini öne sürerek halifeye karşı ayaklanmışlardır. Hz. Ali, yanına oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i alarak isyanı bastırmak için yola çıkmış ve sancağı da Muhammed b. Hanefiyye'ye vermiştir.⁶³ İmâmiyye

⁵⁷ Toklu, *Muhammed b. el-Hanefiyye'nin İslam Tarihindeki Yeri*, 10.

⁵⁸ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 45.

⁵⁹ Emevî halifesi ve Mervânî kolunun kurucusudur. O dönemde Hz. Osman'ın kâtipliğini yapmıştır. Halifeye isyanların arkasında Hz. Ali'nin olduğunu söylediği için tartışma yaşanmıştır. Bk. Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, s. 46.

⁶⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 2/425.

⁶¹ Muhib et-Taberî, *Zehâ'irü'l-ukbâ fî enâkibi zevi'l-kurbâ*, nşr. Hüsameddin el-Kudsî (Kahire, 1937), 110-111.

⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, *el-Cemel ve'n-nusre li seyyidi'l-itre fî harbi'l-Basra*, thk. Seyyid Ali (Kum: Dârü'l-Müfid, 2010), 107.

⁶³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 4/166.

Şîasî'nın önde gelen kelâm, fıkıh ve hadis âlimi olan Şeyh Müfid ise savaş öncesinde Muhammed b. Hanefiyye'nin babası tarafından Kûfe'ye yardım toplamak için gönderildiğini nakletmiştir.⁶⁴ Hiç şüphesiz Cemel Savaşı İbnü'l-Hanefiyye'nin savaş meydanında kendisini kanıtlaması için önemli bir olaydır. O, Cemel Savaşının bir fitneden ibaret olduğunu söylemiştir. Hatta Hz. Ali "Benim içinde olduğum bir şeyi nasıl fitne olarak isimlendirirsin!" diyerek kendisini azarlamıştır.⁶⁵

Muhammed b. Hanefiyye, Cemel'in bir fitne olduğunu söylemiştir ancak savaşmaktan ve sancağı taşımaktan da geri durmamıştır. Bu durum küçüklüğünden beri diğer kardeşlerinin gölgesinde yaşayan hatta babası tarafından bile ayrıma uğrayan birisinin kendisini göstermeye çalışması ve babasının takdirini kazanma çabası olarak değerlendirilebilir. Zira "Körü körüne bir fitne bu" dediği Cemel Savaşında büyük kahramanlıklara imza atmıştır. İlk savaşı olmasına rağmen gayet iyi işler çıkaran Muhammed b. Hanefiyye savaştan sonra büyük bir takdir toplamıştır. Hatta bazıları onu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile kıyaslamıştır. Ammâr b. Yasir de (ö. 37/657) savaştan sonra yanına giderek ona iltifatta bulunmuştur.⁶⁶

Cemel Savaşının hemen ardından Hz. Ali, kendisine biat etmeyen Muâviye'ye (ö. 60/680) yönelmiş ve ordu toplamaya başlamıştır. Karşılıklı görüşmeler sonuç vermeyince çok şiddetli çarpışmalar meydana gelmeye başlamıştır. Sıffin savaşında da aktif bir şekilde rol alan Muhammed b. Hanefiyye, bu savaşta sadece sancağı taşımakla kalmamış aynı zamanda birlik komutanlığı da yapmıştır.⁶⁷ Sıffin savaşında Muhammed b. Hanefiyye'nin savaşmakla kalmayıp şiir ve konuşmalarıyla insanları etkilemesi ve herkesin takdirini toplaması dikkatleri çeken önemli bir olaydır. Savaş sırasında iki ordunun arasına girmiş ve karşı taraftaki askerlere bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında babasının halifelige daha layık olduğunu, İslâm adına yaptıklarını ve nesebini vurgulayarak Muâviye'nin askerlerini savaştan vazgeçirmeye çalışmıştır.⁶⁸

Cemel ve Sıffin Savaşları'ndan sonra tahkim olayı yaşanmış akabinde ise Nehrevan Savaşı gibi olaylarla İslâm dünyasında Hâricî'ler denilen bir grup ortaya çıkmıştır. Bu grup, Hz. Ali, Muâviye ve Amr b. As'ı (ö. 43/664) yaşanan olayların sorumlusu göstermiş ve onlara suikast tertip etmiştir. Abdurrahman b. Mülcem (ö. 40/661) adlı kişiyi Hz. Ali'yi öldürmekle görevlendirmişlerdir.⁶⁹ İbn Mülcem 40/661 yılında sabah namazı sırasında Hz. Ali'ye pusu

⁶⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, *el-Cemel ve 'n-nusre li seyyidi 'l-itre fî harbi 'l-Basra*, thk. Seyyid Ali (Beyrut: Dârü'l-Müfid, 1993), 257.

⁶⁵ Muhammed Abid Câbirî, *İslâm'da Siyasi Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 324.

⁶⁶ Şeyh Müfid, *el-Cemel ve 'n-nusre li-seyyidi 'l-itre fî harbi 'l-Basra*, 361.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, 2/84.

⁶⁸ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 91-92.

⁶⁹ Belâzürî, *Ensâbü 'l-eşraf*, 2/218.

kurmuş ve ona saldırmıştır. Olay sırasında Muhammed b. Hanefiyye'nin mescitte olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Hanefiyye, babasının vefatını ve o esnada mescitte olan biteni şu şekilde anlatmıştır:

“Yemin olsun ki ben, babamın yaralandığı gün mescitte namaz kılıyordum. Sonra babam, sabah namazı için çıktı ve “İnsanlar! Namaza, namaza!” diye seslendi. Daha sonra bir şey parladı ve “Ya Ali! Hüküm Allah'ındır.” diye bir ses işittim. Ardından bir kılıç gördüm, sonra bir daha!.. Sonra Ali'nin “Adamı kaçırmayın!” dediğini duydum. Daha sonra İbn Mülcem'i yakalayıp babamın yanına götürdüler. Ben de diğer insanlarla birlikte içeri girdim.”⁷⁰

Hz. Ali vefat etmeden önce iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i yanına alıp onlara doğru yoldan ayrılmamalarını, zalime karşı boyun eğmemelerini, mazlumu korumalarını tavsiye etmiştir. Hemen sonra diğer oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye dönüp “Abilerine söylediklerim senin için de geçerlidir. Abilerine saygı göster ve onlardan müsaade almadan bir işe girişme” diye tavsiyede bulunmuştur.⁷¹ Hz. Ali, aldığı darbelerin etkisiyle iki gün ağır yaralı yaşamış ve sonrasında vefat etmiştir. Yaralı yaşadığı bu iki günde yaptığı işlerden birisi de mallarını evlatları arasında pay etmesidir. Burada dikkatleri çeken nokta ise Hz. Ali mallarının taksimini yaptıktan sonra çocuklarının mallarını kullanma yetkisini Hz. Hasan'a verirken Muhammed b. Hanefiyye'nin payını kullanma yetkisini Hz. Hasan'a vermemiştir. Hüseyin Güneş bu durumun nedeninin Hz. Ali'nin, İbnü'l-Hanefiyye'nin rüşt ve zekasına güvenmesinden kaynaklandığını söylemiştir.⁷²

İbnü'l-Hanefiyye babasının vefatından sonra Medine'de yaşamaya başlamış, siyasetten uzaklaşmış ve ilimle meşgul olmuştur. Bu dönemde Muâviye b. Ebû Süfyan ile herhangi bir sıkıntı yaşamamıştır. Hatta Muâviye, oğlunun halife olması için Medine halkından biat aldığı anda dahi herhangi bir sıkıntı çıkarmamış ve Yezid'e (ö. 61/683) biat ettiğini söylemiştir. Bu itaatine karşılıklı olarak onların takdirini kazanmıştır.⁷³

Muhammed b. Hanefiyye'nin Muâviye'nin isteği ile Roma'dan gelen Bizanslı yarışmacılarla müsabaka yaptığı ve İslâm devletini temsil ettiği de nakledilmiştir. Rivayete göre Bizans Hükümdarı yarışma için ülkesindeki en güçlü kişiyi Muâviye'ye göndermiştir. Muâviye onunla yarıştırmak için Muhammed b. Hanefiyye'yi düşünmüş, yanındakilerin “O senin düşmanıdır.” demeleri üzerine Muâviye, “İbnü'l-Hanefiyye bize düşman değildir. Eğer bu işte İslâm adına bir şeref görüyorsa mutlaka gelecektir.” demiştir. Bu daveti kabul eden

⁷⁰ Taberî, *Tarîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 895.

⁷¹ Taberî, *Tarîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 895-896.

⁷² Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 47.

⁷³ Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, 30/534-535.

Muhammed b. Hanefiyye, Bizanslı rakibini greŖte yenmiŖ ve Muâviye tarafından vlmŖtir.⁷⁴

Muhammed b. Hanefiyye'nin gözlerden uzakta olan hayatı, abisi Hz. Hüseyin'in Kerbela'da Ŗehit edilmesinden sonra tam tersine dnmŖ ve vefatına kadar baskı ve sıkıntıya maruz kalmıŖtır. Hayatının ilk yıllarında abilerinin gölgesinde yaŖayan Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in vefatıyla Kfelilerin özellikle de Hz. Ali ve oğullarının intikamını almak isteyen insanların gözdesi haline gelmiŖtir.

Muhammed b. Hanefiyye abisi Hüseyin'in Ŗehit edilmesine çok zlmŖ fakat buna rağmen Yezîd'e ettiğİ biattan vazgeçmemiŖtir. Yezid, İbnü'l-Hanefiyye'nin biatını bozmamasından memnun kalmıŖ, ona herhangi bir sıkıntı ıkarmamıŖ ve Muhammed b. Hanefiyye'ye hediyeler gndermiŖtir.⁷⁵

Muhammed b. Hanefiyye'nin Emevî halifeleriyle iyi geinmesinin ve onlara isyan etmemesinin birkaç nedeni olabilir. Bunlardan birincisi İslâm dünyasında daha fazla ayrılığın olmaması ve bir fitneye sebebiyet vermek istememesi olabilir. nk o küçüklüğünden beri kardeŖlerinin bir adım gerisinde sakin bir hayat sürerken Cemel ve Sıffın savaŖlarıyla bir anda çok kanlı olayların ierisinde kalmıŖtır. Onun bu savaŖları bir fitne ve kabile ekiŖmesi olarak nitelendirmesi ⁷⁶ de bu dŖncenin haklılık payını arttırmaktadır. İkinci ihtimal ise ona destek veren Kfelilerin babası Hz. Ali'yi ve abisi Hz. Hüseyin'i yarı yolda bırakmaları ve Muhammed b. Hanefiyye'nin onlara güvenmemesi ihtimalidir. Zira Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmek istediğİni söylediğİ zaman Muhammed b. Hanefiyye ona Kfelilerin güvenilmez olduğnu ve babası Hz. Ali'yi yarı yolda bıraktıklarını söyleyerek kardeŖini uyar mıŖtır.⁷⁷ İbnü'l-Hanefiyye'nin ilerleyen zamanlarda glendiğİnde gerek Emevî halifelerine gerekse Abdullah b. Zübeyr'e (. 73/692) karŖı savaŖmaması ve herhangi bir isyana karıŖmaması onun İslâm dünyasında fitneye sebebiyet vermek istemediğİ iin Emevî halifeleriyle iyi geinmiŖ olabileceğİ ihtimalini glendirmektedir.

Muhammed b. Hanefiyye'ye bu yıllarda en büyük baskı Abdullah b. Zübeyr'den gelmiŖtir. Kendisini halife ilan etmiŖ olan İbn Zübeyr, İbnü'l-Hanefiyye'yi kendisine bir rakip olarak grmŖ ve kendisine biat etmesini istemiŖtir. Ancak İbnü'l-Hanefiyye, bu teklife sıcak bakmamıŖ ve ona biat etmemiŖtir. Abdullah b. Zübeyr ilk zamanları Muhammed b.

⁷⁴ Eb'l-Fellâh Abdulhay el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Ŗezerâtu'z-Zeheb fİ Ahbâri men Zeheb* (Beyrut: Dârü'l İbn Kesir, 1986), 1/331; Refet el-BaŖa, *Tâbiîn'in Hayatından Tablolar*, 15-18.

⁷⁵ Belâzrî, *Ensâbü'l-eŖrâf*, 2/411-412.

⁷⁶ Câbirî, *İslam'da Siyasi Akıl*, 324.

⁷⁷ Eb'l-Kâsım Radıyyddin Ali b. Musa b. Cafer İbn Tâvus, *el-Melhûf 'ala katli't-tuff*, thk. Faris Tebriziyan (Tahran: Dârü'l-üsve, ts.), 127.

Hanefiyye'ye fazla sıkıntı çıkarmamıştır. Fakat Muhtâr es-Sekafi'nin (ö. 67/687) devreye girmesiyle zamanla İbnü'l-Hanefiyye güçlenmiştir. Bu durumdan rahatsızlık duyan İbn Zübeyr, Muhammed b. Hanefiyye'ye karşı şiddetli baskı uygulamıştır.⁷⁸

Bir süre sonra Muhtâr es-Sekafi adında birisinin Kûfe'de Muhammed b. Hanefiyye adına taraftar toplamaya ve imametinde onda olduğunu söylemeye başladığında bu olayları dışarıdan izleyen İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr es-Sekafi'ye tam olarak destek vermemiş fakat ona ve taraftarlarına ihtiyacı olabileceğini düşünerek kendisine engel de olmamıştır. Bu konuda “Muhtâr es-Sekafi'yi destekliyor musun”? diye soranlara “Allah'ın kullarından dilediği bir kişiyi yardımımıza göndermesi bizi memnun eder” cevabını vermiştir.⁷⁹ Bu cevaptan da anlaşılacağı üzere İbnü'l-Hanefiyye, Muhtâr'ı net bir şekilde onaylamasa da taraftarlar bu cümleden olumlu mana çıkarmış ve İbnü'l-Hanefiyye'nin destekçileri Muhtâr es-Sekafi'yi de desteklemiştir.

Bu dönemde Abdülmelik b. Mervan (ö. 86/705) ve Abdullah b. Zübeyr halifeliğini ilan etmiş ve her ikisi de Muhammed b. Hanefiyye'nin biatını önemsemiştir. Fakat Muhammed b. Hanefiyye bütün ümmetin biat etmesi şartını öne sürerek ikisinin de biat teklifini kabul etmemiştir.⁸⁰

Muhammed b. Hanefiyye 67/686 yılında hac vazifesini yerine getirmek için Medine'ye gitmiş ve orada da İbn Zübeyr tarafından biata zorlanmıştır. O, bu zorlamalar karşısında da kararını değiştirmeyince Abdullah b. Zübeyr daha da ileri giderek Muhammed b. Hanefiyye ve yanındakileri bir eve kapatmış ve onları yakmakla tehdit etmiştir. İbn Zübeyr'in baskısından kurtulamayacağını anlayan İbnü'l-Hanefiyye bir gün yardımına ihtiyaç duyabileceğini düşündüğü Muhtâr es-Sekafi'den yardım istemiştir. Bu yardım çağrısı karşılık bulmuş, Abdullah el-Cedelî komutasındaki bir ordu kendisine yardıma gelmiş ve Abdullah b. Zübeyr'in elinden onu kurtarmıştır.⁸¹

Bu olaydan sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin, güvende olmak için destekçisinin çok olduğu Kûfe'ye gidip yerleşmek istediği söylenir. Kûfe'de desteğinin kaybolmasından korkan Muhtâr es-Sekafi ise insanlara İbnü'l-Hanefiyye'ye kılıç darbesinin zarar vermediğini Kûfe'de ona saldırı olacağını fakat hiçbir zarara uğramayacağı söylentisini çıkarır. Bunun bir tuzak olduğunu anlayan Muhammed b. Hanefiyye oraya gitmekten vazgeçer.⁸²

⁷⁸ Belâzûrî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/417.

⁷⁹ Câbirî, *İslam'da Siyasi Akıl*, 317.

⁸⁰ Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, 30/535.

⁸¹ Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, 184-186.

⁸² İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dimeşk*, 54/323.

Muhtâr es-Sekafi 68/687 yılında öldürülmüştür. Bu durumu fırsat bilen Abdullah b. Zübeyr, yeniden Muhammed b. Hanefiyye'yi biat etmeye zorlamıştır. Onu İbn Zübeyr'in baskısından kurtarmak isteyen Emevî Halifesi Abdülmelik (ö. 86/705), kendisini koruyacağını söyleyerek yanına çağırıştır. Muhammed b. Hanefiyye, Emevî Halifesinin bu teklifini kabul etmiş fakat daha sonra halife, Muhammed b. Hanefiyye'den ancak kendisine biat ederse onu koruyacağını söylemiştir. İbnü'l-Hanefiyye bu teklifi kabul etmemiş ve yoldan geri dönmüştür. O, Abdülmelik'e biat etmekten vazgeçtikten sonra tekrar Mekke'ye dönmek istemiş fakat Abdullah b. Zübeyr buna müsaade etmemiş, bu nedenden dolayı Medine'ye gidip orada yaşamaya başlamıştır.⁸³

Abdülmelik b. Mervan'ın ordusu 73/692 yılında Abdullah b. Zübeyr'i öldürmesiyle İslâm dünyasında birliği sağlamış ve İbnü'l-Hanefiyye'nin biat etmemek için sebebi kalmamıştır. Bu durumu fırsat bilen Abdülmelik b. Mervan tekrardan onu biat etmeye çağırıştır. Muhammed b. Hanefiyye sonunda bu teklifi kabul etmiş ve Abdülmelik b. Mervan'a biat etmiştir.⁸⁴

Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatı Abdülmelik b. Mervan'a biatından sonra tekrardan normale dönmüştür. Savaşlarla, siyasetle dolu geçen hayatından uzaklaşmış ve Medine'de kendisini ilme adanmıştır. Medine'de bir ilim halkası oluşturduğu söylenen İbnü'l-Hanefiyye orada öğrenciler yetiştirmiş ve yanına gelenlere dersler vermiştir.⁸⁵

Muhammed b. Hanefiyye'nin aile hayatına gelince eşlerinin ve çocuklarının sayıları ihtilaflıdır. Fakat genel görüş altı eşi ve on dört çocuğunun olduğudur. İbn Sa'd eserinde bu çocuklarının isimlerini şöyle sıralamıştır: Ümmüveled⁸⁶ adlı eşinden Abdullah (Ebû Hâşim), Hamza, Ali, Cafer el-Ekber, Cemal bnt. Kays b. Mahreme adlı eşinden, Hasan, Müsria bnt. Abbâd b. Şeybân adlı eşinden İbrahim, Berre bnt. Abdurrahman (Ümmü Abdurrahman) adlı eşinden Kâsım, Abdurrahman, Ümmü Ebîhâ, Ümmü Cafer bnt. Muhammed adlı eşinden Cafer el-Asgar, Avn, Abdullah el-Asgar, Ümmüveled⁸⁷ adlı eşinden Abdullah ve Rukiyye isimli çocukları olmuştur.⁸⁸

⁸³ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/113-114.

⁸⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/156.

⁸⁵ Ali Sâmî Neşşâr, *Neşetu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm* (Kahire: Dârü'l-Meârif, ts.), 2/54-55.

⁸⁶ Muhammed b. Hanefiyye'nin cariyesidir. Asıl ismi Naile'dir. Çocuk doğurduğu için bu şekilde anılmıştır.

⁸⁷ Muhammed b. Hanefiyye'nin cariyesidir. İsmi kaynaklarda belirtilmemiştir. Çocuk doğurduğu için bu şekilde anılmıştır.

⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/95.

2.1.4. Vefatı

Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından bahsetmeden önce bu konuda birçok rivayet olduğunu ve vefatıyla alakalı net bir tarih söylemenin zor olduğunu belirtilmesi gerekir. Rivayetlerde vefatıyla alakalı hicrî 69/689, 80/700, 81/701, 84/703, 92/711 gibi değişik tarihler geçmektedir.

İbn Sa'd eserinde 81/701 tarihini esas alan rivayetlerde bulunmuştur. O, Muhammed b. Hanefiyye'nin "Bu sene benim 65. yaş senemdir. Babam Hz. Ali, 63 yaşında vefat etti. Ben babamın yaşını geçtim." dediğini ve İbnü'l-Hanefiyye'nin bu yıl vefat ettiğini söylemiştir. Bir başka rivayette de Muhammed b. Hanefiyye'nin çocuklarından Ebû Hâşim'in, Bâki mezarlığını işaret ederek "Şurası el-Hanefiyye'nin mezarıdır. 81/701 yılında vefat etti. O sene, bir felaket yılıydı, Mekke'yi sel basmış, hacıları vurmuştu." dediği ve cenaze namazını Medine Valisi Eban b. Osman'ın (ö. 105/723) kıldırıldığını rivayet etmiştir.⁸⁹ Kaynakların kâhir ekseriyetine göre de Muhammed b. Hanefiyye 81/700 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁰

2.1.5. İlmî Şahsiyeti

Muhammed b. Hanefiyye ilmî yönden ilk ve en önemli tahsilini babası Hz. Ali'den almıştır. O, küçüklüğünden itibaren babasından ilim tahsil etmiş, sonrasında da bu öğrendiklerini insanlara öğreterek bu alanda otorite sahibi olmuştur. Refet el-Başa, *Tâbiîn'in Hayatından Tablolar* adlı eserinde bu konuda "Hz. Ali'den ilim alan ve ondan aldığı ilmi Muhammed b. Hanefiyye'den daha çok insanlara öğreten kimseyi bilmiyorum." denildiğini nakletmiştir.⁹¹

Muhammed b. Hanefiyye yaşadığı devrin büyük bilginleri arasında kabul edilmiştir. İbn Sa'd eserinde onun için pek çok ilim ve takva sahibi olduğu rivayetine yer vermiştir.⁹² O, babası Hz. Ali dışında Hz. Osman, Ammâr b. Yâsir, Ebû Hüreyre ve daha birçok önemli kişiden ilim tahsil etmiştir.⁹³ Muhammed b. Hanefiyye, ilmî bilgileri öğrenmekle kalmamış aynı zamanda birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği öğrencilerin başında çocukları gelir. En büyük çocuğu olanı Ebû Hâşim (ö. 98/716), babası Muhammed b. Hanefiyye vefat ettikten sonra onun yerine geçmiş ve Keysânîlerin yeni lideri olmuştur. Babasından öğrendiği ilmi birikim sayesinde sonraki yıllarda Mu'tezile'nin kurucusu Vâsıl b. Atâ'yı etkilediği

⁸⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/122.

⁹⁰ Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", 30/536.

⁹¹ Refet el-Başa, *Tâbiîn'in Hayatından Tablolar*, 9.

⁹² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/95.

⁹³ Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", 30/535.

belirtilen Ebû Hâşim, çok tanındığı ve sevildiği için Emevî Halifesi Süleyman b. Abdülmelik tarafından zehirlenmiştir.⁹⁴ Muhammed b. Hanefiyye'nin dersler verip yetiştirdiği diğer bir çocuğu olan Hasan b. Muhammed (ö. 100/718), *Kitabu'l-irca* isimli eseriyle tanınmaktadır. Bu Bu iki oğlu dışında diğer çocukları İbrâhim ve Avn da ondan ders almıştır.⁹⁵

Muhammed b. Hanefiyye'nin ilimde ne kadar otorite olduğunu bizlere gösteren önemli rivayetlerden birisi, Emevî Halifesi Yezid'in Kerbelâ olayından sonra İbnü'l-Hanefiyye'ye yazmış olduğu mektuptur. Yezid, birçok hediyeyle beraber gönderdiği mektubunda Muhammed b. Hanefiyye'nin herhangi bir isyan hareketine kalkışmaması ricasında bulunurken ona “Hâşimoğulları içinde senden daha çok bilen ve bildiğiyle amel eden birisini tanımıyorum.” diyerek ilmî yönüne vurgu yapmıştır.⁹⁶ Bir rivayete göre ise dönemin valilerinden Haccâc, Muhammed b. Hanefiyye'ye kendisine biat etmesi için baskı kurup tehdit ettiği sırada Abdullah b. Ömer, Haccâc'a gelerek “Şu dönemde ilimde ve takvada eşi benzeri olmayan bu adamdan ne istiyorsun!” diyerek Muhammed b. Hanefiyye'yi korumuştur.⁹⁷ Bu rivayetler Muhammed b. Hanefiyye'nin henüz yaşadığı dönemde ilmî şahsiyetiyle ön plana çıktığını bizlere göstermektedir.

Muhammed b. Hanefiyye birçok ilmî faaliyette bulunmuştur.⁹⁸ Onun Tefsir alanında birçok ayetin tefsirini yaptığı, hadis alanındaki rivayetlerinin de Buhârî ve Müslim'in kitaplarında yer aldığı nakledilmiştir. Bunların dışında dönemin önemli fakihlerinden olduğu, abdest, hac, ezan, mut'a nikahını yasaklanması ve faiz gibi alanlarda fetvalar verdiği söylenmiştir.⁹⁹ Ayrıca Muhammed b. Hanefiyye'nin kendi el yazısıyla Kur'ân-ı Kerim yazmış olduğu da rivayet edilmiştir.¹⁰⁰

Hüseyin Güneş de Muhammed b. Hanefiyye'nin ilmî bir derinliğe sahip olduğu meselesinde o dönemde yaşamış tabiin âlimlerinin ve daha sonraki yıllarda yaşamış olan âlimlerin hem onun etrafındaki onu seven kişilerin, hem de Emevî hanedanından olup Ehl-i beyt'e düşmanlık içinde olan şahısların Muhammed b. Hanefiyye'nin ilim sahasında otoriter olduğu konusunda ittifak ettiklerini söylemiştir.¹⁰¹

⁹⁴ Hasan Onat, “Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/146.

⁹⁵ Öz, “Muhammed b. Hanefiyye”, 30/535.

⁹⁶ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 105.

⁹⁷ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 2/424.

⁹⁸ Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, 51.

⁹⁹ Muhammed b. Hanefiyye'nin ilmî yönü hakkında detaylı bilgi için bk. Hüseyin Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı* s. 64-72

¹⁰⁰ Bahâüddîn Muhammed b. Hasan İbn İsfendiyâr, *Tarihu Taberistân*, çev. Ahmed Muhammed Nâdi (Kahire: Meclisu'l-'Alâ li's-Sekâfe, 2002), 141.

¹⁰¹ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 76.

Muhammed b. Hanefiyye'nin ilmî birikimiyle alakalı bir diğer konu da Keysâniyye mezhebinin ortaya atmış olduğu Muhammed b. Hanefiyye'nin gizli ilimleri bildiği ve bütün ilimlere vakıf olduğu iddiasıdır. Keysâniyye, onun gizli ilimleri bilmesini imâmetinin bir delili olarak kabul etmiştir.¹⁰²

2.2. Muhammed b. Hanefiyye'nin İsmi Etrafında Ortaya Çıkan İddialar

Sözlük anlamı “Taraftar, partizan, bir şeyi gerçekleştirmek için bir kişinin etrafında toplanan kalabalık” mânasına gelen Şîa'nın terim anlamı ise Hz. Muhammed'in vefatından sonra hilafetin Hz. Ali'ye ve çocuklarından belli kimselere geçmesi gerektiğine inanan topluluk anlamına gelmektedir.¹⁰³

Hz. Ali'nin şehit edilmesi ve akabinde Kerbelâ gibi olayların yaşanması Ehl-i beyt taraftarlarını üzmüş ve onları birtakım olaylara sevk etmiştir. Hasan Onat bu dönemde yaşanan Tevvâbûn hareketi, Muhtâr es-Sekafi'nin faaliyetleri ve Keysâniyye mezhebinin iddialarının ilk Şîi fikirlerin oluşumu olarak görülemeyeceğini söylemektedir.¹⁰⁴ Bu yaşananlar ilk Şîi hareketler olarak kabul edilmese de toplum tarafından kabul görmüş ve Şîilik adına bir farklılaşma oluşturmuştur.

Genel olarak Şîi mezhepleri gulât fırkalar, Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye olarak ayırabiliriz.¹⁰⁵ Bugün genelde Şîa deyince İmâmiyye mezhebi akla gelmektedir. İmâmiyye'nin ise en önemi inanç esası imâmettir.¹⁰⁶ Bunun yanı sıra tevhid, adalet, nübüvvet ve mead konularını da dinin temel yapı taşları kabul eder. Fakat Şîi düşünce tarihini ve İmâmiyye'yi bu kavramlar üzerinden anlatmak eksik olacaktır. Çünkü bunların dışında gaybet, rec'at, takiyye, bedâ ve mehdilik gibi kavramlarda İmâmiyye mezhebinde önemli yer tutmaktadır. Bu kavramlar ilk defa İmâmiyye mezhebiyle birlikte ortaya çıkmış değildir. Tam tersine bunların bir kısmı tarihte ilk defa Muhammed b. Hanefiyye hayattayken bir kısmı da Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Bu bölümde ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin ismi etrafında oluşmuş olan Keysâniyye fırkasının doğuşu ele alınmış ardından da onların Muhammed b. Hanefiyye hakkında ileri sürdükleri fikirler incelenerek Şîi düşüncenin ortaya çıkışına nasıl etki ettikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şîa'nın en büyük kolu olan İmâmiyye'nin bu iddialara nasıl baktığının anlaşılması açısından da söz konusu bilgiler ciddi öneme sahiptir.

¹⁰² Avcu, *İslamın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîa*, 321.

¹⁰³ Mustafa Öz, “Şîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/111.

¹⁰⁴ Hasan Onat, *Emevîler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şîiliği* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2022), 95-96.

¹⁰⁵ Halil İbrahim Bulut, *İslam Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 290.

¹⁰⁶ Hakyemez, *İmâmiyye Şîası ve Temel Kavramları*, 9.

2.2.1. Keysâniyye'nin Doğuşu ve Gelişimi

Hız. Hüseyin'in intikamını almak için çabaladığını söyleyen ve Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olduğunu söyleyen Muhtâr, Ehl-i beyt ismini kullanarak toplumda yer edinmeye çalışmıştır. Bu bağlamda Keysâniyye'nin Muhtâr'ın bu faaliyetleriyle ortaya çıktığı düşünülse de Keysânî gruplara atfedilen görüşlerin Muhtâr'ın vefatından sonra ortaya çıkmış olduğunu söyleyenler vardır.¹⁰⁷ Bu sebeple Keysâniyye'yi "Muhtâr hareketinin geride bıraktığı düşüncelerden oluşan ve Muhammed b. Hanefiyye adına ortaya çıkan grup" olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.¹⁰⁸ Ali Avcu ise Ebû Amre Keysân'ın ilk Şîî fikirleri ortaya koyduğunu ve onun düşüncelerinin zamanla kurumsallaşarak Keysâniyye'yi oluşturduğunu söylemiştir. Yine o, Muhtâr'ın Keysânî düşünceleri benimsemediğini sadece ilk Keysânîlerin Muhtâr hareketinin içinde ortaya çıktığı için Muhtâr es-Sekafi ve Keysâniyye'nin ilişkilendirildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁹

Fırkanın ismini Muhtâr es-Sekafi'den mi yoksa Ebû Amre Keysân'dan mı aldığı konusu tartışmalıdır. Şehristânî, Keysâniyye isminin Hız. Ali'nin kölesi olan Keysân'dan geldiğini söylemiştir. Yine o Keysân'ın Muhammed b. Hanefiyye'nin öğrencisi olduğu iddiasını da zikretmiştir.¹¹⁰ Bağdâdî ise, Muhtâr es-Sekafi'nin Keysân olarak isimlendirildiğini ve fırkanın kurucusu olduğunu belirtmekle beraber, Muhtâr'ın görüşlerini Hız. Ali'nin azatlı kölesi Keysân'dan aldığını nakletmiştir.¹¹¹

Emevîler'in Hız. Ali nesline baskı yapmasının yanı sıra Mevâlî politikası ve şiddet yanlısı siyasetleri insanların Ehl-i beyt'in etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Keysâniyye fırkası Emevîlerin yıkılmasında ve Abbasoğullarının hilafeti iddialarında etkili olmuştur. Rivayete göre Muhammed b. Hanefiyye'nin oğlu Ebû Hâşim vefat etmeden önce imâmeti Abdullah b. Abbas'ın torunlarından Muhammed'e bırakmıştır. Muhammed'in vefatından sonra da insanlar onun oğlu İbrahim'i imam kabul etmişler ve Abbasoğulları adına isyan hareketini devam ettirmişlerdir. Neticede 150/750 yılında Ebû-l Abbas'a biat edilmiş ve Emevîler Devleti yıkılmış, yerine Abbâsîler Devleti kurulmuştur.¹¹²

Emevîler döneminde birçok alt kollarıyla Şîa'nın mezheplerinden birisini oluşturan Keysâniyye'deki mehdî, gaybet, hulûl ve tenâsüh gibi inanışların Irak halkından,

¹⁰⁷ Avcu, *İslamın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîâ*, 58.

¹⁰⁸ Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*, 85-86.

¹⁰⁹ Avcu, *İslamın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şîâ*, 58.

¹¹⁰ Ebû'l-Feth Tâcuddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 188.

¹¹¹ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

¹¹² Abdalbaki Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şîilik* (İstanbul: Der Yayınları, 1997), 421-422.

Hristiyanlıktan, İran'daki bazı eski inanışlardan ortaya çıktığı belirtilmiştir. Keysâniyye ikinci yüzyılın yarılardan sonra etkinliğini yitirmiş ve kaybolmaya başlamıştır. Üçüncü yüzyılın başlarından itibaren ise herhangi bir taraftarı kalmamıştır.¹¹³

Keysâniyye fırkası, Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra da onun diri olup olmadığı, bulunduğu yer, geri dönüp dönmeyeceği ve imamlığın kime bırakıldığı gibi konularda birçok ayrışma yaşamıştır. Şehristânî bu durumu "Hepsi de şaşkın ve birbirinden kopuk topluluklardır." şeklinde yorumlamıştır.¹¹⁴ Mezhepler Tarihi yazarları Keysâniyye'nin birçok alt kollara ayrıldığını belirtmişlerdir. Bu fırkalar şunlardır:

Bu fırkalardan ilki Muhtâriyye'dir; Şehristânî bu grubu Keysâniyye'nin alt kolu kabul etmiştir.¹¹⁵ Bunlar Muhtâr'ın peşinden giden ilk kişilerdir ve Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olmasına inanırlar. Muhtar'ın şahsiyeti karışıktır. Hayatının bir döneminde Harici olmuş, bir dönem Abdullah b. Zübeyr'i desteklemiş ve en son da Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini benimsemiştir.¹¹⁶ Muhtâr'ın Hz. Ali'den kaldığını söylediği bir kürsi ile insanları kandırdığı, beyaz güvercinlerin kendisine vahiy getirdiği ve Allah hakkında bedâyı uygun görmesi gibi fikirler ortaya attığı söylenilmiştir. Rivayete göre Muhammed b. Hanefiyye, Muhtâr'ın iddialarından sonra ondan uzaklaşmış ve onu yalanlamıştır.¹¹⁷

Keysânî gruplardan bir diğeri ise Hâşimiyye'dir; Bu grup Keysâniyye'nin ikinci grubu sayılmaktadır. Bunlar Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatını kabul etmiş ve imâmetin oğlu Ebû Hâşim'e geçtiğine inanmışlardır.¹¹⁸ Bu fırkanın mensupları Ebû Hâşim'in mehdî olduğuna ve ölmediğine inanmıştır. Dahası Ebû Hâşim'in ölümleri dirilttiğini bile iddia etmişlerdir.¹¹⁹ Rivayete göre Muhammed b. Hanefiyye oğluna gizli ilimleri, tenzilin te'vilini ve zâhirin bâtınını öğretmiştir ve kim bu sırlara erişirse imam kabul edilir. Bu fırka Ebû Hâşim'in vefatından sonra birçok gruba ayrılmıştır.¹²⁰

Bir başka fırka Beyâniyye fırkasıdır; Beyân b. Sem'an (ö. 119/737) tarafından kurulmuş gulât fırkalardandır. Beyân kendisinin cennete gittiğini, Allah tarafından evlat edinildiğini ve Allah'ın tahtına oturduğunu iddia etmiştir. Âl-i İmrân suresinde geçen "Bu (Kur'an), insanlar

¹¹³ Mustafa Öz, "Keysâniyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/363.

¹¹⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 188.

¹¹⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 188.

¹¹⁶ Öz, "Keysâniyye", 25/362.

¹¹⁷ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 188-189.

¹¹⁸ Abdullah b. Muhammed Naşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-kitâbi'l-evsât fi'l-makâlât*, thk. Joseph van Ess (Beyrut: Darün Neşri Franz Steis Wiesbaden, 1971), 30.

¹¹⁹ Öz, "Keysâniyye", 25/363.

¹²⁰ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 192.

için bir beyan, Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için bir hidayet ve bir öğüttür.”¹²¹ ayetinin kendisinin ilahlığına delil olduğunu söylemiştir.¹²² Beyân’ın düşüncelerini benimseyen insanların sayısının artmasıyla birlikte Hişâm b. Abdülmelik’in Irak’taki memuru olan Halit b. Abdullah el-Kasrî (ö. 126/743) tarafından öldürülmüştür.¹²³ Şerafeddin Gölcük, Beyâniyye’nin özellikle Kur’an’ın bâtinî tefsirini yaparak İsmâiliyye üzerinde etkili olduğunu ve Beyân b. Sem‘ân’ın fikirlerini Mandeizm gibi İslâm öncesi dinlerden aldığını söylemiştir.¹²⁴

Keysânî fırkalardan bir diğeri Rızâmiyye’dir; Rızâm b. Rezm’e bağlılık gösteren gruptur. Bu fırka imamlığın Hz. Ali’den sonra Muhammed b. Hanefiyye’ye ondan oğlu Hâşim’e en son ise Ebû Müslim Horasânî’ye geçtiğine inanırlar. Horasan bölgesinde yoğunluk gösteren bu fırkanın taraftarları Ebû Müslim’in imâmete layık olduğunu, Allah’ın ruhunun Ebû Müslim Horasânî’ye geçtiğini ve ruhların tenâsühünü iddia etmişlerdir.¹²⁵ Rivayete göre Ebû Müslim, Cafer es-Sadık’a bir mektup göndermiş, insanları Emevîlerden kurtarıp Ehl-i beyt’e yönelttiğini söylemiş ve biatını istemiştir. Cafer es-Sadık ise biatı reddetmiş ve onu yalanlamıştır. Bu olaydan sonra Ebu Müslim, Ebu Abbas es-Saffâh’a yönelmiş hilafeti ona vermiştir.¹²⁶

Kerbiyye fırkası da Keysâniyye’nin alt kollarındandır. Ebû Kerb ed-Darîr (ö. I./VII. yüzyılın sonları) isimli kişinin etrafında oluşan bu gruba göre Muhammed b. Hanefiyye diridir. O, Radvâ dağında yaşamakta, yanındaki bir aslan ve kaplan tarafından korunmaktadır. O Mehdîdir ve bir gün geri gelecektir.¹²⁷ Hamza b. Umâre el-Berberi’de (ö. II./VIII. Yüzyıl) bu fırkanın mensubu idi fakat daha sonra Muhammed b. Hanefiyye’nin tanrı olduğunu kendisinin ise peygamber olduğunu söyleyerek bu gruptan ayrılmıştır. Sayın Dalkıran, bu iddiaların Hamza’nın Muhammed b. Hanefiyye’ye olan sevgisinden ve bazı sözlerinin düşmanları tarafından çarpıtılmasından kaynaklanabileceğini söylemiştir.¹²⁸ Hamza’nın iddialarından sonra bir grup insan onun görüşlerini benimsemiştir. Cafer-i Sadık’ın ona lanet ettiği rivayet edilmiştir.¹²⁹

¹²¹ Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2012), el-Âl-i İmrân 3/183.

¹²² Naşî el-Ekber, *Mesâ’ilü l-imâme ve muktetafât mine l-kitâbi l-evsât fi l-makâlât*, 40-41.

¹²³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, 196.

¹²⁴ Şerafettin Gölcük, “Beyân b. Sem‘ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/29.

¹²⁵ Öz, “Keysâniyye”, 25/363.

¹²⁶ Yaşar Kocadağ, *Keysâniyye’nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004), 72.

¹²⁷ Öz, “Keysâniyye”, 25/363.

¹²⁸ Dalkıran, “Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar”, 153.

¹²⁹ Nevbahtî - Kummî, *Şiî Fırkalar*, 130-131.

2.2.2. Muhammed b. Hanefiyye Hakkındaki Keysânî İddialar

Muhammed b. Hanefiyye'yi imam kabul eden Keysâniyye mezhebi onun gaybette olduğunu, Radvâ isimli dağda bulunduğunu, vakti gelince mehdî olarak geri dönüp dünyayı zulümden kurtaracağını iddia etmiştir. Bu bölümde Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan iddialar ve bu iddiaların Şiâ'ya etkisi ele alınmıştır.

2.2.2.1. İmâmet

Bağdâdî, eserinde Keysâniyye mezhebinin birçok fırkaya ayrıldığını fakat bu fırkaların iki konuda birleştiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi bedâ düşüncesini savunmaları ikincisi ise Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetine inanmalarıdır.¹³⁰ İmâmî kaynaklar her ne kadar imâmet meselesinin tartışılmasını ilk dönemlere¹³¹ götürerek imamlarının imâmetini delillendirme gayretine girmiş olsalar da Keysânî grupların bu zaman zarfında Muhammed b. Hanefiyye için böyle bir çabaya girmediği görülmektedir.

Muhtâr es-Sekafi'nin vefatından sonraki süreçte Ali evlatları arasında farklı isimlerin de imamlığının ön plana çıkmasıyla beraber Keysânî gruplar Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığını ispat etme çabasına girmişlerdir.¹³² Daha önceki bölümlerde bahsedildiği üzere Keysâniyye mezhebi birçok fırkaya ayrılmıştır. Bu fırkalar Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetiyle ilgili farklı görüşler ortaya atmışlar ve Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığını delillendirmek için birçok iddiada bulunmuşlardır.

Bağdâdî eserinde bir grubun, imâmetin Hz. Ali'den sonra Muhammed b. Hanefiyye'ye geçtiğine inandıklarını söylemiştir. Bu grup, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imâmetini yok sayarlar. Delil olarak da Cemel Savaşında Hz. Ali'nin sancağı Muhammed b. Hanefiyye'ye vermesini ve ona şöyle demesini kabul etmişlerdir.¹³³

“Sen gerçekten benim oğlumsun,
Baban gibi saldır ki yüceltilsin.
Köpürmedikçe, savaşta bir hayır yoktur.”

Nevbahtî bu grubu Keysâniyye olarak adlandırmıştır.¹³⁴ Burada sancak vermeyi imamlığa delalet sayma nedenleri Hz. Ali'ye Huneyn Savaşında Hz. Peygamber tarafından

¹³⁰ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

¹³¹ İlk dönemden kasıt Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dönemidir.

¹³² Muhammed Usame Karadeniz, *Muhtâr es-Sekafi'nin Görüşleri ve Şii Fırkalara Etkisi* (Yalova Üniversitesi, 2009), 86.

¹³³ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

¹³⁴ Nevbahtî - Kummî, *Şii Fırkalar*, 109.

sancak verilmesidir.¹³⁵ İleriki konularda ifade edileceği üzere İmâmî ulema bu rivayet üzerinden Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmeti iddiasını çürütmek istemiş ve sancak verme meselesi hakkında çeşitli görüşler ortaya atmışlardır.

Bir grup Keysânî ise Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini nas ve vasiyetle delillendirmiştir. Bunlar da kendi arasında ihtilafa düşmüş ve imâmetin Hz. Ali'nin mi yoksa Hz. Hüseyin'in mi vasiyetiyle olduğunu tartışmışlardır.

Birinci grup Hz. Ali'nin vasiyeti ile imam olduğunu kabul ederler. Onlara göre Muhammed b. Hanefiyye, imam ve aynı zamanda mehdîdir. O, Hz. Ali'nin vasisidir, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dahil hiç kimse onun sözünden dışarı çıkmamıştır. Bu grup Hz. Hasan'ın, Muâviye ile savaşa gitmesinin ve sonrasında barış yapmasının Muhammed b. Hanefiyye'nin izni ile olduğunu, aynı şekilde kardeşi Hz. Hüseyin'in de Yezid ile savaşa onun izni ile çıktığını söylemişlerdir. Şayet Muhammed b. Hanefiyye'nin onayı olmadan hareket etselerdi ikisinin de helak olacağına inanmışlardır.¹³⁶

İkinci grup ise Muhammed b. Hanefiyye'nin, kardeşi Hz. Hüseyin'in vasiyeti ile imam olduğunu söylemişlerdir. Bunlara göre Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in vefatından sonra Hz. Ali'ye en yakın kişi Muhammed b. Hanefiyye'dir. Hz. Hasan'ın çocukları olmasına rağmen vefatından sonra Hz. Hüseyin'in imam olması gibi Muhammed b. Hanefiyye de Hz. Hüseyin'in vefatından sonra imam olmuştur.¹³⁷

Nâşî el-Ekber'in aktardığına göre Keysâniyye'den bir fırka Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini Hz. Peygamber'in hadisine dayanarak delillendirmiştir. Bu fırka Hz. Peygamber'in bir hadisinde “Mehdî benim neslimdendir. Onun ismi ve künyesi benim ismim ve künyemdir.” demesini ve ismiyle künyesinin beraber kullanılmasını diğer insanlara yasaklayıp sadece Hz. Ali'ye izin vermesini Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığının ispatı kabul etmişlerdir. Daha önceki konularda bahsedildiği üzere Hz. Peygamber, bir gün Hz. Ali'ye “Vefatımdan sonra bir oğlun doğacak. İsmimi ve künyemi ona ver.” demiştir. Bu olaya dayanarak Muhammed b. Hanefiyye'nin Mehdi olduğunu söyleyen fırka aynı zamanda imâmetine de delil kabul etmiştir.¹³⁸ Garîfî de eserinde yukarıda bahsedilen hadise benzer olarak “Allah, ailemden, adı benim adım ve lakabı da benim lakabım olan bir adam gönderinceye kadar geceler ve gündüzler bitmeyecektir. Onun adı da babamın adıdır.” hadisini

¹³⁵ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-kitâbi'l-evsât fi'l-makâlât*, 24.

¹³⁶ Nevbahtî - Kummî, *Şiî Fırkalar*, 118-119.

¹³⁷ Nevbahtî - Kummî, *Şiî Fırkalar*, 118.

¹³⁸ Nâşî el-Ekber, *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-kitâbi'l-evsât fi'l-makâlât*, 30.

nakletmiş ve Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığına delil saydığını söylemiştir.¹³⁹

Son olarak Saffâr da eserinde peygamberimize ait bazı silahların ve diğer peygamberlerin mucizelerini gerçekleştirdikleri çeşitli araçların imamların yanında bulunduğu dair rivayetleri zikrederken Zeydiyye'nin ve Keysâniyye'nin peygamberimizin bazı silahlarının kendi imamlarının yanında olduğuna dair iddialarına yer vermiştir. Keysâniyye bu silahların Muhammed b. Hanefiyye'nin yanında olduğunu söyleyerek imâmetinin delili kabul etmiştir.¹⁴⁰

Yukarıda verilen rivayetlerden anlaşıldığı üzere Keysâniyye mezhebinin birçok kola ayrılmış olması ve her fırkanın Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini delillendirmek için kendince ispat çabasına girmesi bu konudaki iddia sayısını arttırmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla çeşitli Keysânî gruplar gerek İbnü'l-Hanefiyye hayattayken gerekse vefatından sonra Cemel Savaşı'nda sancağı taşıması, Hz. Peygamber'in isim ve künyesinin kendisine verilmesi, vasiyet ile imam olduğu, peygamberimize ait silahların onun yanında bulunması gibi delilleri ileri sürerek onun imam olduğunu iddia etmişlerdir. Dahası bilindiği kadarıyla bunlar, Şîâ tarihinde bilinen ilk imâmet iddialarını teşkil etmektedir.

İmâmî âlimler bu iddialara tek tek cevap verseler de en çok üzerinde durdukları iddia Hz. Ali'nin Cemel Savaşı'nda sancağı Muhammed b. Hanefiyye'ye vermesi olmuştur. İmâmî ulemanın Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetiyle alakalı düşünceleri ve Keysâniyye mezhebine vermiş olduğu cevapların ayrı bir bölümde incelenmesi daha doğru olacaktır. Bu nedenle söz konusu mesele “Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmetine Yönelik İddialara Eleştiriler” adlı başlıkta ele alınmıştır.

2.2.2.2. Gaybet

Gaybet konusu Şîîlerin inanç sistemi içerisinde önemli bir konudur. Kelime manası yalnız başına olmak, uzakta durmak anlamlarına gelmektedir.¹⁴¹ Terim anlamı ise bir insanın ortadan kaybolup gizlenmesi ve insanların onu görememesi anlamına gelir. Özellikle İmâmiyye mezhebi önderlerinin ölmediğini sadece bir müddet ortadan kaybolduğunu ifade etmek için bu terimi kullanmışlardır.¹⁴²

¹³⁹ Seyyid Mahmud Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye* (Kuvey: Hamle Sâmini'l-Hucac, 2002), 46.

¹⁴⁰ Saffâr, *Besâ'irü'd-Derecât*, 178.

¹⁴¹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Gaib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/292.

¹⁴² Avni İlhan, “Gaybet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/412.

İlk defa Keysâniyye dediğimiz bir grupla başlamıştır. Keysâniyye Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğini iddia etmişler ve kendisinin Radva Dağında bir süre gizlendikten sonra geri gelip iktidara geçeceğini ve zalimlerden intikamlarını alacağını söylemişlerdir.¹⁴³

O dönemde az sayıda insanın inandığı gaybet düşüncesi daha sonraki dönemde İmâmiyye tarafından benimsenmiş, onlar da liderlerinin hayatta olduğunu, bir gün geri dönüp zulmü bitireceğini ve düşmanlarını yeneceğini ifade etmişlerdir. Bir süre sonra da bu düşünce Şîî inanç sisteminin en önemli unsurlarından birisi olmuştur.¹⁴⁴ Keysânîler ve Muhammed b. Hanefiyye ile başlayan gaybet düşüncesi Şîa'nın Zeydiyye dışındaki diğer kolları tarafında da kabul edilmiştir. İmâmiyye'nin son imamlarından olan Hasan el-Askeri'nin (ö. 260/874) ölmesiyle birlikte daha önemli bir inanç haline gelmiştir. Onun vefatından sonra insanlar Hasan el-Askeri'nin bir çocuğunun olduğu, onun bir süreliğine ortadan kaybolduğu ve kıyamet yaklaşınca geri geleceğine inanmaya başlamışlardır.¹⁴⁵ Bundan sonra gaybet fikrinin Şîîler arasındaki önemi artmıştır.

Gaybet konusunda yazılan eserler incelendiğinde bu konuda adı geçen ilk kişinin Hz. Ali olduğu görülmektedir. Hz. Ali, bir Hâricî tarafından öldürülünce Sebeiyye ismi verilen bir grup ilk defa Hz. Ali'nin hayatta olduğunu, yeryüzünü iyilik sarıncaya ve kötülük yok oluncaya kadar da yaşayacağını söylemişlerdir. Bu grup, imameti Hz. Ali'de başlatıp yine onda bitirmişler ve ilk gulât fırka olmuşlardır.¹⁴⁶ Mezhepler Tarihi alanında önemli bir yeri olan Şîî müellif Nevbahî ve bazı Mezhepler Tarihi yazarları eserlerinde bu bilgilere yer vermiş olsa da bunların doğruluğunun pek geçerli olmadığı söylenilebilir. Çünkü Hz. Ali'nin vefatından hemen sonra onun ölmediğini ve hayatta olduğunu söyleyen bir topluluğun olmadığı görülmektedir. Yine gaybet iddiasının toplum tarafından dile getirilmesinin de hicrî birinci yüzyılın sonlarında Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatı ile başladığı söylenilebilir.¹⁴⁷

Konuyu daha iyi anlamak için burada gaybet fikrinin tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Hz. Hüseyin'in Emevîler tarafından Kerbelâ'da öldürülmesinden sonra bir grup Kûfeli Kerbela hadisesinde öldürülen Ehl-i beyt'in intikamını almak için toplandılar. Muhtâr es-Sekafi önderliğinde hareket eden bu grup, Muhammed b. Hanefiyye'yi lider seçtiler. Muhtâr es-

¹⁴³ Abdullah b. Muhammed Naşî el-Ekber, *Mesailü'l-imame* (Beyrut, 1971), 27.

¹⁴⁴ Fığlalı, "Gaib", 13/292.

¹⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, *el-İrşâd* (Necf: Menşûrâtül Matba'atül Haydarî, 1962), 346.

¹⁴⁶ Ebu Muhammed el-Hasan b. Musa Nevbahî, *Fıraku's-Şîa*, (İstanbul: Matbaatü'd-Devle, 1931), 19.

¹⁴⁷ Cemil Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî* (Ankara: İSAM Yayınları, 2017), 47-48.

Sekafi, Muhammed b. Hanefiyye'nin adını kullanarak hareket etmeye başlamıştır.¹⁴⁸ Daha sonraki süreçte Muhtâr'ın başarısızlığı ve Muhammed b. Hanefiyye'nin Emevîlere biat etmesinden sonra Keysânîler ümitsizliğe düşmüş ve bir kurtarıcı beklemeye başlamışlardır. Muhammed b. Hanefiyye'nin 81/700 yılında vefat etmesi üzerine ise Keysâniyye mensupları, Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatını kabul etmeyerek durumun insanlara öyle gösterildiğini söylemeye başlamıştır. Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediğini söyleyen taraftarlarına “Peki o ölmediyse şu anda neredir, ne yapmaktadır?” sorusu sorulduğunda şu cevabı vermişlerdir: “O hayattadır, Medine'nin yakınlarındaki Radva isimli dağdadır. Orada süt ve et ile beslenmektedir. (Yanında su ve bal pınarları olduğu da söylenmektedir.) Sağ ve sol tarafında aslanlar onu beklemektedir.”¹⁴⁹

Muhammed b. Hanefiyye'nin 8/700 yılında vefatından sonra taraftarlarından Kumeyt el-Esedî (ö. 126/744) ve Küseyyir b. Abdurrahman Huzâî (ö. 105/723) gibi dönemin önemli şairlerin yazdıklarından da kendisinin gaybete girdiğine inandıkları anlaşılmaktadır. Nitekim şiirlerinde bu konuyu şöyle işlemişlerdir:

“Muhammed b. İbnü'l-Hanefiyye hayattadır ve yaşamaktadır.

Mekke ile Medine arasında Radvâ dağındadır.

Sağında aslan, solunda kaplan, geri döniñceye kadar onun başında bekleyeceklerdir.

O, Âl-i Muhammed'in Kâim'i ve Resulüllah'ın, yeryüzünü doğruluk ve adaletle dolduracağını insanlara haber verip müjdelediği Mehdî'dir.”¹⁵⁰

Muhammed b. Hanefiyye'nin çağdaşı ve sıkı takipçilerinden olan Arapların önemli şairi Küseyyir b. Abdurrahman Huzaâî'nin yazdığı bir şiirin de Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybete olduğuna inandığı görülmektedir;

“Ali ve onun üç oğlu¹⁵¹ onlar torunlardır, onlardan gizli bir şey yoktur.

Bir torunu, önünde sancakla süvarilere komutanlık edene kadar ölümü tatmayacaktır;

O kaybolmuştur; bir süre halkın arasında gözükmez,

Radvâ dağındadır; yanında da bal ile su vardır.

İbnu Havle ölümü tatmadı ve toprak da onun kemiklerini içine almadı.

Melekler ona söz söylemek üzere etrafında dolaşırlarken, Radva vadilerinde akşamladı.”¹⁵²

¹⁴⁸ W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*, çev. Osman Demir (Ankara: Ketebe Yayınevi, 2020), 78.

¹⁴⁹ Hakyemez, *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*, 48-49; Cabiri, *İslam'da Siyasi Akıl*, 345.

¹⁵⁰ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 26.

¹⁵¹ Burada bahsedilen üç torun Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'dir.

¹⁵² Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 33-34.

Küseyyir'in Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından sonra yirmi ila yirmi beş yıl daha yaşadığını göz önünde bulundurduğunda insanların gaybet fikrine İbnü'l-Hanefiyye'nin vefatından kısa süre sonra inanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Şair Küseyyir'in dini inançlarının şekillenmesinde Hint dinlerinin ve Yunan felsefesinin etkisi oldukça fazladır. Hayatıyla ilgili anlatılan hususlardan kendisinin ruh göçüne inandığı anlaşılmaktadır. Çünkü o vefatından kısa bir süre önce ziyaretine gelen dostlarına öldükten sonra dünyaya tekrar döneceğinden bahsettiği belirtilmektedir.¹⁵³ Hatta yanına ziyarete gelen halasına “Beni tanımıyorsunuz. Ben Yunus peygamberim. Siz beni tanımıyorsunuz.” diye serzenişte bulunmuştur.¹⁵⁴ Küseyyir'in tenasüh inancını benimsemiş olması ile Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybete girmesine inanması arasında bağlantı kurulabilir. Nitekim ruh göçüne inanan birisinin gaybet fikrini benimsemesi daha kolay olmuştur.

Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatından bir asır sonra yaşayan Keysâni şair Muhammed Seyyid el-Himyerî'nin (ö. 173/789) yazdığı şiirlerden gaybet fikrinin devam ettiği anlaşılmaktadır.

*“Ey Radvâ Dağı'nın yolları, koynunda sakladığın neden gözükmüyor?
Sen bize bu kadar yakın iken onu daha ne kadar koruyacaksın?
Ey Vasî'nin oğlu ve ey Muhammed'in adaşı ve künyedaşı! Varlığım senin için erimekte,
O bizden Nuh'un ömrünün uzunluğunca gizli kalsa bile kalplerimiz onun döneceği
inancıyla doludur.”*¹⁵⁵

Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatının üzerinden bir asır geçmesine rağmen dönemin şairlerinin şiirlerinde Muhammed b. Hanefiyye'den bahsetmesi ve gaybeti vurgulaması Keysâniyye mezhebinin ve Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetine inanılmasının uzun süre tarih sahnesinde yer aldığını göstermektedir.

Gaybet konusunda imamın neden gaybete girmiş olabileceği meselesi tartışmalı bir konudur. Keysâniyye taraftarlarının bazıları bu durumun nedenini sadece Allah'ın bileceğini söylemişlerdir. Bir kısım taraftarlar ise Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybete girme sebebinin tıpkı Yunus peygamberin hatasından dolayı balığın karnında beklemesi gibi gaybetin bir ceza olduğunu iddia etmişlerdir. Onlara göre İbnü'l-Hanefiyye, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan'a biat ettiği için bu cezayı almıştır.¹⁵⁶

¹⁵³ Kemal Tuzcu, “Bir Emevî Şairi: Küseyyir 'Azze”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1/44 (2004), 20.

¹⁵⁴ Tuzcu, “Bir Emevî Şairi: Küseyyir 'Azze”, 20.

¹⁵⁵ Nevbahtî, *Fıraku 'ş-Şîa*, 26.

¹⁵⁶ Avcu, *İslamın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şîâ*, 75.

Keysâniyye'nin alt kollarından olan ve Kerbiyye olarak bilinen Ammâre el-Berberî (ö. II./VIII. yüzyıl), Ebû Kerb ed-Darir gibi isimleri bünyesinde bulunduran grup da Muhammed b. Hanefiyye hakkında aynı inanışları sürdürmüşlerdir. Onlara göre mehdî ismini ona babası vermiştir. O, hayattadır ölmesi de mümkün değildir. Bir süreliğine gaybettedir ve geri gelecektir.¹⁵⁷

Bunların haricinde Hâşimiyye, Rızamiyye gibi gruplar da Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetine inanmakta ve geri dönmesini beklemekteydiler. Bunlar her ne kadar Şîa'nın aşırı grupları olsa da gaybet, rec'at, mehdilik gibi konularda görüşler belirtmişlerdir. Bu görüşler bugün İmâmiyye mezhebince geliştirilerek kabul edilmiş ve günümüzde de devam ettirilmektedir. Görüldüğü üzere Muhammed b. Hanefiyye Müslümanlar arasında gaybete girdiğine inanılan ilk kişidir.

2.2.2.3. Rec'at

Rec'at kelimesinin kökü race'a'dır. (رجع) “r-c-a” harflerinden oluşan bu kelime değişik kalıplara sokularak geri dönmek; başladığı yere geri dönmek, gitmenin zıttı gibi anlamlara gelmektedir.¹⁵⁸ Terim anlamı olarak ise rec'at liderin öldükten ve gaybetten sonra dünya hayatına geri gelmesi anlamına gelmektedir.¹⁵⁹ İslâm Mezhepler Tarihinde ise bu kavramı genel itibariyle Şîi mezheplerin kullandığı ve dinin akidelerinden saydıkları bilinmektedir. Rec'at kavramı gaybet inancıyla birlikte kullanıldığında daha anlamlı hale gelmektedir. Zira gaybet vefat eden liderlerinin aslında ölmediği, insanlara öyle gösterildiği, bir mekânda bir süre bekleyeceği anlamına gelmektedir. Rec'at kavramı ise bir süre bekleyen liderlerinin yeryüzüne geri dönüp zalimlerden intikam alması ve düzeni yeniden tesis etmesidir. Bu bağlamda gaybet ve rec'at birbirini tamamlayan iki unsur olarak değerlendirilebilmektedir.

İmâmiyye, rec'at düşüncesine Kur'an-ı Kerim ayetlerinden deliller getirmektedir. Onlara göre Kur'an'da geçmiş ümmetlerden bazılarının dirildiği ve geri döndürüldüğü bahsi yer almaktadır. Örneğin Bakara Suresi'nde İsrailoğulları'ndan bir kavmin tekrar dirilmesi konusu işlenmektedir.¹⁶⁰ Yine Kur'an'da Üzeyr isimli kişinin öldükten sonra tekrar diriltildiğinden bahsedilmektedir.¹⁶¹ Ayrıca İmâmî müfessirler Hz. Musa'nın kavminden diriltilen kişileri,¹⁶² Ashâb-ı Kehf olayını ve Hz. İbrahim'in kuşları diriltmesini de rec'at olarak

¹⁵⁷ Nevbahtî, *Fıraku's-Şîa*, 25.

¹⁵⁸ İlyas Üzüm, “Rec'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/504.

¹⁵⁹ Üzüm, “Rec'at”, 34/504.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/243

¹⁶¹ el-Bakara 2/259

¹⁶² el-Bakara 2/55-56

kabul ederler. İmâmiyye'nin önemli âlimlerinden Şeyh Sadûk (ö. 381/991) *Dinin Kemâli* adlı eserinde biraz önce zikredilen kişilerin yaşadıkları olayları gaybet ve rec'at olarak kabul etmektedir. Ona göre Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde ve hadislerde ölenlerin diriltildiğinden bahsedilir. Bu olaylar geçmişte gerçekleşmiş ise gelecekte de tekrar etmesi kadar doğal bir şey yoktur.¹⁶³

Rec'at düşüncesi, Şîî gruplarda ortaya çıkıncaya kadar Müslümanların kültüründe olmayan bir düşünce sistemidir. Bu düşüncenin kökenine bakıldığında zaman İslâm düşünce sistemine diğer dinlerden geçtiği anlaşılmaktadır. Özellikle Yahudi ve Hristiyanlardan kültürümüze geçmiş olması muhtemeldir. Yahudi inanç sistemine göre İlyas Peygamber gökyüzüne yükselmiştir ve bir süre sonra düzen getirmek için dünyaya geri gelecektir.¹⁶⁴ Aynı şekilde Hristiyanlarda da Hz. İsa bir gün geri dönecek inancı yer almaktadır. Bu iki inancın da İmâmiyyedeki rec'at düşüncesine benzediği göz önünde bulundurulduğunda İmâmiyye fırkasındaki rec'at düşüncesinin diğer dinlerden İslâma girdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda rec'at düşüncesi diğer dinlerdeki mesih inancıyla da ilişkilendirilebilir.

Gaybet ve rec'atın kökeniyle alakalı bir diğer görüş ise insanların kendilerine umut verecek ve onları ayakta tutacak bir kurtarıcıya ihtiyaç duymasıdır. Özellikle Hz. Ali'nin şehit edilmesi ve ardından Kerbelâ'da Ehl-i beyt'ten insanların katledilmesi gibi olaylardan sonra Hz. Ali taraftarları dağılmaya başlamıştır. Durum böyleyken insanlar kendilerini toparlayacak ve intikamlarını alacak bir öndere ihtiyaç duymuştur. Böylelikle bu grup dağılmaktan kendisini kurtarmaya çalışmıştır.¹⁶⁵

Rec'at inancının tarihi seyrine bakacak olursak bu görüşü ilk defa söyleyen kişi, hakkında birçok iddia olan Abdullah b. Sebe'dir. Kaynaklara göre İbn Sebe, rec'at fikrini ilk defa Hz. Peygamber için söylemiştir. O Hz. Muhammed için "Ne tuhaf insanlar mesihin geri geleceğine inanıyorlar da Hz. Peygamberin geleceğine inanmıyorlar. Oysaki Allah, "(Resûlüm!) Kur'an'ı sana farz kılan Allah, elbette seni dönülecek yere döndürecektir. De ki: Rabbim, kimin hidâyeti getirdiğini ve kimin apaçık bir sapıklık içinde olduğunu en iyi bilendir."¹⁶⁶ demiştir."¹⁶⁷ Hz. Muhammed'den sonra Hz. Ali için de rec'at iddiasında bulunanlar olmuştur. Goldziher bu durumun İbn Sebe'den kaynaklandığını, bir grubun Hz.

¹⁶³ Şeyh Sadûk eserinin kitaba giriş başlığından sonra bölümler halinde gaybete ve rec'at ile ilgili nakillere yer vermiştir. Detaylı bilgi için bk. Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, çev. Ali Orak (İstanbul: İmam Rıza Dergahı Yayınları, 2020)

¹⁶⁴ Avni İlhan, *Mehdilik* (İzmir: Kaynak Yayınları, 1976), 37.

¹⁶⁵ İlhan, *Mehdilik*, 38-39.

¹⁶⁶ el-Kasas 28/85

¹⁶⁷ İlhan, *Mehdilik*, 31.

Ali'nin ölmediğini ve bir gün geri geleceğine inandıklarını söylemiştir.¹⁶⁸ Taberî de İslâm dünyasında rec'at düşüncesinden ilk bahseden kişinin Abdullah b. Sebe olduğunu söylemiştir.¹⁶⁹ Bazı kesimlerin Hz. Ali'ye Dâbbetü'l-arz demesinin de bu düşünceyle alakası vardır. Nitekim Hz. Hasan'a bir gün bir adam gelmiş babasının Dâbbetü'l-arz olduğunu ve Allah'ın onu yeryüzüne tekrar döndüreceğini söylemiştir. Hz. Hasan, bu düşünceye karşı çıkmış ve onları yalanlamıştır.

Hz. Ali hakkında rec'atla alakalı bir diğer görüş ise onun bulutların üzerinde hayatına devam ettiği ve ölmediği iddiasıdır.¹⁷⁰ Hz. Ali'nin rec'atı hakkında Abdullah b. Abbas'ın anlattıkları da konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Rivayete göre Abdullah b. Abbas'a bir gün birisi gelir ve "Ali b. Ebi Talip ne zaman geri dönecektir?" der. Abdullah b. Abbas da "Bütün ölümler diriltilip geri dönmedikçe o da dirilip geri dönmeyecektir" cevabını verir. Bunun üzerine o kişi Abdullah b. Abbas'a hakaret eder ve Abdullah b. Abbas da o kişiye "Allah sana lanet etsin" diyerek yanından uzaklaşır.¹⁷¹

Yukarıda verilen rivayetler doğru kabul edilirse bu inanışların Hz. Ali döneminde yeni yeni ortaya çıkmaya başladığı söylenebilir. Fakat halk arasında yüksek sesle söylenmesi ve genel olarak toplumun buna inanmaya başlaması, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye döneminde olmuştur. Şunu da belirtmekte fayda var ki İbn Sebe ile Keysânîlerin rec'at kavramı arasında farklar vardır. İbn Sebe, Hz. Ali'nin geri geleceği söylerken Keysânîler, Muhammed b. Hanefiyye için Radvâ Dağı'nda gaybette olduğuna ve geri gelip insanları zulümden kurtaracağına inanmaktadır.

Muhtâr es-Sekafî, propagandasının daha ilk yıllarında İbnü'l-Hanefiyye'nin mehdî olduğunu söylemiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdî olduğunun öne sürülmesi ileride onun hakkında söylenecek olan gaybet ve rec'at inanışlarına zemin hazırlamıştır. Keysânîyye mensupları 81/700 yılında vefat eden Muhammed b. Hanefiyye'nin aslında ölmediğini, insanlara öyle gösterildiğini ve Radvâ isimli dağda gaybette olduğunu söylemişlerdir. Muhammed b. Hanefiyye'nin bir süre Radvâ Dağı'nda kaldıktan sonra geri gelip dünyayı zulümden kurtaracağını iddia etmişlerdir. Daha önce şiirinden ve kendisinden bahsedilen şair Kuseyyir ve Himyeri'nin şiirlerinde gaybet inancının yanı sıra rec'at inancı da bu bağlamda açıkça kendisini göstermektedir.

¹⁶⁸ Ignaz Goldziher, *İslâm'da Fıkıh ve Akaid* (Ankara: Ardıç Yayınları 2004), 253.

¹⁶⁹ Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi* (Ankara: Araştırma yayınları, 2016), 187.

¹⁷⁰ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi*, 190.

¹⁷¹ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi*, 189.

Müslüman kimselerden bazıları yalnızca liderlerinin değil başka insanların da dünya hayatı son bulmadan tekrar hayata döneceklerini söylemişlerdir. İçlerinde Keysâniyye'den insanların olduğu bir grup, Amir b. Vâsile Ebû Tufeyl ve daha sonraki dönemlerde yaşayan Beşşar b. Bürd (ö. 167/783-84) bir anlamda tenasüh inancına benzeyen bu iddiaları daha da ilerleterek tüm insanların geri geleceğini söylemişlerdir.¹⁷²

Rec'at düşüncesinin oluşumunda birkaç ismin öne çıktığı görülmektedir ki bunlar Abdullah b. Sebe, Ebû Ubeyd es Sekafî, Emevîlerin büyük şairi Küseyyir ve Seyyid el-Himyerî gibi kişilerdir. Bu kişiler faaliyetlerinde rec'at ve gaybet inancına dair inanışlara yer vermiş ve rec'at inancının ilk savunucuları olmuşlardır. Buradan anlaşılıyor ki rec'at kavramının ilk kullanımı gulat fırka taraftarlarınca olmuştur. Sonraki dönemlerde bu inanç Şîa'nın özellikle de İmâmiyye mezhebinin temel inanç prensipleri arasına girmiştir. İmâmiyye mezhebi, rec'at kavramını Keysâniyye'den almış ve bazı değişikliklerle rec'at kavramını daha da genişletmiştir. Keysâniyye sadece Muhammed b. Hanefiyye'nin geri geleceğini söylerken, İmâmiyye, imamların ve zalimlerin de dünyaya geleceği, ilk rec'at edecek kişinin Hz. Hüseyin olacağı, mazlum olarak ölen herkesin yeniden döneceği ve bütün imamların geri geleceği şeklinde ekleme yaparak¹⁷³ rec'at kavramına yeni bir boyut kazandırmış ve İmâmiyye'nin temel akidesi haline getirmişlerdir.

2.2.2.4. Mehdîlik

Mehdî kelimesi köken bakımından Arapça bir kelimedir. "h-d-y" kelimesinden türemiştir. Anlam olarak ise Allah'ın bir kişiyi doğruya yönlendirmesi, ona doğruyu buldurmasıdır.¹⁷⁴ Bu kavram İslâm öncesi Araplarda iyiliğe delalet anlamında kullanılmaktaydı. İslâm ile birlikte anlam değişikliğine uğramış ve imana delalet anlamında kullanılmaya başlamıştır.¹⁷⁵ Terim anlamı olarak ise mehdî, dünyadaki her türlü zulmü engelleyecek ve adaletin azaldığı dünyaya yeniden adaleti getirecek kimsedir.¹⁷⁶

İslâm dünyasında mehdî inancının ortaya çıkışı ile alakalı çeşitli rivayetler vardır. Bunlardan birincisine göre mehdîlik kavramı Mecûsîlik, Fars düşüncesi veya Yahudi ve Hristiyanlardan İslâm dinine geçmiş olabileceğidir.¹⁷⁷ Örneğin Yahudilerdeki İlyas peygamberin ölmediği, dünyaya geri gelip zulümü bitireceğine inanılması İmâmiyye'deki

¹⁷² Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 81.

¹⁷³ Üzümlü, "Rec'at", 34/505.

¹⁷⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab* (Beyrut, 1990), "mehdî", 15/353.

¹⁷⁵ İlhan, *Mehdîlik*, 8.

¹⁷⁶ İlhan, *Mehdîlik*, 9.

¹⁷⁷ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 88.

mehdî kavramıyla örtüşmektedir. Hristiyanlardaki İsa peygamberin geri döneceğine inanılması da aradaki benzerliği göstermektedir.¹⁷⁸

Mehdîliğin ortaya çıkışıyla alakalı ikinci iddia ise İslâm dünyasının içine düşmüş olduğu sıkıntılı süreç insanları ümitsizlikten ve dağılmaktan kurtaracak bir kişiyi beklemeye sevk etmiştir.¹⁷⁹

Tarih boyunca birçok anlamda kullanılmış olan mehdî kelimesini beklenen lider anlamında ilk defa kullanılması, Muhammed b. Hanefiyye'nin 81/700 yılında vefat etmesinden sonra olmuştur. Muhtâr bu kelimeyle Muhammed b. Hanefiyye'yi isimlendirmiş ve ondan Mehdî olarak bahsetmiştir.¹⁸⁰

Muhtâr es-Sekâfi kendisine taraftar toplarken insanlara şu açıklamayı yapmıştır “Vasi oğlu Mehdî İbnü'l-Hanefiyye kardeşlerinin intikamını almak için beni görevlendirdi.” Yine o ünlü komutan İbrahim el-Eşter'e, Mehdî'den bir mektup getirdiğini söylemiş ve el-Eşter'den emrine girmesini istemiştir. el-Eşter mektubun başındaki “Mehdî Muhammed'den İbrahim el-Eşter'e” yazısını görünce İbnü'l-Hanefiyye'nin daha önce mehdî ünvanını kullanmadığını söylemiş fakat Muhtâr yanında götürdüğü şahitler sayesinde mektubun İbnü'l-Hanefiyyeden geldiğine İbrahim el-Eşter'i ikna etmiş ve kendisine katılmasını sağlamıştır. Kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye'nin de kendisini Mehdî diye isimlendirdiğini ve bu isimden hoşlandığı söylenmektedir. Hatta insanlar ona Mehdî dediklerinde “Haklısınız ben mehdîyim insanları doğruya yönlendiririm” diye cevap vermiştir.¹⁸¹ Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini mehdî diye isimlendirirken bugünkü manada insanları zulümden kurtaracak bir mehdîden değil insanları doğruya sevk edecek bir mehdî anlamında yani ilk dönemki anlamında bu kelimeyi kullandığını söylemek daha doğru olacaktır.

Mehdîlik düşüncesinin ilk oluşumu Muhammed b. Hanefiyye ile olmuştur. Fakat bu kullanımlar biraz önce de belirttiğimiz gibi insanları doğruya iletecek ve yönetimi ele alacak bir kişi anlamında kullanılmaktaydı. Bugünkü manada gaybetten dönüp yeryüzündeki zulmü bitirecek bir mehdî kavramı, Muhammed Hanefiyye'nin 81/700 senesinde vefatından sonra olmuştur.¹⁸²

Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdîliği o dönem için çok önemli bir gelişmedir. Çünkü mehdî düşüncesi zayıfların ayakta kalmalarını ve gelecekte ümitlerini kesmemelerini

¹⁷⁸ İlhan, *Mehdîlik*, 37.

¹⁷⁹ İlhan, *Mehdîlik*, 38.

¹⁸⁰ Mustafa Öz, *İmamiye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı* (İFAV Yayınları, 1995), 34.

¹⁸¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/97.

¹⁸² Mehmet Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2007), 67.

sağlayacaktı. Aslında mehdîlik baskı altında kalan topluluğun yani güçsüzlerin yenilmeyi reddetmesidir.¹⁸³ Bu bağlamda Muhtâr es-Sekafi, Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdî olduğunu ileriye sürerek Kûfe'deki zulüm altındaki halka ve mevaliye bir umut ve tutunacak bir dal uzatmış oldu. Bu durum hicrî birinci asrın sonlarında ve ikinci asrın ilk dönemlerinde toplum arasında iyice kabul görmüştür. Çünkü Muhammed b. Hanefiyye dönemin şartları ve konumu itibariyle bu duruma çok uygundu.

Montgomery Watt, rec'at, gaybet ve mehdîlik gibi inanışların ilk defa Muhammed b. Hanefiyye vefat ettikten sonra toplu şekilde Müslümanlar arasında inanılmaya başlandığını ve insanların bu dönemde Muhammed b. Hanefiyye'nin dönüşüne ve döndüğünde insanları zulümden kurtaracağına inandıklarını söylemektedir. Watt, rec'at, gaybet ve mehdîlik gibi kavramların diğer dinlerden geçmiş olabileceği iddiasını eleştirir. Ona göre bu fikirler sadece bir taklitten ibaret değildir. Aksine bu düşünceler insanlara tutunacak bir dal olmakta ve ona inanan insanların zor durumları benimsemesine yardımcı olmaktadır.¹⁸⁴

Watt'ın bu düşüncesi o günün şartları göz önüne alındığında doğru gözükmemektedir. Çünkü o dönem Ehl-i beyt taraftarlarının baskı ve zulüm altında olduğu bir dönemdir. Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra özellikle Emevî hanedanlarının Tevvâbûn diye isimlendirdiğimiz gruba şiddetli baskısı söz konusuydu. Daha sonraları bu harekata köle ve mevali kökenli insanların da katılmasıyla tam anlamıyla garip ve güçsüzlerin davası haline gelmiştir. Bu durumda onlara inanacakları üstün özellikleri olan bir lider gerekiyordu ve Muhammed b. Hanefiyye aradıkları şartlara uyan bir liderdi. Muhtâr es-Sekafi mehdîlik gibi üstün vasıflarla donatıldığını söylediği İbnü'l-Hanefiyye'yi ön plana sürdü böylelikle bu gruplar onun vefatından sonra bile ayakta kalabilmeyi başarmış ve liderlerinin geleceğini umut ederek dağılmadan birlikteliklerini muhafaza etmişlerdir.

Sonuç olarak mehdîlik fikri Şîa'nın en önemli esaslarından birisidir. Hemen hemen her toplumda görülen mehdîlik kavramı ezilen, zulüm gören ve yenilen toplulukların kurtarıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Şîa'da da kendini belli etmektedir. Muhtâr es-Sekafi'nin, Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdî olduğunu söylemesi ile başlayan bu süreç, İbnü'l-Hanefiyye'nin vefatından sonra Keysâniyye'nin ona rec'at ve gaybeti de eklemesiyle farklı bir boyuta ulaşmıştır. Bu düşünceler yıllar sonra İmâmiyye mezhebinin vazgeçilmez bir inanç esası haline gelmiştir.

¹⁸³ Câbirî, *İslam'da Siyasi Akıl*, 343.

¹⁸⁴ Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*, 83.

2.2.2.5. Takiyye

Takiyye, Arapça kökenli bir kelimedir. V-k-y harflerinden oluşan kavram, kelime manası olarak korumak, tedbir almak, gizlemek anlamlarına gelmektedir.¹⁸⁵ Terim anlamı ise bir şahsın canına ya da malına karşı gelebilecek muhtemel tehlikelerden dolayı gerçek inancını saklaması ve gerekiyorsa zıttı şeyler söylemesidir.¹⁸⁶

İslâm dünyasında ortaya çıkışı konusunda çağdaş âlimler ve erken dönem âlimleri arasında ihtilaf vardır. Goldziher ve Câbirî takiyyeyi uygulayan ilk kişinin Muhammed b. Hanefiyye olduğunu söylemiştir. Erken dönem âlimler ise Muhammed Bâkır'ın takiyyeyi savunduğunu söylerler.¹⁸⁷

Ehl-i beyt taraftarlarının Emevî hükümdarları tarafından zulüm gördüğü sıralarda Horasandan bir adam Muhammed b. Hanefiyye gelerek baskı ve zulüm gördüklerini siyasetten uzaklaşıp kendisini ibadete vermek istediğini ya da Hâricîlere katılıp Emevî devletine karşı savaşmak istediğini söylemişti Muhammed b. Hanefiyye ona “Asla böyle bir şey düşünme ve Ehl-i beyt'in işlerinden uzak dururum deme. Bu günahtır. Sakın bizden ayrılma! takiyye yap ve bu şekilde kendini Emevî zulmünden koru” demiştir. Bu sefer aynı şahıs “Onlara karşı nasıl takiyye yapılır?” diye sorunca Muhammed b. Hanefiyye “Onlar davet ettiklerinde, onlara yüzünü çevirme ve davetlerine katıl. Allah bu hareketinle senin kanını, dinini korur. Allah bazı toplulukları gizledikleri ile Cennet'e, bazı toplulukları da gizledikleri ile Cehenneme koyar.” cevabını vermiştir.¹⁸⁸ Câbirî bu olaydan hareketle takiyyeyi Muhammed b. Hanefiyye'nin ilk uygulayan olduğunu söyler.

Takiyye meselesi hicrî üçüncü asırda inanç boyutu kazanmaya başlamıştır. Şîî âlimler insanları takiyye konusunda teşvik etmişlerdir ve zalim yönetime karşı takiyye yapılması gerektiğini söylemişlerdir. Daha sonra İmâmiyye gaybette olan imamların takiyye gereği bunu yaptıklarını tüm Şîîlerinde buna uygun davranmasını ve takiyye yapmalarını gerektiğini iddia etmiştir.¹⁸⁹

¹⁸⁵ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 43.

¹⁸⁶ Mustafa Öz, “Takiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/453.

¹⁸⁷ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 44.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *Tabakât* 7/98; Câbirî, *İslâm'da Siyasi Akıl*, 324.

¹⁸⁹ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 51.

2.2.2.6. Bedâ

Bedânın kelime anlamı, ortaya çıkmak, açık olmak, kendini belli etmek, bilginin hiç yokken oluşmasıdır. Terim anlamı ise, Allah'ın haber verdiği bir olayın, kararını değiştirmesinden dolayı farklı şekilde gerçekleşmesidir.¹⁹⁰

Bedâ konusu tarih boyunca birçok tartışmalara sebebiyet vermiştir. Allah'ın haber verdiği bir şeyin daha sonradan değişmesinin onun ilminde ve geleceği bilmesinde eksiklik olduğu problemini ortaya çıkarmaktadır.¹⁹¹

Bedânın mümkün olduğunu savunanlar Kur'an-ı Kerim'den örneklerle açıklamaya çalışırlar ve bu hususta "Allah dilediğini siler dilediğini de bırakır. Ana kitap onun yanındadır"¹⁹² ayetini örnek verirler.

Cemil Hakyemez, bedâ düşüncesinin Şîî düşüncesinde belli kademelerden geçerek oluştuğunu söyler. Bu kademeleri şöyle sıralamak mümkündür. Muhammed b. Hanefiyye dönemi, Cafer-i Sâdık dönemi ve son kademe İmâmiyye mezhebinin bedâ düşüncesine son şeklini vermesidir.¹⁹³ Bedâ fikrinin ilk defa İslâm dünyasında görülmesi Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini savunan Keysâniyye mezhebi ile olmuştur. Klasik Mezhepler Tarihi kaynakları incelendiğinde Keysâniyye Mezhebinin bedâ fikrine özel önem verdikleri görülmektedir. Abdülkadir el-Bağdâdî, Keysâniyye'den bahsederken kendi içinde birçok fırkaya ayrıldıklarını fakat bu fırkaların iki konuda birleştiğini söyler bu hususlar şunlardır; Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini inanmak ve Allah'ın fikrini değiştirmesini yani bedâyı kabul etmektir.¹⁹⁴

Bedâ düşüncesini ilk defa ileri sürenlerden birisi de Muhammed b. Hanefiyye'nin mehdî olduğunu söyleyen ve onun adına faaliyetler düzenleyen Muhtâr es-Sekafî'dir. Muhtâr, bir savaş sırasında yanındakilere "Allah bana zaferi müjdeledi ve savaşı kazanacağımızı söyledi." demiştir. Bu savaşı gerçekten de kazanmışlardır. Ne var ki daha sonraki bir savaşta askerlerine yine zafer vaad etmiş fakat bu savaşta ağır bir yenilgi almışlardır. Bunun sonucunda Muhtâr yanındakilere "Allah savaşı kazanacağımızı söylemişti, fakat sonradan kararını değiştirdi." demiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Avni İlhan, "Bedâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/290.

¹⁹¹ Cemil Hakyemez, "Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri", *Hitit ÜİFD* 5/10 (Şubat 2006), 29-30.

¹⁹² el-Ra'd, 13/39.

¹⁹³ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 103.

¹⁹⁴ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

¹⁹⁵ İlhan, "Bedâ", 5/291.

Bedâ fikri daha sonraları Ca'fer es-Sâdık'la birlikte İmâmî düşünce tarihinde de yer bulmaya başlamıştır. İddialara göre Ca'fer es-Sâdık, kendisinden sonra oğlu İsmâil'in Allah tarafından seçildiğini ve yerine onun geçeceğini söylemiş, ancak İsmâil, babasından önce vefat etmiştir. Bunun üzerine Ca'fer es-Sâdık'ın Allah'ın kararını değiştirdiğini söylediği ileri sürülmüştür. Bu olaydan yıllar sonra aynı şey tekrar yaşanmış Ali el-Hadi ve oğulları arasındaki imamet meselesi bedâ görüşüyle açıklanmıştır.¹⁹⁶

Sonuç olarak şunlar söylenebilir ki Muhammed b. Hanefiyye'nin imametini kabul eden Keysâniye ve Muhtâr es-Sekafî'nin ilk defa ortaya attığı bu fikir daha sonraları Cafer es-Sâdık dönemiyle birlikte Şîî düşüncesindeki yerini almış ve uzun bir süre gündemi meşgul etmiştir. Bu süreçte İmâmiyye mezhebi hem kendi içerisinde bedâ fikrinin mahiyetini tartışmış hem de diğer mezheplere karşı bu fikri savunmuştur.¹⁹⁷ Hatta imamlardan Musa Kazım (ö.183/799) ve Hasan el-Askerî'nin imameti, bedâ düşüncesiyle gerekçelendirilmiştir.

2.2.2.7. Gizli İlimlere Sahip Olması

Gizli ilim ve cefr konusu gerek İmâmiyye gerekse Keysâniyye mezhebinde önemli bir yer tutmaktadır. Cefr, süttten kesilmiş kuzu ve içi taşla örülmemiş geniş kuyu gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise geçmişte olmuş ve gelecekte olacak olan olayları farklı yollarla haber veren ilmin adıdır.¹⁹⁸ İmâmî görüşe göre ise cefr, Hz. Muhammed tarafından Hz. Ali'ye miras bırakılan, ondan da çocuklarına intikal eden kıyamete kadar bütün dini, siyasi olayların ve bilgilerin aktarıldığına inanılan bir ilimdir.¹⁹⁹

Ali Avcu, *İslâm'ın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia* adlı eserinde sırlı bilgilerin bilinmesi meselesinin Keysâniyye'nin başlangıcına dayandığını ifade etmektedir.²⁰⁰ Keysâniyye mezhebi özellikle gizli ilim meselesi üzerinde durmuş ve Muhammed b. Hanefiyye'nin ilim yönünü ön plana çıkarmıştır. Câbirî, Keysâniyye'nin bu tutumunun nedenini şöyle açıklamıştır: Muhammed b. Hanefiyye annesinin nesebi yüzünden kardeşleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den daha aşağı bir konumdadır. Kureyş soyundan gelmemesi ve Fâtıma'dan olmaması onun için büyük bir eksikliktir. Muhammed b. Hanefiyye bu eksikliğini babasından naklettiği hadis ilmiyle gidermeye çalışmıştır. Nitekim Muhammed b. Hanefiyye'nin, babası Hz. Ali'den öğrendiği bu ilim zamanla gizli ilim ve 'ilmu'-l-gayb olarak anlaşılmıştır.²⁰¹ Keysâniyye fırkası,

¹⁹⁶ Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, 55.

¹⁹⁷ Detaylı bilgi için bk. Cemil Hakyemez, *Bedâ Düşüncesi ve Şîî İmamet Tartışmalarındaki Yeri*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019)

¹⁹⁸ Metin Yurdagür, "Cefr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/215.

¹⁹⁹ Mehmet Atalan, "Şia'da Cifr İlminin Yeri", *Dini Araştırma Dergisi* 9/25 (2006), 109-110.

²⁰⁰ Ali Avcu, *İslâmın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şia* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 319.

²⁰¹ Muhammed Abid Câbirî, *İslâm'da Siyasi Akıl*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997), 328.

Hız. Ali'nin, oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye öğrettiği ilmin içerisinde görünenlerden hareketle görünmeyenin, zahirden hareketle bânının ve mananın bilgisinin olduğunu söylemiş ve bu ilim kimde olursa onun gerçek imam olduğunu iddia etmiştir.²⁰²

²⁰² Avcu, *İslamın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şiâ*, 321.

III. BÖLÜM

3. İMÂMÎ LİTARATÜRDE MUHAMMED B. HANEFİYYE VE KEYSÂNİYYE

Araştırmanın bu bölümünde İmâmî müelliflerin Muhammed b. Hanefiyye hakkında yazmış oldukları bilgiler incelenmiştir. Bu bölümde ilk olarak Muhammed b. Hanefiyye'nin ismi ve nesebi üzerindeki İmâmî tartışmalar ve Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmî imamlar da ilişkisi incelenmiştir. Daha sonra birinci bölümde verilen Keysânî iddialara İmamiyye'nin yapmış olduğu eleştiriler verilmiş, son başlıkta ise Muhtâr es-Sekafî ve Muhammed b. Hanefiyye ilişkisi ele alınmıştır.

3.1. Muhammed b. Hanefiyye'nin Nesebine Yönelik Değerlendirmeler

Birinci bölümde bahsedildiği üzere Muhammed b. Hanefiyye'nin birçok isim ve lakabı vardır. Bu konudaki temel problem Muhammed b. Hanefiyye'nin, babası Hz. Ali üzerinden mi yoksa annesi Havle bnt. Ca'fer'in nesebi üzerinden mi anılacağı meselesidir. Bilindiği üzere Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile baba bir kardeştir, anneleri ise farklıdır. Bu, Muhammed b. Hanefiyye'nin anne nesebi ile anılmasının sebeplerinden bir tanesidir. İmâmî kaynaklara bakıldığında çoğunlukla Muhammed b. Hanefiyye isminin tercih edildiği ve anne nesebi vurgulanarak isminin kullanıldığı görülmektedir. Bu konudaki anahtar faktör İmâmiyye'nin imâmet düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Onlar Şiîliğin kendisinden ortaya çıktığı ve ilk defa imâmet fikrinin kendisi etrafında dillendirildiği Muhammed b. Hanefiyye'nin meşru bir imam olduğunu iddia etmemek için anne nesebiyle anmayı tercih etmişlerdir. Böylelikle İmâmiyye Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmet hakkının olması için Fâtıma soyundan gelme şartını taşımadığına vurgu yapmıştır.²⁰³

İmâmiyye fırkasında Muhammed b. Hanefiyye'ye peygamberin isminin ve künyesinin verilmesi de tartışmalara sebep olmuştur. Nakledilen rivayetler neticesinde Muhammed ve Ebû'l-Kâsım isminin kullanılmasını peygamberimizin yasakladığı anlaşılmaktadır.²⁰⁴ Ayrıca bazı İmâmî âlimleri bu ismi mehdîliğin alametlerinden kabul etmişlerdir. Ca'fer-i Sâdık'tan nakledildiğine göre Allah'ın elçisi şöyle buyurmuştur: "Mehdî benim evlatlarımdandır. Adı benim adım, künyesi ise benim künyemdir. O yaratılış ve ahlak bakımından insanlar arasında

²⁰³ Mehmet Atalan, *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2007), 50.

²⁰⁴ Mustafa Fayda, "Ebû'l-Kâsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/332.

bana en çok benzeyendir. Onun gaybet devri olacaktır ki o devirde insanlar dinleri hakkında sapkınlığa düşeceklerdir. O vakit, gelip geçen bir yıldız gibi gelecek, yeryüzünü zulüm ve haksızlıkla dolduğu gibi hak ve adaletle dolduracaktır.”²⁰⁵

Çağdaş İmâmî âlimlerinden Hâşimî, bu hadisle alakalı “Ali ve Fâtıma neslinden birçok erkek çocuk doğmuş olmasına rağmen Muhammed b. Hanefiyye dışında peygamberin isim ve künyesinin birleştirildiği kimseyi görmedik.” demiştir. O, Hz. Peygamber’in isim ve künyesinin Muhammed b. Hanefiyye’de birleştirilmesinin nedenini peygamberimizin daha hayattayken “Ali’nin kızım Fâtıma’dan olmayan bir çocuğu doğacak adımı ve ismimi ona verdim.” demiş olmasına bağlamaktadır.²⁰⁶

Hâşimî, *Muhammed Bin El Hanefiyye* adlı eserinde Hz. Peygamberin ismi ve künyesinin kullanılmasıyla ilgili yasağın sonraki dönemde kaldırıldığını söylemiştir. Ona göre yasağın kaldırılmasından dolayı sahabenin birçoğu bu isim ve künyeyi kullanmıştır. Muhammed b. Ebû Bekir (ö. 38/658), Muhammed b. Talha b. Ubeydullah, Muhammed b. Ebû Vakkas, Muhammed b. Abdurrahman b. Avf, Muhammed b. Hâtip b. Ebû Beltea gibi isimleri de bu duruma örnek vermiştir.²⁰⁷

Sünnî kaynaklarda yer alan Hz. Ali’nin peygamberin ismini ve künyesini oğluna vermesinden dolayı Talha b. Ubeydullah’la aralarında geçen tartışma da İmâmî yazarlar tarafından yorumlanmıştır. Rivayete göre Hz. Ali’nin, oğluna Muhammed ve Ebû’l Kâsım ismini vermesi üzerine Talha b. Ubeydullah, “Nasıl olur da peygamberin isim ve künyesini oğluna verirsin!..” demiş ve bunun yasak olduğunu söylemiştir. Hz. Ali de peygamberin kendisine izin verdiğini belirterek bu konuda şahitleri olduğunu söylemiştir. Şahitler, Hz. Peygamber’in “Vefatımdan sonra bir oğlun olacak. Ona ismimi ve künyemi verdim. Senden başka kimseye helal olmaz.” dediğini söylemişlerdir.²⁰⁸

Hâşimî, Talha b. Ubeydullah’ın bu tutumunu onun isyankâr tavrına bağlamıştır. Ona göre Talha b. Ubeydullah, Cemel Vak‘ası’nda da Âişe’yi, Hz. Ali’ye karşı kıskırtmış ve onunla savaştırmıştır. Bu olayda da Hz. Peygamberin hadisi kendisine ulaşmış olmasına rağmen insanları kıskırtmak için Hz. Ali ile tartışmıştır.²⁰⁹

Muhammed b. Hanefiyye’nin nesebi ile ilgili tartışmalara gelince babası Hz. Ali’nin nesebi ile alakalı herhangi bir tartışma yoktur. Ehl-i Sünnet ve İmâmiyye mezhebi arasındaki

²⁰⁵ Ebu Ca‘fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babaveyh Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, çev. Ali Orak (İstanbul: İmam Rıza Dergahı Yayınları, 2020), 379.

²⁰⁶ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 11.

²⁰⁷ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 13.

²⁰⁸ İbn Sa‘d, *Tabakât*, 7/94.

²⁰⁹ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 15-16.

tartışmalar, annesi Havle bnt. Ca'fer 'in nesebi ve Hz. Ali ile evliliklerinin nasıl olduğu ile alakalıdır.

Hz. Peygamberin vefatından sonra İslâm Tarihi'ne Ridde olayları olarak geçen dinden dönmeler meydana gelmiştir. Havle'nin kabilesi de bu olaylarda yalancı peygamber Müseyleme'yi destekleyince onların üzerine Hâlid b. Velid komutasındaki bir ordu gönderilmiştir. Yapılan savaş sonucunda ele geçirilen esirler Hz. Ebû Bekir'e gönderilmiştir. Hz. Ebû Bekir esirleri ganimet olarak askerlere dağıtmış ve Muhammed b. Hanefiyye'nin annesi Havle bnt. Ca'fer 'i de savaş payı olarak Hz. Ali'ye vermiştir.²¹⁰

Ehl-i Sünnet uleması yukarıdaki verilen rivayetten Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'in hilafetini kabul ettiği sonucuna varmıştır. Zira İmâmiyye mezhebine göre Hz. Ali'nin halifelik hakkı Hz. Ebû Bekir tarafından çalınmıştır ve Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'e hiç biat etmemiştir. Hz. Ali'nin, Havle'yi ganimet olarak alması Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından Hz. Ebû Bekir'e biat ettiğinin delili olarak kullanılmıştır.²¹¹

İmâmiyye mezhebi, Havle'nin Ridde olaylarında ele geçirildiği ve ganimet payı olarak Hz. Ali'ye verildiği iddiasının kesin olmadığını bu yüzdende delil kabul edilmesinin yanlış olacağını söylemiştir. Onlara göre Havle bnt. Ca'fer, Beni Hanife kabilesindendir. Beni Esed Kabilesi ile yapılan bir savaşta esir alınmıştır. Daha sonraki yıllarda Medine'de Hz. Ali tarafından köle olarak alınmıştır. Havle bnt. Ca'fer'in akrabaları onun Medine'de olduğunu öğrenince oraya gelerek Hz. Ali'ye Havle'nin soylu bir kabileden geldiğini söylemişlerdir. Bu olay üzerine Hz. Ali, Havle'yi azat etmiş ve daha sonra onunla evlenmiştir. İmâmiyye mezhebi bu rivayeti doğru kabul etmiştir. Böylelikle Hz. Ali'nin Havle'yi ganimet payı olarak aldığı iddialarını reddetmiş ve Hz. Ali'nin, Hz. Ebû Bekir'e biat etmediğini ve ondan pay almadığını söylemişlerdir.²¹²

3.2. Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmî İmamlarla İlişkisi

Muhammed b. Hanefiyye, kesin olmamakla birlikte 16/637 ile 81/700 yılları arasında yaşamıştır. Bu dönem İmâmiyye mezhebince kabul edilen on iki imamdan dördünün yaşadığı döneme denk gelmektedir. Bu dört imam sırasıyla babası Hz. Ali, abileri Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin ve yeğeni Ali b. Hüseyin'dir. İmâmî kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye'nin bu dört imamla dini, siyasi ve sosyal ilişkilerinden bahsedilmiştir.

²¹⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/93-94.

²¹¹ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 29.

²¹² Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 29.

3.2.1. Hz. Ali ile İlişkisi ve Fitne Hadiselerindeki Rolü

Hz. Ali, miladi 600 yılında, hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce Mekke’de dünyaya gelmiştir. Babası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed’dir.²¹³ Hz. Ali, küçük yaşından itibaren peygamberin terbiyesi altında yetişmiştir ve genel kabule göre Hz. Hatice’den sonra Müslüman olan ikinci kişi sayılmaktadır.²¹⁴ Hz. Ali hakkında Medine’ye hicret ettiği döneme kadar fazla bilgi bulunmamaktadır. Hicretten sonra ise Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere birçok savaşa katılmış ve İslâm sancağını taşımıştır.²¹⁵

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde geri planda duran ve sadece bir defa Medine’de vali olarak kalan Hz. Ali, Hz. Osman’ın şehit edilmesinden sonra ashabın ısrarı üzerine halife olmuş ve insanlardan biat almıştır. İmâmiyye fırkasına göre ise Ali b. Ebû Tâlib, bizzat Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslâm devletinin imamı ve halifesi olmuştur ve bu görev ona Allah tarafından verilmiştir.²¹⁶

Sünnî ulemaya göre Hulefâ-yi Râşidîn’in dördüncüsü olarak kabul edilen, İmâmiyye fırkasına göre ise on iki imamın ilki olan Hz. Ali, 40/661 yılında Hâricî İbn Mülcem tarafından şehit edilmiş ve Kûfe’ye defnedilmiştir.²¹⁷

Hz. Ali’nin halife olma süreci oldukça karmaşıktır ve İslâm Tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönem Hz. Osman’ın vefatı ve Hz. Ali’nin halife seçilmesiyle başlayıp, Cemel ve Sıffin savaşları ile devam etmiştir.²¹⁸ Muhammed b. Hanefiyye’nin bu olaylar karşısındaki tavrını incelemeden önce bu dönemlerden bahsetmek konuyu anlamamız açısından faydalı olacaktır.

Hz. Osman’ın şehit edilmesi sonucu önceki halifeyi öldürenleri bulması şartıyla biat edilen Hz. Ali göreve geldikten sonra ilk işi dönemin mevcut valilerini değiştirmek olmuştur. Yeni halife Basra, Mısır, Yemen ve Şam eyaletlerinin yöneticilerini değiştirerek sıkıntıları çözmek istemiş fakat bu atamalardan istediği sonucu alamamış, Hz. Ali taraftarlığıyla bilinen Yemen hariç diğer valiler problemlerle karşılaşmıştır.²¹⁹ Yemen halkının bu olaylar karşısındaki tavrı, ilerleyen konularda bahsedileceği üzere Muhammed b. Hanefiyye’nin dikkatini çekmiş

²¹³ Ethem Ruhi Fırlalı, *İmam Ali* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 1.

²¹⁴ Ali Muhammed Sallâbî, *Hz. Ali (r.a.) Hayatı, Şahsiyeti, Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 21.

²¹⁵ Ethem Ruhi Fırlalı, “Ali”, Mustafa Çağrı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/371.

²¹⁶ Fırlalı, “Ali”, 2/373-374.

²¹⁷ Fırlalı, “Ali”, 2/374.

²¹⁸ Mustafa Çağrı, “Fitne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/158.

²¹⁹ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi* (İstanbul: Ensar, 2016), 2/265.

olacak ki, Kerbelâ olayından önce kardeşi Hz. Hüseyin'e Yemen halkının kendilerini sevdiğini ve oraya giderse güvende olacağını söylemiştir.

Hz. Ali'nin halifeliğiyle beraber toplumun üç farklı gruba ayrıldığından bahsedilebilir: Bu gruplardan ilki Şîatu Osman denilen Hz. Osman taraftarlarıdır. Bir diğer grup, Hz. Osman'ın muhaliflerinden oluşan gruptur. Bunlar halifeliği döneminde Hz. Osman'ı eleştiren kişilerden oluşmuştur. Cemel ashabından Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm bu gruptadır. Son grup ise Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer ve Üsâme b. Zeyd gibi kişilerin oluşturduğu tarafsızlar grubudur.²²⁰

Hz. Ali halife olduktan sonra iki farklı grup kendisine karşı muhalefet faaliyetlerine girişmiştir. Bu gruplardan birincisi Hz. Âişe önderliğindeki Cemel ashabı, ikinci grup ise Sıffin savaşına sebebiyet verecek Muâviye önderliğindeki Şam halkıdır.²²¹

Hz. Âişe önderliğindeki bir grup Hz. Osman'ın katillerinin bulunamaması nedeniyle bir araya gelmiş ve Hz. Ali'ye isyan etmiştir. Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm'ında bu gruba katılmasıyla sayıları iyice artmış ve Basra'da kontrolü ele geçirmişlerdir.²²² Hz. Ali'nin de ordusuyla Basra yakınlarına gelmesiyle iki ordu savaş pozisyonuna geçmiştir. Hz. Ali ilk önce Zübeyr b. Avvâm ile daha sonra da Talha b. Ubeydullah ile birebir görüşmüş fakat bir uzlaşma sağlanamamıştır.²²³ Netice itibarıyla karşılıklı görüşmeler sonuç vermemiş ve 36/656 yılında Cemel Savaşında sahabenin önde gelenlerinden olan Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm dahil on bin kişi ölmüştür. Hz. Ali savaşı kazanmış ve Basra halkı kendisine biat etmiştir.²²⁴ Sıddık Korkmaz bu savaş için "Hz. Ali'nin kazanmış gibi görünüp kaybettiği bir savaştır." yorumunu yapmıştır. Ona göre Hz. Osman'ın intikamını almak isteyenlerle savaşmak Hz. Ali'yi katilleri destekler gibi göstermiştir ve bu durum Muâviye'nin elini güçlendirmiştir.²²⁵

Hz. Ali, Cemel Savaşının ardından diğer bir muhalefet grubu olan Muâviye üzerine yürümeye karar vermiştir. Muâviye, Hz. Osman'ın haksız yere öldürülmüş olduğunu ve olayların arkasında Hz. Ali'nin olduğunu söyleyerek halife olmasının meşru olmadığını iddia etmiştir.²²⁶

²²⁰ Adnan Demircan, "Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset", *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 175-177.

²²¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/265.

²²² Fırlıklı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/320-321.

²²³ Ali b. Hüseyin Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Beyrut: Mektebetü'l Asrıyye, 2004), 3/293.

²²⁴ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/280-282.

²²⁵ Korkmaz, *Tarihin Tahriği*, 61.

²²⁶ Onat, *Emevîler Dönemi Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, 39.

Hız. Ali, Muâviye'nin bu propagandalarına karşı ilk önce barışçıl adımlar atmak istemiş fakat sonuç alınamayınca Muhammed b. Hanefiyye sancaktarlığında ordusuyla harekete geçmiştir. Hız. Ali'nin ordusu ile Şam ordusu Sıffîn²²⁷ denilen yerde karşı karşıya gelmiştir.²²⁸ Savaşın ilk başları küçük hamlelerle başlasa da ilerleyen günlerde "leyletü'l-harîr" diye tarihe geçen uzun ve şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Hız. Ali, savaşı kazanmak üzereyken Muâviye'nin yardımcısı Amr b. Âs'ın (ö. 43/664), önerisi üzerine Muâviye askerlerine Kur'an yapraklarını silahlarının ucuna takıp Hız. Ali'nin askerlerini Kur'an'ın hükmüne çağırmasını emretmiştir. Bu olay üzerine askerler arasında karışıklık meydana gelmiş ve savaştan netice alınmadan tahkime²²⁹ gidilmiştir.²³⁰

Cemel ve Sıffîn Savaşları Müslümanların kendi içlerinde çatıştıkları ilk savaştır.²³¹ Muhammed b. Hanefiyye'nin de ilk savaşları olma özelliğini taşıyan bu olaylar İmâmî kaynaklarda yer almış, müellifler Muhammed b. Hanefiyye'nin bu savaşlardaki tutum ve davranışlarını eserlerinde ele almışlardır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin hayatına baktığımızda Hız. Ömer ve Hız. Osman dönemlerine kadar ki geçen sürede gerek yaşının genç olması gerekse Hâşimoğullarının geri planda durması gibi nedenlerden dolayı fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhammed b. Hanefiyye isminin daha çok Hız. Osman'ın vefatından sonra İmâmî kaynaklarda zikredilmeye başlandığı görülmektedir. Özellikle Cemel ve Sıffîn Savaşında, Hız. Ali'nin vefat anında ve defnedilmesinde Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'le beraber Muhammed b. Hanefiyye'nin de ismi geçmektedir. Bununla beraber bu dönemde İmâmî eserlerde Hız. Ali'nin Muhammed b. Hanefiyye'ye olan özel bir sevgisinden de bahsedilmektedir. Küleynî'nin²³² (ö. 329/941) *el-Kâfi* adlı eserinde naklettiği, Hız. Ali'nin "Kim beni dünyada ve ahirette şereflendirmek isterse oğlum Muhammed'e ikramda bulunsun."²³³ ifadeleri bu konuya örnek teşkil etmektedir. Ayrıca onun ismi, Hız. Osman'ın vefatından sonraki süreçte Hız. Ali'ye biat edilirken geçmektedir. Örneğin Şeyh Müfid, Hız. Ali'ye biat eden Hâşimoğulları arasında Muhammed b. Hanefiyye'nin ismini de zikretmiştir.²³⁴

²²⁷ Suriye'nin Rakka şehri yakınlarında, Fırat nehri kenarında yer almaktadır.

²²⁸ Apak, *Ana Hatları ile İslâm Tarihi*, 2/289.

²²⁹ Tahkim olayı hakkında bk. Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, 2/1, 2003, s. 33-68.

²³⁰ İsmail Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/107.

²³¹ Apak, *Ana Hatları ile İslâm Tarihi*, 2/282.

²³² İmâmîyye Şîası'nın dört temel hadis kitabının birincisi olan el-Kâfi'nin müellifidir. İlmî faaliyetlerinden dolayı Şîî âlimlerinin şeyhi olarak isimlendirilmiştir. Bk. Mustafa Öz, "Küleynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/502.

²³³ Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb Küleynî, *Usûlü'l-kâfi* (Beyrut: Menşûratü'l-Fecr, 2007), 1/182.

²³⁴ Şeyh Müfid, *el-Cemel ve'n-nusre li seyyidi'l-itre fi harbi'l-Basra*, 107.

İmâmî kaynaklarda, Muhammed b. Hanefiyyenin Cemel Savaşı'nda üstün başarıları ön plana çıkmaktadır. Şîî müelliflerin İmâmiyye mezhebine mensup kabul ettikleri Mes'ûdî,²³⁵ Hz. Ali'nin ordusunun Cemel Savaşı için Basra'ya doğru ilerlerken Hz. Ali'nin sağında Hz. Hasan, solunda Hz. Hüseyin, en ön tarafta da büyük sancağı taşıyan Muhammed b. Hanefiyye'nin olduğunu söylemiştir.²³⁶

Şeyh Müfîd ise Cemel Savaşı öncesi Hz. Ali'nin taraftar toplamak amacıyla Muhammed b. Hanefiyye ve Ebû Bekir'in oğlu Muhammed'i Kûfe'ye gönderdiğini, dönemin Kûfe Valisi Ebû Musa el-Eş'arî'nin ise onlara karşı çıktığını ve bu olay üzerine de Hz. Ali'nin büyük oğlu Hz. Hasan'ı destek için Kûfe'ye gönderdiğini ve Hz. Hasan'ın orada destek topladığını söylemiştir.²³⁷

Muhammed b. Hanefiyye'nin Cemel Savaşındaki sancağı taşıma konusunda tereddüt etmesi meselesinde Sünnî ve İmâmî kaynaklar arasında farklı rivayetler vardır. Sünnî âlimlere göre Muhammed b. Hanefiyye'nin geri durma sebebi, Müslümanların arasına ayrılığın girmesini istememesinden kaynaklanmıştır. Mesela İbn Hallikân (ö. 681/1282)²³⁸, onun tereddüt etme nedenini Müslümanlar arasında bir çatışmayı doğru bulmadığına bağlamıştır.²³⁹ Hatta İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679)²⁴⁰, Muhammed b. Hanefiyye'nin Cemel Savaşı öncesinde "Bu bir fitnedir." dediğini, bunun üzerine de Hz. Ali'nin "Babanın içinde olduğu bir işe nasıl fitne dersin!" diyerek oğlunu azarladığını söylemiştir.²⁴¹ İbn Sa'd ise eserinde Muhammed b. Hanefiyye'nin ilerlememesinden dolayı Hz. Ali'nin ona kızdığını ve sancağı ondan geri aldığını nakletmiştir.²⁴²

İmâmî âlimler, Muhammed b. Hanefiyye'nin geri durma sebebini savaşın kızışması ve ok atışlarının durmasını beklemek istemesine bağlamıştır.²⁴³ Mes'ûdî, eserinde Hz. Ali'nin, Muhammed b. Hanefiyye'ye sancağı kaldırıp, ilerlemesini söylediğini Muhammed b. Hanefiyye'nin sancağı kaldırdığı anda karşı tarafın üzerine saldırdığını, bundan dolayı

²³⁵ Avcı Casim, "Mes'ûdî Ali b. Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/353.

²³⁶ Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, 3/281.

²³⁷ Şeyh Müfîd, *el-Cemel ve'n-nusre li seyyidi'l-itre fî harbi'l-Basra*, 257-259.

²³⁸ *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eseriyle tanınan tarihçidir. Hadis, fıkıh, tarih ve edebiyat alanlarında faaliyet göstermiştir. Abdülkerim Özeydin, "İbn Hallikân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/17-18.

²³⁹ Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn b. Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân* (Beyrut: Dârü Sâdir, 1968), 4/171.

²⁴⁰ *Şezerâtü'z-zeheb* adlı eseriyle meşhur olan tarihçi, fakih ve ediptir. Cengiz Tomar, "İbnü'l-İmâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/95.

²⁴¹ Ebü'l-Fellâh Abdülhay el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb* (Beyrut: Dârü'l İbn Kesir, 1986), 1/331.

²⁴² İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/95-96.

²⁴³ Şeyh Müfîd, *el-Cemel ve'n-nusre li seyyidi'l-itre fî harbi'l-Basra*, 343.

beklediğini ve Hz. Ali'nin oğluna “Sen annenin tarafına çekmişsin!” diyerek kızdığını söylemiştir.²⁴⁴

Görünen o ki Muhammed b. Hanefiyye'nin savaş sırasında geri durmak istemesi meselesini her iki grubun âlimleri de kendi inanç sistemi üzerinden açıklamak istemişlerdir. Cemel Vak'asında her iki tarafı da Müslüman olarak kabul gören Sünnî ulema Muhammed b. Hanefiyye'nin tutumunu Müslümanlar arasında ayrılık istememesi olarak açıklamıştır. İmâmî ulema ise Hz. Ali'nin karşısındaki grubu Müslüman olarak görmediği için Muhammed b. Hanefiyye'nin tereddüt etmesi gibi bir durum olmayacağını düşünerek meseleyi savaşın kızışması olarak açıklamıştır.

Şeyh Müfid, Cemel Savaşı'nı anlattığı kitabında Muhammed b. Hanefiyye'nin “Ben, arkadaşlarımla arasındaydım. Birden hepsi geri çekildiler. Ben düşmanın üzerine gitmek istiyordum fakat babamın, arkamda kılıcımı çektiğini hissettim. Babam, ben önüne geçmeden ilerleme diyordu.” dediğini aktararak savaş sırasında Hz. Ali'nin sürekli Muhammed b. Hanefiyye'yi koruyup kolladığını ifade etmiştir.²⁴⁵ Sıffin Savaşı'nda da Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ın, Muhammed b. Hanefiyye ile mübâzere²⁴⁶ yapmak istediği fakat Hz. Ali'nin buna müsaade etmeyerek oğlunu koruduğu nakledilmiştir.²⁴⁷

Hz. Ali'nin, Cemel Savaşı'nda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i geri planda tutup Muhammed b. Hanefiyye'yi en önde savaştırması halk arasında ayrı bir tartışma konusu olmuştur. İnsanlar, Muhammed b. Hanefiyye'ye, “Ali, neden diğer çocukları Hasan ve Hüseyin'i değil de sürekli seni en önde savaştırıyor?” diye sorduklarında Muhammed b. Hanefiyye şöyle cevap vermiştir: “Hasan ve Hüseyin, babamın iki gözü; ben de onun eliyim. Babam sürekli eliyle gözlerini koruyor.”²⁴⁸ Burada, Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'i ön çıkartan, Muhammed b. Hanefiyye'yi ise onlar koruma konusunda bir araç haline getiren üslup dikkat çekicidir.

Hz. Ali'nin, Muhammed b. Hanefiyye'yi savaşlarda en önde savaştırmasıyla ilgili bir olay da Sıffin Savaşı'nda yaşanmıştır. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Sıffin günü Hz. Ali, oğlunu yanına çağırarak ve sancağı ona vermiştir. Savaş boyunca ön saflarda savaşan Muhammed b. Hanefiyye, birkaç kez yaralanmış, Hz. Ali her defasında oğlunun yarasını sarıp tekrar savaş meydanına göndermiştir. Bu duruma içerleyen Muhammed b. Hanefiyye, babasına “Yaralı olduğum halde beni defalarca öne gönderdin fakat diğer iki kardeşim Hasan ve

²⁴⁴ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 3/285.

²⁴⁵ Şeyh Müfid, *el-Cemel ve'n-nusre li seyyidi'l-itre fi harbi'l-Basra*, 368.

²⁴⁶ Savaşın başında veya savaş kızıştığı anda her iki taraftan birer kişinin çıkıp ölümüne savaşmasıdır.

²⁴⁷ Ahmed b. Muhammed Erdebîlî, *Hadîkatu's-Şî'a* (Kum: İntişârâtü Ensâryân, 1958), 1/449.

²⁴⁸ Ayetullah İbn Nema, *Zevbü'n-nüdâri fi şerhi's-sâr* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l İslâmî, 1995), 55.

Hüseyin'i hiç ön cephede savaştırmadın" diyerek ağlamaya başlamıştır. Hz. Ali savaşta başarılarından dolayı Muhammed b. Hanefiyye'yi övmüş ardından ona "Yavrum, sen benim oğlumsun. Hasan ve Hüseyin ise peygamberin oğullarıdır. Onların başına bir şey gelmesinden korkuyorum." cevabını vermiştir.²⁴⁹ Daha önceki rivayette olduğu gibi burada da Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in imâmetine dolaylı bir ima bulunmaktadır. Sanki onlar imam oldukları için Hz. Ali tarafından özenle korunmaya çalıştıkları vurgusu yapılmaktadır. Dahası Muhammed b. Hanefiyye'nin böyle bir korunma çabasının olmaması da onun imâmetine yönelik iddialara gizli bir eleştiri barındırmaktadır.

İmâmiyye'ye göre Hz. Ali'nin oğlu Muhammed'e sevgisinin en bariz örneklerinden biri de vefat anında Hz. Hasan'a imamlığı miras bırakırken oğlu Muhammed'i de miras bırakması ve vasiyet etmesidir. İmâmî kaynaklar Hz. Ali'nin vefatı sırasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e vasiyet ederken özellikle Muhammed b. Hanefiyye'den de bahsetmişlerdir. Mes'ûdî eserinde bu vasiyeti şöyle ifade etmiştir: Hz. Ali, oğulları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e "Size Allah'tan korkmanızı, dünyalık aramamanızı tavsiye ediyorum." dedikten sonra oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye bakmış ve şöyle demiştir: "Abilerine ne yapmalarını emrettiğimi ezberledin mi?" O da "Evet" dedi. Sana da aynısını yapmanı tavsiye ederim. "Sana, kardeşlerine hürmet etmeni ve onlarsız hiçbir şeye imza atmamanı tavsiye ederim." diyerek abilerine saygı göstermesini istemiş ardından da Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e dönerek "Hanefiyye sizin kardeşinizdir ve babanızın oğludur. Babanız onu seviyor bu yüzden siz de onu sevin" demiştir.²⁵⁰ Burada da Muhammed b. Hanefiyye'nin, abilerine kesinlikle itaat etmesinin istenmesi dikkat çekicidir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in önder, Muhammed b. Hanefiyye'nin ise daha geri planda yer aldığı portre çizilmektedir.

Meclisî de eserinde Ebû Ca'fer'den rivayetle Hz. Ali'nin vefatı sırasında oğullarıyla arasında geçen şu olayı nakletmektedir:

Hz. Ali, 12 erkek çocuğunu çağırdı ve şöyle dedi: "Yakup peygamber de çocuklarını topladığında 12 erkektir. Onlara şöyle dedi: "Ben Yusuf'a öğüt veriyorum. Onu dinleyin ve itaat edin." "Ben de Hasan ve Hüseyin'e tavsiye veriyorum, onları dinleyin ve itaat edin." Orada bulunan oğlu Ubeydullah, "Muhammed b. Hanefiyye olmaksızın mı Hasan ve Hüseyin'e itaat edeceğiz?" diye sormuş bunun üzerine Hz. Ali oğluna "Yavrucuğum seni çadırında boğazlanmış halde gördüm ve seni kimin öldürdüğünü bilinmiyor." demiştir.²⁵¹

Hâşimî bu olay için Hz. Ali'nin gayblarından biri olduğunu ve dediği şeyin bir süre sonra gerçekleştiğini söylemektedir.²⁵² Bu konudaki kaynaklar incelendiğinde Ubeydullah'ın

²⁴⁹ İbn Nema, *Zevbü'n-nüdâri fî şerhi's-sâr*, 56-57.

²⁵⁰ Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, 2/321-322; Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî İbn A'sem, *el-Fütûh* (Beyrut: Dârü'l Edva', 1991), 4/280.

²⁵¹ Muhammed Bakır Meclisî, *Bihâru'l-Envâr el-Câmiatu li Dureri Ahbâri'l Eimmeti'l-Athar* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1983), 41/295.

²⁵² Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 71.

Musab b. Zübeyr ile hareket ettiği dönemde Muhtâr es-Sekafî tarafından öldürüldüğü görülmektedir.²⁵³ Bu nakil doğru kabul edilirse her ne kadar İmâmîyye reddetse de henüz Hz. Ali hayattayken kardeşler arasında Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile beraber Muhammed b. Hanefiyye'nin de isminin ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ne var ki Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in Hz. Yusuf'a benzetilmesi, Hz. Yakub'un on bir oğlunun ona itaat ettiği gibi Hz. Ali'nin oğullarının da Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e tabi olmaları gerektiği mesajı verilmiştir. Muhammed b. Hanefiyye'yi öne çıkartan Ubeydullah'ın sert bir şekilde azarlandığının iddia edilmesi de imamet konusunda Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin dışındaki tüm kapıları kapatmaya yönelik imalar içermektedir.

Hz. Ali'nin vefatı sırasında Muhammed b. Hanefiyye'nin İbn Mülcem'e karşı tutumu da İmâmî kaynaklarda yer almıştır. Hz. Ali, İbn Mülcem tarafından yaralanınca Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e “Eğer ben iyileşirsem onun cezasını ben vereceğim. Eğer ölürsem siz de onu öldürün ama işkence yapmayın.” demiştir. Daha sonra Hz. Ali vefat edince İbn Mülcem'in, Hz. Hasan ve Muhammed b. Hanefiyye tarafından yakıldığı iddia edilmiştir. Hâşimî bu rivayeti naklettikten sonra bu olayın doğru olmadığını söylemektedir. Ona göre Hz. Hasan, böyle bir uygulamanın şeriatta yerinin olmadığını bilen birisidir. Ayrıca babasının işkence etmeyin sözünü çiğnemesinin de mümkün olmadığını söylemektedir.²⁵⁴ Buradan hareketle Hâşimî'nin bu olayı yalanladığını fakat bunu iddia ederken ortaya sürdüğü delilin Muhammed b. Hanefiyye'den kaynaklı değil Hz. Hasan'ın böyle bir şeyi yapmayacağını düşünmesinden kaynaklandığı sonucuna varılabilir.

Son olarak Hz. Ali'nin teşhiz ve defin işlemlerinde de Muhammed b. Hanefiyye'nin adı sıkça geçmektedir. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in onu yıkadığı Muhammed b. Hanefiyye'nin de su döktüğü söylenmektedir.²⁵⁵ Şeyh Müfid de *el-İrşâd* adlı eserinde Hz. Ali'yi kabre koyanlar arasında Muhammed b. Hanefiyye'nin de olduğunu söylemektedir.²⁵⁶

Muhammed b. Hanefiyye'nin Hz. Ali ile ilişkisine bakıldığında aralarında duygusal bir bağın olduğu aşikardır. Gerek Hz. Ali'nin sözleri gerekse oğlunu koruyup kollaması bunun en bariz örneğidir ve bu sevgi İmâmî kaynaklarda kendini göstermiştir. Bununla beraber Hz. Ali'nin, diğer iki oğlu Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i Muhammed b. Hanefiyye'den ayrı tuttuğu, onları daha çok önemseydiği ve imamlığı Hz. Hasan'a bıraktığı da İmâmî kaynaklarda

²⁵³ Mustafa Öz, “Ali Evlâdı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/392.

²⁵⁴ Hâşimî, *Muhammed bin el-Hanefiyye*, 85.

²⁵⁵ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 83.

²⁵⁶ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 19.

anlaşılmaktadır. Bu durum her zaman açıkça ifade edilmese de rivayetlerdeki baskın üslup, bunun kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

3.2.2. Hz. Hasan ile İlişkisi

Hz. Hasan, peygamberin torunu, Hz. Fâtıma ile Hz. Ali'nin büyük oğludur. İsmi bizzat peygamberimiz vermiş ve kulağına ezanını okumuştur.²⁵⁷ Hz. Hasan'ın görünüş itibarıyla peygamberimize benzediği rivayet edilmiştir. Bu konuda Hz. Ebu Bekir'in, Hz. Hasan için "Yemin olsun ki, Resûlullah'a benziyor, Ali'ye değil!" dediği ve Hz. Ali'nin bu söze gülümsediği nakledilmiştir.²⁵⁸

Hz. Hasan, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemindeki olaylarda yaşının küçük olması sebebiyle aktif şekilde rol almamıştır. Hz. Osman'ın halifeliği döneminde kardeşi Hz. Hüseyin'le beraber Horasan seferine katılmış ve isyancıların Hz. Osman'a saldırmalarına karşı, halifeyi savunmak için yine kardeşiyle beraber Hz. Ali tarafından görevlendirmiştir. Hz. Osman'ın yanından ayrılan son kişinin Hz. Hasan olduğu nakledilmiştir.²⁵⁹

Hz. Hasan, Sünnî ulemaya göre, Hz. Ali'nin vefatından sonra Irak halkının biat etmesiyle halife olmuştur.²⁶⁰ Bu sebeple Hulefâ-yi Râşidîn'in beşincisi sayılmaktadır. Babasının ardından Kûfeliler tarafından halîfeliğe getirilen Hz. Hasan, Muâviye'ye karşı savaşmaya karar vermişken, hazırlık için gönderdiği ordu komutanının Muâviye safına geçtiğini, emri altındaki askerlerden bazılarının da kendisine karşı isyan ettiğini görünce, Muâviye ile barış anlaşması yapmaya ve halifeliği ona devretmeye karar vermiştir.²⁶¹ Altı aylık halifeliğin ardından Müslümanlar arasında barışın sağlanması amacıyla halifeliği Muâviye'ye bırakmıştır. İmâmî âlimlere göre ise Hz. Hasan, babası tarafından imam olarak tayin edilmiş ikinci imamdır.²⁶²

Muhammed b. Hanefiyye, çocukluğundan itibaren abileri olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'le beraber büyümüş ve onların terbisinden geçmiştir. İmâmî kaynaklar genel olarak Hz. Ali'nin Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e karşı daha dikkatli olduğunu bu sebeple de savaşlarda Muhammed b. Hanefiyye'yi ön plana sürdüğünü aktarmıştır. Bir önceki konu başlığı altında zikredildiği üzere Muhammed b. Hanefiyye'ye savaşlarda neden baban abilerini değil de seni

²⁵⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hasan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/282.

²⁵⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/359.

²⁵⁹ Fırlalı, "Hasan", 16/282.

²⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/382-383.

²⁶¹ Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, 2/356.

²⁶² Fırlalı, "Hasan", 16/284.

öne sürdü diye sorulduğunda “Abilerim babamın gözleri ben de eliyim, gözler ellerle korunur” cevabını vermiştir.²⁶³

Hız. Ali'nin vefatından Hız. Hasan'ın vefatına kadar olan süreçte Muhammed b. Hanefiyye'nin neler yaptığı meçhuldür. Yakın dönem İmâmî âlimlerinden Seyyid Mahmud el-Garîfî, Muhammed b. Hanefiyye'nin abisinin imâmeti döneminde onu sevmeye, savunmaya ve imâmetini kabul etmeye devam ettiğini söylemiştir.²⁶⁴ İbn Tiktaka da Muhammed b. Hanefiyye'nin Hız. Hasan ve diğer kardeşleriyle birlikte olduğunu ve Medine'de yaşadıkları söylemiştir.²⁶⁵

Küleynî, *el-Kâfî* adlı hadis külliyyatında Hız. Hasan'ın vefat etmeden önce Muhammed b. Hanefiyye'yi yanına çağırdığını, ona bazı nasihatlerde bulunduğunu ve vasiyetini bıraktığını söylemiştir. Bu vasiyet ise şöyledir:

Ey Muhammed! Senin kıskançlık yapmandan korkmuyorum. Çünkü Allah bu sıfatla kafirleri nitelemiştir.²⁶⁶ Babam Basra günü senin hakkında dedi ki “Kim bana dünya ve ahirette şeref vermek isterse oğlum Muhammed'e ikramda bulunsun.” Ey Muhammed, Allah yarattıkları arasından Muhammed'i seçti, Muhammed ise Ali'yi seçti, Ali de imamlığa beni seçti. Ben de Hüseyin'i seçtim.” demiştir. Bu konuşmanın ardından Muhammed b. Hanefiyye “Sen benim imamımsın, efendimsin. Allah'tan başka güç yoktur. Hüseyin, bizim en âlimimiz ve peygambere en yakın olanımızdır. Allah Muhammed'i seçti ve Muhammed Ali'yi seçti, Ali de seni seçti ve senin seçtiğine de biz razı olduk” demiştir.²⁶⁷

Hâşimî bu rivayeti dikkate alarak Muhammed b. Hanefiyye'nin, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'in imâmetini kabul ettiğini ve Hız. Hasan'ın sözlerinin İbnü'l-Hanefiyye'nin yüceliğini gösterdiği çıkarımında bulunmuştur.²⁶⁸ Anlaşıldığı kadarıyla söz konusu rivayet açık bir şekilde Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmetten mahrum olduğu ve bu durumu kabul ettiğini gösteren bir içeriğe sahiptir.

İmâmî kaynaklar, Muhammed b. Hanefiyye'nin Hız. Hasan'ın defnedileceği yer ile ilgili olaylarda da yer aldığını söylemişlerdir. Hız. Hasan, vefat etmeden önce eğer fitne çıkmayacaksa peygamberimizin yanına defnedilmek istemiştir.²⁶⁹ Bu istek Beni Ümeyye kabilesi tarafından reddedilince olaylar büyümüş ve bunun üzerine Hız. Âişe “Kimsenin evime gömülmesini istemiyorum.” demiştir. Bu olay sırasında orada bulunan Muhammed b. Hanefiyye “Ey Âişe! Bir gün devenin, bir gün katırın²⁷⁰ üzerinde Benî Hâşim'e düşmanlık yapmaktasın.” demesi üzerine Hız. Âişe ona yaklaşarak “Ey İbn Hanefiyye, Fâtıma'nın oğulları konuşuyor da sen ne hakla konuşuyorsun.” demiştir. Hız. Âişe'nin, Muhammed b. Hanefiyye'yi

²⁶³ İbn Nema, *Zevbü'n-nüdüri fî şerhi's-sâr*, 55.

²⁶⁴ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 32.

²⁶⁵ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 104.

²⁶⁶ el-Bakara 2/109

²⁶⁷ Küleynî, *Usûlü'l-kâfî*, 1/182.

²⁶⁸ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 92.

²⁶⁹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 6/391.

²⁷⁰ Âişe'nin o gün kır saçlı bir deveye bindiği söylenmektedir. Bk. Hâşimî, *Muhammed el-Hanefiyye* s.95

aşağılayıcı tavrından rahatsız olan Hz. Hüseyin “Biz asla Muhammed’i Fâtıma oğullarından uzaklaştırmayız. Allah’a yemin ederim ki onu üç Fâtıma doğurdu: Fâtıma binti Amr²⁷¹, Fâtıma bint Esad²⁷² ve Fâtıma bint Zâide²⁷³” diyerek Hz. Âişe’yi terslemiş ve kardeşine sahip çıkmıştır.²⁷⁴ Hz. Hüseyin’in bu sözleri onun Muhammed b. Hanefiyye’yi kendilerinden ayrı görmediğini ve ona olan sevgisini göstermesi açısından önemlidir.

Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hasan’ı defnettikten sonra mezarının yanında ağlamış ve şu sözleri söylemiştir. “Nasıl ki hayatın mutluluk veriyor idiyse, ölümün de o kadar acı veriyor. Kefenin örttüğü beden, ne güzel bedendir. Sen, İslâm’ın elinde yetiştin.” diyerek üzüntüsünü belli etmiş, abisi Hz. Hasan için dua etmiş ve rahmet temennisinde bulunmuştur.”²⁷⁵

Yukarıda verilen rivayetlerden hareketle Muhammed b. Hanefiyye ile abisi Hz. Hasan arasında sıkı bir kardeşlik ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır. İmâmî müellifler Hz. Hasan ile kardeşi arasında imâmetle alakalı herhangi bir sıkıntı olduğuna dair rivayette bulunmamışlardır. Muhammed b. Hanefiyye’nin babasının vasiyetine uyup abisi Hz. Hasan’a biat edip imâmetini kabul ettiği gibi Hz. Hasan’ın vasiyetine de uyup Hz. Hüseyin’e biat ettiğini söylemektedirler. Bu rivayetlerin doğruluk payını araştırmak bizim konumuz olmadığından bu meseleye girmiyoruz. Ancak Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmetine yönelik iddiaların dillendirildiği bir dönemde muhalif bir imâmet anlayışına sahip İmâmiyye mensupları tarafından üretildiğini söyleyebiliriz.

3.2.3. Hz. Hüseyin ile İlişkisi ve Kerbelâ Olayındaki Tutumu

Tam ismi Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay olan Hz. Hüseyin’in künyesi Ebû Abdullah’tır ve “Şehîd” lakabıyla meşhurdur. Hicretin dördüncü yılında dünyaya gelmiştir.²⁷⁶

Hz. Hüseyin’in de diğer kardeşi Hz. Hasan gibi Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer zamanında gerçekleşen olaylarda rol almadığı, Hz. Osman döneminde ise sadece Horasan seferine katıldığı görülmektedir. Babası Hz. Ali’nin halife olmasıyla beraber tarih sahnesindeki yerini

²⁷¹ Hz. Peygamber’in babası Abdullah’ın annesidir.

²⁷² Ebu Talib’in hanımı, Hz. Ali’nin annesidir.

²⁷³ Hz. Peygamber’in eşi Hz. Hatice’nin annesidir.

²⁷⁴ Küleynî, *Usûlü’l-kâfî*, 1/183.

²⁷⁵ Mes‘ûdî, *Mürücü’z-zeheb*, 3/7-8.

²⁷⁶ İbn Sa‘d, *Tabakât*, 6/404.

alan Hz. Hüseyin, Hz. Ali'nin yaptığı bütün savaşlara katılmış onun vefatından sonra ise abisi Hz. Hasan'ın halifeliğini kabul etmiştir.²⁷⁷

Hz. Hüseyin, abisinin vefatından sonra bir süre Muâviye'ye biat etmeye devam etmiş daha sonraki süreçte ise Muâviye'nin oğlu Yezid'in halifeliğini kabul etmemiştir.²⁷⁸ Medine'de baskı altında yaşayan Hz. Hüseyin daha sonra Medine'ye taşınmış ve bir süre orada yaşamıştır. Daha sonraki süreçte ise Kûfelilerin yoğun ısrarı üzerine ailesiyle beraber yola çıkan Hz. Hüseyin Kerbelâ denilen yerde şehit edilmiştir.²⁷⁹

Hz. Hüseyin'in çocuklarından birçoğu Kerbelâ'da kendisiyle birlikte şehit edilmiştir. Diğer çocuklarından devam etmeyen soyu Kerbelâ'da hasta olduğu için öldürülmeyen Ali b. Hüseyin tarafından devam etmiştir. Günümüzde bunlara "Seyyid" denilmektedir.²⁸⁰

Garîfî, İmâmî bir bakış açısıyla Muhammed b. Hanefiyye'nin, kardeşi Hz. Hüseyin dönemindeki olayların içinde olduğunu, onun imâmetine ve yoluna sadık olduğunu söylemiştir.²⁸¹ Ona göre Hz. Ali'nin evlatları olarak onlar özel bir terbiye altında yetiştirilmiştir. Dolayısıyla ahlak ve değer örneği olmuşlardır. Bu konuda Muhammed Bâkır, şu rivayette bulunmuştur: "Hüseyin, saygısından dolayı Hasan'ın yanında konuşmazdı. Muhammed b. Hanefiyye de saygısından dolayı Hüseyin'in yanında konuşmamıştır."²⁸² Garîfî'nin iddialarına bakılırsa İbnü'l-Hanefiyye, abisi Hz. Hüseyin hakkında "O bizim en bilgilimiz, Rasullullah'a en yakın olanımız ve imamımızdır." demiştir.²⁸³

Sünnî kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye'nin her ne kadar kardeşlerine karşı saygılı olsa da bazen aralarında küslükler olduğu iddia edilmektedir.²⁸⁴ Nitekim bir rivayette Muhammed b. Hanefiyye ile Hz. Hüseyin arasında bir tartışma yaşanmış ve küsüşmüşlerdir. Daha sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin kardeşine bir mektup yazarak "İkimizin de babası Ali'dir. Sen de benim ulaşamayacağım bir şeref ve fazilet vardır. Benim annem Benî Hanîfe'den bir kadın olup kavmi içindeki şerefi inkâr edilemez. Fakat senin annen, Rasûlullah'ın kızı Fâtıma'dır." diyerek abisinin kendisinden daha üstün olduğunu ve bu yüzden

²⁷⁷ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hüseyin" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/518.

²⁷⁸ Fırlalı, "Hüseyin", 18/518-519.

²⁷⁹ İbn A'sem, Hz. Ali'nin Kûfelilerle mektuplaşmasını ve Kerbela yolculuğunu detaylı bir şekilde anlatmıştır. Bk. İbn A'sem *el-Fütuh* c. 5 s. 27-85

²⁸⁰ Fırlalı, "Hüseyin", 18/521.

²⁸¹ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 34.

²⁸² Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 9.

²⁸³ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 35.

²⁸⁴ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed b. Hanefiyye ve Hayatı*, 107-108.

yanına gelip gönlünü almasını söylemiştir. Hz. Hüseyin'in de mektubu okuduktan sonra kardeşinin yanına gidip onunla barıştığı nakledilmiştir.²⁸⁵

Hâşimî, kitabında yukarıdaki rivayeti naklettikten sonra böyle bir olayın gerçek olmadığına inandığını söylemektedir. Ona göre Muhammed b. Hanefiyye kardeşinin imamlığına inanmıştır. Bu yüzden aralarında böyle bir ayrılığın meydana gelmesi mantıklı değildir. Ayrıca Hz. Ali'nin vefatı sırasında Hz. Hüseyin'e tavsiyede bulunarak kardeşine sahip çıkmasını, Muhammed b. Hanefiyye'ye ise abilerine itaat etmesini ve onlara karşı çıkmamasını vasiyet etmiştir. Tüm bunların ötesinde yukarıdaki rivayette İbnü'l-Hanefiyye, abisini yüceltmış ve Hz. Hüseyin'in ondan daha şerefli ve daha iyi olduğunu kabul etmiştir. "Sen benim ulaşamayacağım bir şerefe sahipsin." demesi bunu gösterir. Bu onun kardeşine ve İmam Hüseyin'e duyduğu hürmeti göstermektedir. Dolayısıyla Muhammed b. Hanefiyye, itaat etmesi gerektiği kardeşine ve imamına "Gel benim gönlümü al!" demezdi. Küçük olarak kendisi abisinin yanına giderdi yorumunu yapmıştır.²⁸⁶ Burada İmâmî bir müellif olarak Hâşimî'nin Muhammed b. Hanefiyye'nin, Hz. Hüseyin'in İmâmetini kabul ettiği düşüncesiyle hareket ettiği görülmektedir. Onun, kendi İmâmet silsilesinin karizmasına hiçbir şekilde halel gelmemesi için uğraştığı ve tarihsel tüm verileri bu ön kabul ekseninde yorumladığı anlaşılmaktadır.

Hz. Hüseyin, abisi Hz. Hasan'ın ölümünden sonra Muâviye'nin oğlu Yezîd'in halife olmasına kadar ki geçen sürede daha çok ibadetle meşgul olmuştur. Muâviye'nin ölümü üzerine halife olan Yezîd, Medine Valisi Velîd b. Utbe b. Ebû Süfyan'dan Hz. Hüseyin ve diğerlerinden mutlak surette biat alması gerektiğini söylemiş, bunun üzerine Medine'de barınamayacağını anlayan Hz. Hüseyin, Mekke'ye gitmek için harekete geçmiştir.²⁸⁷

Hz. Hüseyin yolculuğa çıkmadan önce peygamberin kabrine gitmiş ve bir müddet orada kalmıştır. Daha sonra ise Muhammed b. Hanefiyye ile görüşmüştür.²⁸⁸ İmâmî rivayete göre Muhammed b. Hanefiyye, kardeşi Hz. Hüseyin'e "Ey kardeşim! Sen benim için insanların en sevimlisin ve benim için en sevgilisin" diyerek ona olan sevgisinden bahsetmiş ve Yezid'e biat etmemesini, etraftaki şehirlere elçiler göndererek biat toplamasını söyleyerek ona nasihatlerde bulunmuştur.²⁸⁹ Hz. Hüseyin ile Muhammed b. Hanefiyye arasında geçen diyalogda Hz. Hüseyin'in kardeşine nereye gitmesi gerektiği de sormuştur. O, abisine ilk olarak Mekke'ye gitmesini söylemiştir. Eğer Mekke dışında bir yere çıkacaksa Yemen'deki insanların

²⁸⁵ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 98.

²⁸⁶ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 98.

²⁸⁷ Fıglalı, "Hüseyin", 18/519.

²⁸⁸ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 5/19-20.

²⁸⁹ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 201.

kendilerini sevdiğini ve oraya gitmesini eğer orada da huzur bulamazsa şehir şehir gezerek ortalıkta fazla gözükmemesini söylemiştir.²⁹⁰ Bu konuda Hz. Ali'nin daha önce Yemen'de kadılık yapmış olması ve Muhammed b. Hanefiyye'nin anne tarafının Yemenli olması sebebiyle onlarla akrabalık bağlarının bulunması gibi nedenlerden dolayı Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Hüseyin'e Yemen'e gitmesini tavsiye etmiş olabilir. İbn A'sem²⁹¹ bu konuşmanın ardından iki kardeşin bir saat kadar ağladıklarını ardından da Hz. Hüseyin'in kardeşine teşekkür ettiğini, Yezîd'e asla biat etmeyeceğini ve Mekke'ye gideceğini söylediğini belirtmiştir.²⁹²

Hz. Hüseyin'in Medine'den ayrılıp Mekke'de yaşamaya başladığını duyan Kûfeliler onu hilâfete getirmek için kendisine davet mektupları yazmışlardır.²⁹³ Gelen mektuplar ve biat haberlerinden sonra Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmeye karar vermiş ve Mekke'den ayrılmıştır.²⁹⁴

Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye gitmeden evvel Muhammed b. Hanefiyye ile görüşüp görüşmediği tartışmalıdır. İmâmî bir rivayete göre Hz. Hüseyin kardeşiyle görüşmüştür. İbnü'l-Hanefiyye, bu görüşmede kardeşine Kûfe'deki insanların güvenilmez olduğunu belirterek “Kardeşim, Kûfeliler daha önce babamıza ve abimiz Hasan’a ihanet etmişti şimdi de sana ihanet etmelerinden korkuyorum. Şayet gideceksen de Yemen’e git orası daha güvenlidir.” demiştir. O da “Söylediklerini düşünceğim” cevabını vermiştir. Bu olaydan sonra Hz. Hüseyin, kardeşine söylemeden yola çıkmıştır. Muhammed b. Hanefiyye, abisinin habersizce gittiğini duyunca peşine düşmüş ve Hz. Hüseyin’e “Kardeşim, sana söylediklerimi düşünmedin mi neden acele ettin? diye sorunca Hz. Hüseyin de şöyle karşılık vermiştir “Senin yanından gittikten sonra Rasûlullah’ı rüyamda gördüm. Bana “Ya Hüseyin yola çık. Çünkü Allah seni öldürülmüş olarak görmek istiyor!” dedi.” Bu sözleri duyan İbnü'l-Hanefiyye, “İnnâ lillah ve innâ ileyhi râciûn! Peki kardeşim, bu kadar insanı yanında götürme nedenin nedir?” diye sormuş, Hz. Hüseyin de “Allah, onları da benimle görmek istiyor!” demiş ve yoluna devam etmiştir.²⁹⁵

Bu konuda Sünnî ve İmâmî kaynaklar arasında uyuşmazlık vardır. Sünnî kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye ile Hz. Hüseyin'in Kerbelâ öncesi görüşmediği ifade edilmektedir. Ayrıca Sünnî âlimler yukarıda verilen rivayetin Abdullah İbn Abbas ile Hz. Hüseyin arasında

²⁹⁰ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 202; İbn A'sem, *el-Fütûh*, 5/20-21.

²⁹¹ *Kitâbü'l-Fütûh* adlı eseriyle tanınan İmâmî tarihçidir. Bk. Mustafa Fayda, “İbn A'sem el Kûfî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/325-326.

²⁹² İbn A'sem, *el-Fütûh*, 5/21.

²⁹³ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 5/27-30.

²⁹⁴ Fıglalı, “Hüseyin”, 18/519.

²⁹⁵ İbn Tâvus, *el-Melhûf 'ala katli't-tufûf*, 127-128.

geçtiğini kabul etmektedirler.²⁹⁶ Taberî ise Muhammed b. Hanefiyye'nin bu olayların yaşandığı süreçte Medine'de bulunduğunu söylemiş hatta Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrıldığını duyunca çok üzüldüğünü ve ağladığını da ifade etmiştir.²⁹⁷ İmâmî ulema, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit olmasını ilâhi bir takdir olarak göstermek amacıyla söz konusu rivayete doğruluk değeri atfetmiş olmalıdır. Yoksa bir imam olarak Hz. Hüseyin'in sıradan bir insan olan Muhammed b. Hanefiyye'ye danışması, onlar açısından çok da makul bir durum değildir.

İmâmî kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye'nin Kerbelâya katılmama sebebinin de tartışıldığı görülmektedir. Muhtemelen insanlar Muhammed b. Hanefiyye'nin, Hz. Hüseyin ile gitmeme sebebinin merak etmiş olmaları ki, âlimler bu konuda açıklama yapmak zorunda kalmışlardır. İmâmî ulema tarafından bu konuda birçok iddia ortaya atılmıştır. İbn A'sem'in naklettiğine göre Hz. Hüseyin, kardeşinden Medine'de kalmasını ve kendisine ajanlık yapmasını istemiş, bu yüzden onu beraberinde götürmemiştir.²⁹⁸ Bunun dışında Muhammed b. Hanefiyye'nin hasta olduğu için Kerbelâ'ya katılamadığı da ifade edilmiştir.²⁹⁹ Onun hastalığıyla ilgili de birçok iddia ortaya atılmıştır. Rivayete göre Muhammed b. Hanefiyye'nin eli felçli olduğu için Hz. Hüseyin ile Irak'a gitmemiştir. Elinin felç olma sebebi ise rivayete göre babası zamanında bir savaşta aldığı yaradan dolayı bir başka rivayete göre ise nazar değmesi neticesinde felçli kalmış olmasıdır.³⁰⁰

Hâşimî Muhammed b. Hanefiyye'nin Kerbelâ'ya katılmama konusundaki rivayetleri topladıktan sonra Hz. Hüseyin'in onu kendisiyle beraber Irak'a gelmek için görevlendirmedeği yorumunu yapmıştır. Ona göre eğer Hz. Hüseyin imâ ile veya beyanla onu davet etseydi Muhammed b. Hanefiyye kardeşiyle beraber gitmek zorunda kalacaktı. Ancak onun Hicaz'da kalmasını ve toplum önünde olmasını daha uygun görmüştür.³⁰¹

Muhammed b. Hanefiyye'nin niçin kardeşi Hz. Hüseyin ile Kerbelâ'ya gitmediği sorusu Ca'fer-i Sâdık'a da sorulmuştur. O, bu soruya şöyle cevap vermiştir: "Size bu olay hakkında bir hadis söyleyeceğim, Hüseyin efendimiz yola çıkmadan önce kâğıt istedi ve şöyle yazdı: "Hüseyin b. Ali'den Hâşimoğullarına, bundan sonra sizden kim bana katılırsa benimle şehit olacaktır, kim de benimle gelmezse fetihe ulaşamaz."³⁰² İbn Tâvûs'un³⁰³ naklettiği bu olaydan Hz. Hüseyin'in yola çıkarken şehit olacağını bildiğini ve bu şehadetin herkese nasip

²⁹⁶ Fığlalı, "Hüseyin", 18/519.

²⁹⁷ Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-mülûk*, 991.

²⁹⁸ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 5/21.

²⁹⁹ Erdebîlî, *Hadîkatu's-Sî'a*, 2/669-670.

³⁰⁰ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 109.

³⁰¹ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 110,111.

³⁰² İbn Tâvûs, *el-Melhûf 'ala katli't-tufûf*, 129.

³⁰³ Nesebi baba tarafından Hz. Hasan'a, anne tarafından Hz. Hüseyin'e dayanan İmâmiyye âlimidir. Bk. Mustafa Öz, "İbn Tâvûs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/388.

olmayacağı anlaşılmaktadır. Ca‘fer-i Sâdık da verdiği bu cevapla Muhammed b. Hanefiyye’nin bu lütuftan mahrum olduğu için gitmediğini söylemiştir.

Hüseyin Güneş, bu iddiaların İmâmiyye’nin imâmet inancından kaynaklandığını söylemektedir. Ona göre İmâmî yazarlar Muhammed b. Hanefiyye’nin, Hz. Hüseyin’in imam olduğuna inandığını söyledikleri için imamdan ayrı hareket etmesinin de mümkün olmadığını düşünmüşlerdir. Oysa Güneş, Muhammed b. Hanefiyye’nin ne olacağı belirsiz olan bir yola girerek risk almak istemediğini ve herhangi bir ihtilafa sebebiyet vermemek için Hz. Hüseyin ile gitmediğini söylemektedir.³⁰⁴ Bu konuyla alakalı rivayetler incelendiğinde Hüseyin Güneş’in bu iddiasının daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Zira Muhammed b. Hanefiyye hayatı boyunca ümmetin ihtilafa düşmesini istememiş ve siyasi olaylardan uzak bir hayat sürmeye gayret göstermiştir. O, bu tutumuyla görüşünü bir kez daha göstermiş kardeşiyle gitmek yerine Medine’de kalmayı tercih etmiştir.

Hâşimî, Hz. Hüseyin’in şehit edildiği haberi geldiğinde Muhammed b. Hanefiyye’nin Medine’de olduğunu söylemiş ve kardeşinin haberini aldığındaki üzüntüsünü dramatik bir şekilde anlatmıştır. Muhammed b. Hanefiyye’nin hasta olduğunu söylemiş ve devamında şu ifadeleri kullanmıştır:

İbnü’l-Hanefiyye büyük bir gürültü duydu ve bunun sebebini sordu. Hizmetçilerinden biri ona yaklaştı ve şöyle dedi: “Ey Müminlerin Emiri’nin oğlu! Kardeşin Hüseyin, Kûfe’den döndü ve Kûfe halkı ona ihanet etti. Muhammed b. Hanefiyye, kardeşim sağsa neden yanıma gelmiyor?” dedi. Bunun üzerine ayağa kalkmaya çalıştı fakat kalkamadı ve şöyle dedi: “Büyük olan Allah’tan başka güç ve kuvvet sahibi yoktur. Allah’a yemin ederim ki Yakub’un ailesine de böyle felaketler geldi.” Sonra yanındakilere “Kardeşim nerede? Kalbimin meyvesi nerede? Hüseyin nerede? diye sordu. Kardeşinin öldürüldüğünden haberi yoktu. İmamımız Ali b. Hüseyin yanına geldi amcasının göz yaşlarını sildi. Başını alıp kucağına koydu, bunun üzerine Muhammed b. Hanefiyye ona şöyle dedi: “Yeğenim, gözbebeğim nerede? Baban nerede? Babamın varisi nerede? Hüseyin nerede?” Ali b. Hüseyin “Amca ben sana yetim olarak geldim, üzgün kadınlardan başka bir şeyi olmayan, ağlayan, feryat eden bir adam olarak geldim. Ey amca, kardeşin susamışken bir canavar tarafından öldürüldü” demiştir.³⁰⁵

İncelenen kaynaklardan anlaşıldığı üzere İmâmiyye, Muhammed b. Hanefiyye’nin abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile imâmet konusunda herhangi bir ihtilafının olmadığını düşünmektedir. İleriki konularda bahsedileceği üzere İmâmî müellifler bu durumu Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki imâmet iddialarına cevap olarak kullanacaklar ve onun hiçbir zaman böyle bir iddiasının olmadığını, abilerinin imâmetine inandığını söyleyeceklerdir. Bununla beraber Muhammed b. Hanefiyye’nin yeğeni olan ve İmâmiyye tarafından dördüncü imam kabul edilen Ali b. Hüseyin’le ilişkisinde imâmet konusunda farklı iddialar ortaya atılmıştır. Konumuzla alakalı olan bu mesele ayrı başlık altında incelenmiştir.

³⁰⁴ Güneş, *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed B. Hanefiyye ve Hayatı*, 112.

³⁰⁵ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 104-105.

3.2.4. Ali b. Hüseyin ile İlişkisi

Ali b. Hüseyin'in tam ismi Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebû Tâlib b. Abdülmuttalib b. Hâşim'dir. Zeynelâbidîn ve Seccâd lakabıyla meşhur olan Ali b. Hüseyin, İmâmiyye'nin dördüncü ve İsmâiliyye'nin üçüncü imamı olarak kabul edilmektedir.³⁰⁶

Ali b. Hüseyin, 23 yaşındayken babası ile Kerbelâ'ya katılmış fakat o sırada hasta olduğu için çadırından dışarı çıkmamıştır. Hz. Hüseyin öldürüldüğünde Şemir Zu'l-Cevşen, Ali b. Hüseyin için “Şu adamı öldürün!” demiş, arkadaşlarından biri ona, “Sübhanallah! Savaşmayan toy bir genci mi öldüreceğiz?” demiştir. Ömer b. Sa'd gelerek orada bulunan kadınları ve hasta yatmakta olan Ali b. Hüseyin'i işaret ederek “Şu kadınlara ve hastaya dokunmayın” demiştir.³⁰⁷ Ubeydullah b. Ziyâd, Kerbelâ'dan hayatta kalanlarla beraber Ali b. Hüseyin'i de halife Yezîd b. Muâviye'nin yanına göndermiştir. Gelenlere iyi davranan Yezîd, Ali b. Hüseyin'e yanında kalmasını istediğini söylemiş, ama o Medine'ye dönmeyi tercih etmiştir. Kerbelâ olayından sonra Medine'ye yerleşen Ali b. Hüseyin, kendisini daha çok ilim ve ibadete vermiştir. Ali b. Hüseyin Medine'de 94/712 senesinde 58 yaşındayken vefat etmiş ve Bâki mezarlığına defnedilmiştir.³⁰⁸ İmâmî âlimler, Ali b. Hüseyin'in Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından zehirlendiğini iddia etmişlerdir. Ayrıca o seneye birçok âlimin ölümünden dolayı “Senetü'l-fukahâ” denilmiştir.³⁰⁹

İmâmî kaynaklarda genel kabul Muhammed b. Hanefiyye'nin, yeğeni Ali b. Hüseyin'in imâmetini kabul ettiği yönünde olup, onun birçok işinde yeğenin onayını aldığını ve onun sözüyle hareket ettiği söylenilmektedir. Bu konuda İbnü'l-Hanefiyye'nin, Muhtâr'la ilişkisinin de Zeynelâbidîn'in izniyle olduğunu iddia eden görüşler vardır. Rivayete göre Muhtâr es-Sekafî, Kûfe'ye gittiği zaman insanları Muhammed b. Hanefiyye'nin önderliğini kabul etmeye davet etmiştir. Abdurrahman b. Şureyh liderliğinde bir topluluk bu durumu araştırmak için el-Hanefiyye'nin yanına gelmişler ve ona bu konudaki düşüncesini sormuşlardır. Muhammed b. Hanefiyye o insanlara, “Haydi, hepimizin imamı olan Ali b. Hüseyin'e soralım!” demiş, daha sonra onlarla yeğenin yanına gitmiştir. Olanlar Ali b. Hüseyin'e anlatılınca o, amcasına dönerek “Amca, zenci bir köle bile olsa bizim taraftarımız ise ona uymak vacip olurdu. Ben bu işi sana emanet ettim. Dilediğini yapabilirsin.” demiştir.³¹⁰ Burada İmâmî ulema Muhammed

³⁰⁶ Ahmet Saim Kılavuz, “Zeynelâbidîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/365.

³⁰⁷ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/222.

³⁰⁸ İbn Sa'd, *Tabakât*, 7/232.

³⁰⁹ Kılavuz, “Zeynelâbidîn”, 44/365.

³¹⁰ İbn Nema, *Zevbü'n-Nüdâri fî Şerhi's-Sâr*, 96-97.

b. Hanefiyye'nin, Hüseyin b. Ali'nin iznine göre hareket ettiğini ve imâmetini kabul ettiğini imâ etmiştir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin, Ali b. Hüseyin'in imâmetini kabul ettiğini göstermeye çalışan İmâmî rivayetlerden birisi de şu şekildedir: Ebû Hâlid el-Kâbilî isminde birisi yıllarca İbnü'l-Hanefiyye'nin hizmetinde bulunmuş ve onun imâmetine inanmıştır. Bir gün İbnü'l-Hanefiyye'ye imâmet ile ilgili bir soru sormuş, o da “Bizim ve tüm İslâm aleminin imamı yeğenim Ali'dir.” cevabını verince Ebû Hâlid, Ali Zeynelabidin'in yanına gitmiştir. Ali b. Hüseyin, ona annesinden başka kimsenin bilmediği bir lakap ile seslenince, Ebû Hâlid onun imam olduğuna inanmış ve Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisini ona gönderdiğini söylemiştir.³¹¹

Bir rivayet ettiğine göre ise İbnü'l-Hanefiyye'nin imamlığına inanan Ebû Büceyr isminde bir âlim, hac vaktinde İbn Hanefiyye'nin genç birisiyle görüşüğünü ve ona “Efendim” şeklinde seslendiğini görmüştür. Bu olaya şaşırarak Ebû Büceyr, Muhammed b. Hanefiyye'ye sen imam olduğun halde insanların sana hürmet göstermesi gerekirken genç bir çocuğa niçin “Efendim” şeklinde seslendiğini sormuş, Muhammed b. Hanefiyye de “Bu doğru, gerçekten o genç benim imamımdır.” demiştir. Ebû Büceyr, “Efendim diye seslendiğin kişi kimdir?” diye sorduktan sonra o kişinin Ali b. Hüseyin olduğu cevabını almıştır. Ebû Büceyr bu olaydan sonra Keysâniyye mezhebini bırakmış, Ali Zeynelabidin'in imâmetine inanmaya başlamıştır.³¹² Bu rivayetlerden İmâmî ulemaya göre Muhammed b. Hanefiyye'nin, yeğeninin imâmetine inanmakla kalmadığı, insanları da ona inanmaya davet ettiği ve yeğeninin imam olduğunu söylemekten geri durmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca İmâmiyye'nin, Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki Keysânî iddiaların doğru olmadığını göstermeye yönelik bir girişimi söz konusudur.

Her ne kadar rivayetlere göre Muhammed b. Hanefiyye yeğeninin imâmetine inanmış gibi gözükse de Ali b. Hüseyin ile aralarında imâmet meselesi konusunda tartışma çıktığı da İmâmî kaynaklarda geçmektedir. Rivayete göre Hz. Hüseyin öldürüldüğünde, Muhammed b. Hanefiyye, Ali b. Hüseyin'e haber göndermiş ve ona şöyle demiştir:

“Ey kardeşimin oğlu, Rasûlullah (sav) vasiyetle kendisinden sonraki imamlığı Müminlerin Emiri'ne, sonra Hasan'a, sonra da Hüseyin'e teslim etmiştir. Hüseyin ise öldürüldü ama o herhangi bir vasiyette bulunmadı. Ben senin amcan ve babanın akrabasıyım, Ali'nin oğluyum ve benim yaşım senden fazla, bu sebeple imamlığa senden daha çok hakkım var. O yüzden vasiyet ve imâmet konusunda benimle tartışma.” demiştir. Ali b. Hüseyin ise ona; “Ey amca, Allah'tan kork ve hakkın olmayanı isteme. Babam Irak'a gitmeden önce bana bir tavsiyede bulundu ve şehit edilmeden bir saat önce imâmeti bana emanet etti. Sakın kendini buna maruz bırakma. Çünkü

³¹¹ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz Keşşî, *Ricâlü'l-keşşî*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseyini (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî li'l-matbû'ât, 1430), 111.

³¹² İbn Nema, *Zevbü'n-nüdü'ri fî şerhi's-sâr*, 51-52.

senin ömrünün kısalmasından korkuyorum.” demiştir. Ali b. Hüseyin ayrıca imâmet meselesine Hacerülesved’i hakem göstermiştir. İbn’ül-Hanefiyye de bu teklifi kabul etmiş, bunun üzerine Hacerülesved’e gelip konuşmuşlardır. Rivayete göre Ebû Ca’fer bu konuda şöyle demiştir: “Muhammed b. Hanefiyye taşın kendisinin imâmetine şahitlik etmesi için dua etti. Fakat bir şey olmadı. Daha sonra Ali b. Hüseyin’in duasının ardından taş “Ey Muhammed! İmâmeti Ali b. Hüseyin’e teslim et.” dedi ve bundan sonra İbnü’l-Hanefiyye imamlık konusunda hak talep etmedi.”³¹³

Yukarıda bahsi geçen rivayet birçok İmâmî kaynakta yer almaktadır. Özellikle Ali b. Hüseyin’in imâmetine ve mucizesine delil olarak gösterdikleri bu olay aynı zamanda Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmet hakkının olmadığına da delil sayılmaktadır. İmâmiyye’ye göre amca yeğen arasındaki bu imâmet tartışması ve Muhammed b. Hanefiyye’nin hak talep etmesi, onun değerini düşürmez. Çünkü bu olaydan sonra Muhammed b. Hanefiyye, insanlara bunu anlatmış ve insanları Ali b. Hüseyin’in imamlığına yönlendirmiştir. Bu da onun kibirli olmadığını aksine, ne kadar alçak gönüllü ve adaletli olduğunu göstermektedir.³¹⁴

Hacerülesved olayından sonra Muhammed b. Hanefiyye’nin tavrıyla alakalı rivayetlerden birisi de yukarıda bahsi geçen olayın bir benzeridir. Rivayete göre Ebû Hâlid Kablî Medine’ye geldiğinde Muhammed b. Hanefiyye’nin, Ali b. Hüseyin’e “Ey efendim” diye hitap ettiğini duymuştur. Hâlid ona “Sen yeğenine, onun sana hitap etmediği şekilde mi hitap ediyorsun?” diye sormuş, o da “Yeğenim beni Hacerülesved’e götürdü ve taşın konuşacağını iddia etti, ben de onunla gittim ve taşın: “Ey Muhammed! İş i yeğenine ver. Çünkü bu onun hakkıdır.” dediğini duydum ve bunun üzerine Ali b. Hüseyin’in imâmetini kabul ettim.” demiştir.³¹⁵

Son olarak Şeyh Sadûk da (ö. 381/991) eserinde Ca’fer es-Sâdık’ın “Muhammed b. Hanefiyye, İmam Ali b. Hüseyin’inin imâmetini kabul edinceye kadar ölmedi.” dediğini belirtmektedir.³¹⁶

Yukarıda verilen tüm rivayetler göz önüne alındığında İmâmî ulema’nın Muhammed b. Hanefiyye’nin, Ali b. Hüseyin’in imâmetini kabul ettiğini düşündükleri sonucuna varılabilir. Kanaatimizce rivayetlerde özellikle İbnü’l-Hanefiyye ve Ali b. Hüseyin hakkında konuşurken ondan imamımız veya efendim gibi ifadeler kullanılması Keysâniyye mezhebine cevap vermeye ve Ali b. Hüseyin’in imâmeti mucizelerle de desteklemeye yönelik bir çabadır. Burada dikkate değer bir diğer konu ise İmâmî ulema, Muhammed b. Hanefiyye’nin abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin ile ilişkileriyle alakalı birçok farklı konu ve özellikten

³¹³ Muhammed b. el-Hasen b. Ali Ebû Ca’fer et-Tûsî, *Kitâbü’l-gaybe* (Tahran: Mektebe Nînovâ’l Hadîs, 1965), 16-17.

³¹⁴ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 57.

³¹⁵ Ebû Ali el-Fadl b. Hasan Tabersî, *İ’lâmü’l-verâ bi a’lâmi’l-hüdâ* (Necf: Mektebetü’l Haydariyye, 1970), 259.

³¹⁶ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 59.

bahsetmelerine rağmen söz konusu Ali b. Hüseyin'e gelince rivayetlerde genel olarak imâmet konusu üzerinde durmuşlardır. Bu konu üzerinde durma nedenleri de yukarıda söylediğimiz gibi Keysâniyye'ye cevap vermek ve Ali b. Hüseyin'in imâmetini delillendirmek istemiş olmalarıdır.

3.3. Muhammed b. Hanefiyye Hakkındaki Keysânî İddialara İmâmî

Ulemanın Bakışı

3.3.1. İmâmetin İmâmiyye'deki Önemi

İmam kelimesi sözlükte “Ümmeti idare etme işini yapan kişi”, imâmet ise “İmamın üstlendiği iş” manasına gelmektedir. İmâmet kelimesinin terim anlamı ise peygamberimizden sonra İslâm ümmetinin idaresini en üst seviyede yapan kişinin görev ve makamını ifade etmek için kullanılan kelimedir.³¹⁷ İmâmî kaynaklarda da imam ve imâmet kavramının farklı açıklamaları yapılmıştır. Tabâtabâî imam kelimesini “Bir gruba öncülük yapıp o insanlara, siyasî, içtimai, ilmî veya dinî açıdan öncülük yapan kişi” şeklinde açıklamıştır.³¹⁸ Şerîf el-Murtazâ ise imametini “Dünya ve din meselelerinde genel bir liderlik.” olarak ifade etmiştir.³¹⁹

Şia'nın imâmet düşüncesi, dünyevî liderliğin yanında cismanî ve ruhanî yetkiler bakımından peygamberliğin devamı sayılan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.³²⁰ İmâmî düşünceye göre imâmet peygamberlik gibi ilahi bir emirdir. Ümmet arasında gaflette olan ve farklı düşünen insanlar vardır. Bu sebeple ihtilafları çözmek ve her türlü fitneye son vermek için bir imam tayin etmek Allah için zorunludur.³²¹

İmâmet düşüncesi ilk başlarda Ali oğulları için siyasi bir anlayışken zamanla dini bir düşünce haline dönüşmüş, imama mâsumiyet, nass ile tayin, gizli ilim ve mucize gibi özellikler atfedilmiş ve hicrî 3. yüzyılın sonlarından itibaren son şeklini almıştır.³²² Bununla beraber İmâmiyye mezhebini diğer İslâm fırkalarından ayıran en belirgin özellik imâmet inancı olmuştur.³²³

³¹⁷ Mustafa Öz- Avni İlhan, “İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/201.

³¹⁸ Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *İslâm'da Şia*, çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz (İstanbul: Kevser Yayınları, 2009), 171.

³¹⁹ Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Şerîf el-Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-imâme* (Tahran: Müesseset-ü Sâduk, 1986), 5.

³²⁰ Öz- İlhan, “İmâmet”, 22/202.

³²¹ Şerîf el-Murtazâ, *eş-Şâfi fi'l-imâme*, 7.

³²² Halil İbrahim Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 349-350.

³²³ Metin Bozan, “İmamiyye Şia'sında Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi”, *Dini Araştırma Dergisi* 9/26 (2006), 95.

İmâmiyye mezhebine göre imam olan kişiler Allah tarafından özel olarak görevlendirilmiştir. Bu imamların sayısı ise on ikidir. Onların imam olarak kabul ettiği on iki kişinin isimleri şunlardır;

Ali b. Ebi Tâlib (ö. 40/661)

Hasan b. Ali (ö. 49/669)

Hüseyin b. Ali (ö. 61/680)

Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn (ö. 94/713)

Muhammed Bâkır (ö. 114/733)

Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)

Mûsâ Kâzım (ö. 183/799)

Ali Rıza b. Mûsâ (ö. 203/818)

Muhammed Takî b. Ali (ö. 220/835)

Ali Nakî b. Muhammed (ö. 254/868)

Hasan b. Ali el-Askerî (ö. 260/876)

Muhammed el-Mehdî b. Hasan el-Askerî (gaybeti 260/874)³²⁴ Ayrıca İmâmiyye'ye göre bu isimler, Allah tarafından peygamberimize, Hz. Muhammed tarafından da Hz. Ali'ye bildirilmiştir.³²⁵

3.3.2. Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmetine Yönelik İddialara Eleştiriler

İmâmî ulema, yukarıda genel bir çerçevesini çizdiğimiz imâmet anlayışının doğal bir sonucu olarak Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığı iddiasına kesin bir şekilde karşı çıkmıştır. Hadis, tarih ve kelam kitaplarında Keysâniyye'nin iddialarına yer vermişler hem imamlardan gelen rivayetler üzerinden hem de kendi inanç sistemleri üzerinden bu iddiaların gerçek olmadığını anlatmaya çalışmışlardır. Muhammed b. Hanefiyye'nin önce Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e daha sonra da yeğeni Ali b. Hüseyin'in imamlığına inandıklarını söylemişler ve Keysâni argümanları hedef alan açıklamalar yapmışlardır. Bundan sonraki başlıklarda bu iddialara verilen cevaplar ayrı ayrı ele alınmıştır.

³²⁴ İmamlar hakkında geniş bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 331-336.

³²⁵ Bulut, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, 349.

3.3.2.1. İmâmî Hadis Literatüründe Muhammed b. Hanefiyye'nin İmâmeti

Birinci bölümde detaylı bir şekilde ele alındığı üzere Keysâniyye Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetine inanmış ve imâmetin Hz. Ali'den sonra ona geçtiğini ileri sürmüştür.³²⁶ İmâmiyye mezhebi çeşitli şekillerde Keysânî iddiaların doğruyu yansıtmadığını söylemişlerdir. Bunların başında Muhammed b. Hanefiyye'nin kendi imamlarıyla ilişkilerine dair söyledikleri gelir. Ayrıca rivayet ettikleri hadislerle de Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini reddetmişlerdir. Şeyh Sadûk *Dinin Kemâli* adlı eserinde “İmam Hasan ve Hüseyin'den Sonra İmametın İki Kardeşte Birleşmemesi” başlığı altında bir bölüm açmış ve çoğunluğu Ca'fer-i Sâdık'tan olmak üzere bu konuda imamlardan gelen ahbarları nakletmiştir.³²⁷ İçeriği aşağı yukarı aynı olan bu rivayetlerden birisinde o, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın “İmam Hasan ve Hüseyin'den sonra imamlık hiçbir zaman iki kardeşte olmayacaktır. Hakikaten, imamlık İmam Hüseyin'den baş vermiştir.” dediği ve “Rahim sahipleri (akrabalar) Allah'ın kitabına göre, birbirlerine daha evladlardır.”³²⁸ ayetini okuduğunu nakletmiştir. Ca'fer-i Sâdık'ın başka bir rivayette ise “İmam Ali oğlu İmam Hüseyin'den sonra imamlık yalnız evlatlarda veya evlatların evlatlarında olacaktır.”³²⁹ dediği rivayet edilmiştir.

İmâmî muhaddis Küleynî de eserinde Keysâniyye mezhebine cevap olarak imamların Hz. Fâtıma'nın neslinden geleceğini ve buna inanmanın şart olduğunu, “İmamlar Ehl-i beyt'tendir, onlar Fâtıma'nın neslindendir.” şeklindeki hadisleri naklederek Hz. Fâtıma ismini öne çıkarmış ve imâmetin en önemli şartının Fâtıma evlatlarından olmak olduğunu vurgulamıştır.³³⁰ Ayrıca o da Şeyh Sadûk gibi “İmâmet Hüseyin'in soyundan gelenlere verilmiştir”, “Hasan ve Hüseyin'den sonra imâmet iki kardeşte bir araya gelmeyecektir.” “Aynı anda birden fazla imam olamaz”³³¹ şeklindeki rivayetleri vererek imâmet hakkının olmadığını belirtmiştir.

Kummî er-Râzî de on iki imamın imâmetleriyle ilgili hadisleri topladığı eserinde Muhammed b. Hanefiyye'nin babası Hz. Ali'den naklettiği bir hadise yer vermiştir. Oldukça uzun olan bu rivayetin konumuzla alakalı kısmı şöyledir:

“Allah'ın Elçisi'nin şöyle buyurduğunu duydum: Ulu ve Yüce Allah şöyle buyurdu:

³²⁶ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

³²⁷ Detaylı bilgi için bk. Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali b. Hüseyin İbn Babaveyh Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, çev. Ali Orak (İstanbul: İmam Rıza Dergâhı Yayınları, 2020), 481-484

³²⁸ El-Ahzab 33/6

³²⁹ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 481.

³³⁰ Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, 1/171.

³³¹ Küleynî, *Usûlü'l-kâfî*, 1/171.

“Benim tarafımdan imamlığa sahip olmayan, yalancı imama uyan her bir topluluğa güzel amel sahibi dahi olsalar kesinlikle azaba duçar edeceğim. Benim tarafımdan olan adaletli gerçek imama itaat ederek dine uyan toplumu ise o toplum güzel amel sahibi ve takvalı olmasa da kesinlikle kendi rahmetime şâmil edeceğim.

Hız. Peygamber sonra şöyle buyurdu:

“Ey Ali! Sen imam ve benden sonraki halifemsin. Seninle savaşmak benimle savaşmak, seninle sulh etmek ise benimle sulh etmek demektir. Sen iki torunumun babası, kızımın kocasıdır. Temiz imamlar senin evlatlarındandır.

Ben şöyle dedim:

“Ey Allah’ın Elçisi! Peki, benden sonra kaç İmam olacak?”

Şöyle buyurdu:

“Hüseyin’den sonra dokuz tane imam olacaktır ki onların dokuzuncusu onların Kaim’leridir.”³³²

Kummî’nin eserinde Muhammed b. Hanefiyye’nin Hız. Ali’den rivayet ettiği bir hadise yer vermesi konunun daha iyi anlaşılması açısından önemlidir. Çünkü bu eser İmâmiyye mezhebinin en güvenilir hadis kaynaklarından kabul edilmektedir. Hadisin içeriğine baktığımızda Hız. Ali’nin, oğlu Muhammed b. Hanefiyye’ye yalancı imamların ortaya çıkacağını ve onların peşinden gidenlerin azap göreceğini, imamların Hız. Ali’nin soyundan geleceğini, Hız. Hüseyin’in imâmetini ve imamların sayılarını bildirmiş, Muhammed b. Hanefiyye de bu hadisi insanlara nakletmiştir. Böyle bir durumda İmâmî ulemanın babasından bu hakikatleri öğrenen Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmet iddiasında olmadığını düşünmeleri gayet doğaldır.

3.3.2.2. Sancak Taşımalarının İmâmetine Delil Sayılmasına Eleştiriler

Keysânî grupların Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmetine delil olarak zikrettikleri hususların başında Cemel Savaşında Hız. Ali’nin, Muhammed b. Hanefiyye’ye sancağı vererek “Sen, gerçekten benim oğlumsun!” demesi gelir.³³³ İmâmî ulema bu argümanı çok sert bir şekilde eleştirmiştir. Hem eski hem de çağdaş dönem İmâmî âlimler, bu iddiayı çürütmek için yazılar yazmışlardır. Ebû Ca’fer et-Tûsî *Kitâbü’l-Gaybe* adlı eserinde bu durumun Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmetini göstermeyeceğini, sadece onun erdemli ve değerli olmasına delalet olduğunu söylemiştir.³³⁴

Şerîf Murtazâ da sancak verme ve “Sen, gerçekten benim oğlumsun!” sözünü ayrı ayrı ele almıştır. O, sancak vermenin imâmete delil sayılmasını cehaletçe bir davranış olarak görmektedir. Murtazâ’ya göre Peygamberimizin Hız. Ali’ye sancak vermesiyle, Cemel Savaşında Muhammed b. Hanefiyye’ye sancak verilmesi karşılaştırılmaz. Bu iki durum da imâmete delil değildir. Hız. Peygamber’in Hız. Ali’ye sancak vermesi imâmete delil sayılacaksa o dönemde peygamberimizin sancak verdiği herkesin imamlık iddia etmesi gerekirdi. Bu

³³² Ebu Ali Hazzaz Kummî er-Râzî, *On İki İmam’ın İmametinin Delilleri*, çev. Ali Orak (İstanbul: İmam Rıza Dergâhı Yayınları, 2020), 115-118.

³³³ Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 31.

³³⁴ Ebû Ca’fer et-Tûsî, *Kitâbü’l-gaybe*, 16.

sebepten dolayı sancak verilmesinin imamlığa delalet olarak görülmesinin yanlış olduğunu söylemektedir.³³⁵

“Sen gerçekten benim oğlumsun!” sözüne gelince Şerîf Murtazâ, bu cümleyi imâmete delil saymayı Keysâniyye’nin cahilce yorumlaması olarak görmektedir. Müminlerin Emiri’nin birçok özelliği varken bu sözü sadece imâmet yönünden benzemek olarak algılamanın da doğru olmadığını söyler. O, Hz. Ali’nin “Sen gerçekten benim oğlumsun!” sözünü Muhammed b. Hanefiyye’nin savaş günü kahramanlıklarından memnun kaldığı için onu övmek maksadıyla söylediğini yani bu sözle oğlunu cesaret yönünden kendisine benzettiğini söylemektedir.³³⁶ Şerîf Murtazâ, bunları ifade ettikten sonra savaş sırasında Hz. Ali’nin Muhammed b. Hanefiyye’ye “Sen gerçekten benim oğlumsun!” demesinin Hz. Hasan ve Hüseyin’i üzdüğünü görünce bu sefer onlara dönerek “Muhammed, benim evladımdır. Sizler ise Hz. Peygamber’in evlatlarısınız.” dediğini söyleyerek Keysâniyye’ye eğer Hz. Ali’nin sözü Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmetine delil sayılacaksa sonrasında söylediği “Sizler Hz. Peygamber’in evlatlarısınız” sözünün de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in peygamberliğine mi delil sayılacağı sorusunu sorarak onları kendi argümanlarıyla hedef almıştır.³³⁷

Çağdaş İmâmî âlimlerden Garîfî ise Keysâniyye’nin sancak vermeyi imamlığa delil saymasının örümcek ağından daha zayıf bir delil olduğunu, “Sen gerçekten benim oğlumsun!” sözünün ise doğruluğunda şüphe olmadığını fakat manasının yanlış anlaşıldığını söylemektedir. Ona göre Muhammed b. Hanefiyye’nin Cemel Savaşı sırasında sabırla sancağı taşıması ve kahramanca savaşması insanlar tarafından takdir edilmiştir. Hz. Ali, bu sözlerle oğlunun Allah katındaki sabrıyla ve kahramanlığıyla kendisine benzediğini kastetmiştir. Dolayısıyla Hz. Ali’nin, oğlu Muhammed b. Hanefiyye’yi imam olarak atadığına dair herhangi beyanda bulunmadığını söylemiştir.³³⁸

3.3.2.3. “Mehdî Benim Neslimdendir” Hadisinin İmâmî Yorumu

Önceki bölümlerde Nâşî el-Ekber’in Keysaniyye’den bir grubun “Mehdî benim neslimdendir. Onun ismi ve künyesi benim ismim ve künyemdir.” hadisini Muhammed b. Hanefiyye’nin imamlığına delil kabul ettiklerini söylediğinden bahsetmiştik.³³⁹ İmâmî ulemaya göre bu hadisin Muhammed b. Hanefiyye için söylenmiş olma ihtimali

³³⁵ Alemü’l-hüdâ Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü’l-muhtâra* (el-Mu’tameru’l-Âlemî li-Elfiyyeti’ş-Şeyhi’l-Mufid, 1992), 301-302.

³³⁶ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü’l-muhtâra*, 302.

³³⁷ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü’l-muhtâra*, 302-303.

³³⁸ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 45.

³³⁹ Nâşî el-Ekber, *Mesâ’ilü’l-İmâme ve Muktetafât mine’l-Kitâbi’l-Evsât fi’l-Makâlât*, 30.

bulunmamaktadır. Çünkü İmâmî kaynaklar yukarıdaki hadisi kabul etmekle beraber Mehdî'nin Hz. Hüseyin'in soyundan geleceği gibi bazı eklemeler yapmışlardır. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin naklettiğine göre Hz. Ali bir gün oğlu Hz. Hüseyin'e bakmış ve şöyle demiştir: “Benim bu oğlum bir velidir Allah onun soyundan peygamberin adında birisini çıkaracaktır. O kişi tıpkı peygamberimize benzeyecek; zulüm ve adaletsizlikle dolu olan yeryüzünü adaletle dolduracaktır.”³⁴⁰

İmâmî âlimlerden Şerîf el-Murtazâ “Mehdî benim neslimdendir” hadisinin Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetine delil sayılması hakkında Keysâniyye'yi eleştirmektedir. Çünkü o, hadiste geçen “Mehdînin babasının adı benim babamın adıdır.” ifadesinin Muhammed b. Hanefiyye'ye uymadığını söylemiştir. Ona göre bu hadisin başka kişilere de delalet sayılabileceği ihtimali vardır. Hatta Zeydiyye'den Muhammed b. Abdullah b. Hasan b. el Hasan'a, Muhammed b. Hanefiyye'den daha fazla uyduğunu çünkü Ebû Muhammed'in “Abdullah” olarak, Muhammed b. Hanefiyye'nin babasının ise “Ali” ismiyle anıldığını söyleyerek mehdî hadisinin imâmete ya da Muhammed b. Hanefiyye'ye uymayacağını ifade etmiştir.³⁴¹

Çağdaş İmâmî âlimlerden Mahmud el-Garîfî de eserinde “Mehdî benim neslimdendir.” hadisinin sahih olduğunu, Allah'ın bu sıfatlarla donanmış birisini göndereceğini, ancak onun Muhammed b. Hanefiyye mi yoksa başkası mı olduğunun bu hadisin kapsamına girmediğini söylemiştir.³⁴²

İmâmîler, peygamberden gelen hadislerle bakıldığı zaman Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imâmetinin daha açık ve doğru olduğunu söylemişlerdir. Onlar, Hz. Peygamber'in “Benim bu iki oğlum, Müminlerin Emiri'nin iradesine uygun olarak ister ayakta ister oturarak imamdırlar.” hadisinin imâmete, “Bu iki oğlum, cennet gençlerinin efendileridir.” hadisinin de onların masumluğuna delalet olduğunu söyleyerek Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığını iddia etmelerinin Hz. Peygamber'in Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hakkında söyledikleriyle çeliştiğini söylemişlerdir.³⁴³

Tüm bu rivayetlerin dışında İmâmîyye'de Muhammed b. Hanefiyye'nin Muhtâr es-Sekafî tarafından mehdî olarak tanıtıldığı, Muhtar es-Sekafî'nin taraftar toplarken Muhammed b. Hanefiyye için “Mehdî Ebû'l-Kasım” ifadesi kullandığı ve Muhammed b. Hanefiyye'nin

³⁴⁰ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Kitâbü'l-gaybe*, 116.

³⁴¹ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü'l-muhtâra*, 303.

³⁴² Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 46.

³⁴³ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü'l-muhtâra*, 303.

Muhtâr vasıtasıyla İbrahim b. Eşter'e gönderdiği mektupta da kendisini mehdî olarak isimlendirdiği belirtilmiştir.³⁴⁴

Murtazâ Mutahharî (ö. 1979)³⁴⁵ Muhtâr es-Sekafî'nin Muhammed b. Hanefiyye'yi mehdî olarak tanıtmaya nedeninin Hz. Hüseyin'i öldürenlerden intikam almak için olduğunu belirtmiştir.³⁴⁶ O, Muhtâr'ın çok siyasetçi bir kişi olduğunu, İmam Hüseyin'in katillerinden intikam almak istediği, fakat halkın kendisinin önderliğinde bu işe yanaşmayacaklarını bildiği için beklenen mehdîlik inancını Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye uyarlayarak gündeme getirdiğini söylemiştir. Ona göre Muhtâr bir dönem İmam Mehdî'nin naibi adına siyasi oyun oynamıştır. Mutahharî, Muhtâr'ın bu tutumu karşısında Muhammed b. Hanefiyye'nin tavrının ne olduğu ve mehdî sıfatını kabul edip etmediği sorusuna "İmam Hüseyin'in katillerinden intikam alabilmek için kendisinin de mehdî olduğunu kabul ettiğini fakat bunun kesin olmadığı" cevabını vermiştir. Fakat ona göre Muhtâr'ın Muhammed b. Hanefiyye'yi beklenen Mehdî olarak tanıttığında şüphe yoktur.³⁴⁷

3.3.2.4. İbnü'l-Hanefiyye'nin İmâmet İddiasında Bulunmadığı Söylemi

İmâmiyye sadece Keysânî fırkaların iddialarına cevap vermekle kalmamış Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetini diğer delillerle de çürütmeye çalışmıştır. Örneğin Garîfî eserinde Keysânîyye'nin imâmetle ilgili iddialarına cevap verdikten sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olmadığını gösteren şeyin, "Onun imâmete çağrıda bulunmamış olması ve kimseyi kendisi hakkında buna inanmaya çağırmasıdır" demiştir.³⁴⁸

İmâmî kaynaklar Keysânîyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetiyle ilgili açıklamalarının geçersiz olmasının nedenlerinden bir tanesi olarak "Eğer o, Keysânîyye'nin iddia ettiği gibi, ümmetin itaat etmesi gereken masum bir imam olsaydı o zaman bunu şart koşması ve insanları buna davet etmesi gerekirdi" demişlerdir.³⁴⁹ Şerîf Murtazâ *Fusulul Muhtâra* adlı eserinde Keysânîyye'nin iddialarına cevap başlığı altında bir bölüm açmış ve orada bu konuyu irdemiştir. Murtazâ, Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığı hakkında Cenâb-ı Hakk'tan, Hz. Peygamber'den, Hz. Ali'den veya iki kardeşi Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den herhangi bir metin gelmediğini, imâmetin ise bilgi olmadan algılanamayacağını,

³⁴⁴ İbn A'sem, *el-Fütûh*, 6/229-230.

³⁴⁵ İran İslâm Devrimi'nin gerçekleşmesinde önemli rolü olan İmâmî âlimdir. Bk. İlyas Üzüm, "Mutahharî Murtazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/372.

³⁴⁶ Murtazâ Mutahharî, *Ehl-i Beyt İmamları'nın Siyasî Tutumları*, çev. Cafer Bendiderya (İstanbul: Kevser Yayınları, 2007), 242.

³⁴⁷ Mutahharî, *Ehl-i Beyt İmamları'nın Siyasî Tutumları*, 243.

³⁴⁸ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 46.

³⁴⁹ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü'l-muhtâra*, 300; Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 46.

bu sebeple de Keysâniyye'nin iddialarının asılsız olduğunu söylemiştir. O, bununla beraber Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybı bilmediğini ve herhangi bir mucize gerçekleştirmediğini tüm bunların dışında Keysâniyye her ne kadar onun imamlığını iddia etse de Muhammed b. Hanefiyye'nin hiçbir zaman imâmet iddiasında bulunmadığını ve kimseye bu konuda bir çağrı yapmadığını söylemiştir.³⁵⁰

Şerîf Murtazâ, Muhammed b. Hanefiyye'nin Muhtâr es-Sekafî vasıtasıyla insanlara çağrı yapmış olabileceği iddiasına da bizzat Muhammed b. Hanefiyye'nin bunu inkâr ettiğini ve bu konuda "Vallahi ona bunu yapmasını ben emretmedim fakat bizim intikamımızı biri aldığı sürece o kişinin kim olduğu kimin önemli değil." dediğini söylemiştir.³⁵¹ İbn Nema ise Muhtâr es-Sekafî konusunu Muhammed b. Hanefiyye'nin, yeğeni Ali b. Hüseyin'e sorduğunu onun da "Amca, bir köle bile bizden yana olsa insanların ona uyması gerekir. Bu iş için seni görevlendiriyorum. İstedğin gibi hareket et." cevabını verdiğini söylemiştir. Yani İmâmiyye'ye göre Muhtâr es-Sekafî, Ali b. Hüseyin'in onayı ile hareket etmiştir ve amacı Muhammed b. Hanefiyye'ye taraftar toplamak değil Ehl-i beyt'in intikamını almaktır.³⁵²

İmâmiyye fırkasının Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetiyle ilgili ortaya attıkları ilginç görüşlerden bir tanesi de Muhammed b. Hanefiyye'nin hiçbir zaman imâmet iddiasında bulunmadığı, eğer böyle bir girişimi olduysa bile ancak yeğeni Ali b. Hüseyin'i korumak için yapmış olabileceği iddiasıdır. Bu iddiaya göre Muhammed b. Hanefiyye, Kûfe'deki taraftarlarına kendini imam olarak tanıtmış olmasının sebebi, İmam Ali b. Hüseyin'i gizlemek ve Emevî yöneticileri tarafından imama gelebilecek muhtemel tehlikelerden onu korumaktır.³⁵³ O bu hamlesiyle gözleri üzerine çekmiş olacak ve yeğenini Emevî zulmünden korumuş olacaktır.

İmâmiyye mezhebinin önemli âlimlerinden Şerîf Murtazâ, yazdığı bir başka eserinde Muhammed b. Hanefiyye'nin, kardeşleri Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e tâbi olduğunu, onları kendisinden üstün tuttuğunu, onlara güvendiğini, onların ilmini ve ona olan üstünlüklerinin gizli olmadığını ve bu durumun herkes tarafından bilindiğini söylemiştir. O, imâmet konusunda İbnü'l-Hanefiyye'nin kardeşlerine biat ettiği ve onlardan razı olduğunu söyleyerek. Tüm bunlardan sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin nasıl imam olabileceği? sorusunu sorarak Keysâniyye'nin iddialarını reddetmiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü'l-muhtâra*, 300-302.

³⁵¹ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü'l-muhtâra*, 300-301.

³⁵² İbn Nema, *Zevbü'n-Nüdâri fî Şerhi's-Sâr*, 96-97.

³⁵³ Resul Ca'feriyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, çev. Ca'fer Bayar (Kevser Yayınları, 1994), 91.

³⁵⁴ Garîfî, *Muhammed b. Hanefiyye*, 48.

İmâmiyye, Keysâniyye'nin zamanla yok olmasını ve onlardan geriye kimsenin kalmamış olmasını da iddialarının geçersiz olduğuna delil kabul etmişlerdir. Onlara göre günümüzde Keysâniyye'den sağ kalan kimse kalmamış hatta âlimler zümresinde onlardan bir kişi bile bulunmamıştır. Bu da insanların onların öğretilerinin yanlış olduğunu anladıklarını göstermekte ve zamanla halk arasında hikâye olarak anılmalarını sağlamaktadır.³⁵⁵

3.3.2.5. Hz. Peygamberin Silahlarının İbnü'l-Hanefiyye'de Olmadığı İddiası

Keysâniyye fırkası Hz. Peygamber'e ait bazı eşyaların Muhammed b. Hanefiyye'nin yanında olduğunu iddia ederek bu durumu onun imâmetinin bir delili kabul etmişlerdir.³⁵⁶ Keysâniyye'nin söylemiş olduğu bu iddia İmâmiyye tarafından eleştirilmiş ve yalanlanmıştır. İmâmî ulema da imamların yanında bir takım özel eşyaların olduğunu, Hz. Yusuf'un gömleği, Semâvî kitaplar, Hz. Peygamber'in gömleği, yüzüğü, zırhı, miğferi, sancağı, hırkası, asası ve silahları gibi birçok emanetin Hz. Peygamber'den Hz. Ali'ye miras kaldığını, ondan da sırasıyla diğer imamlara geçtiğini rivayet etmişlerdir.³⁵⁷ Bu mirasla alakalı Muhammed Bâkır'ın "Eğer bizler kendi nefsimizden insanlara hadis söylersek helak olanlardan oluruz bizler ancak peygamberden kalan ve yanımızda olan eserlerle konuşuruz."³⁵⁸ dediği nakledilmiştir.

Saffâr'ın naklettiği rivayete göre ise Muhammed Bâkır'a Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye hakkında söylediği şeyler zikredilmiş, o da "Onlar bilmiyorlar mı ki imâmet, Resulullah'ın silahı ve kılıçtaki alametler yanında olan kimseye aittir." diyerek itiraz etmiş ve "Muhammed b. Hanefiyye, kendisine yönelik bir vasiyete ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden Ali Zeynelâbidîn'e bir haber gönderdi. Ancak Ali Zeynelâbidîn, bu vasiyeti ondan neshetti."³⁵⁹ diyerek Keysâniyye'nin iddialarını yalanlamıştır. Bu rivayetten anlaşıldığı kadarıyla Keysâniyye Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetine delil sadedinde bir arayışa girmiş, Ali Zeynelâbidîn'den bu yönde bir istekte bulunmuştur. Ancak Ali Zeynelâbidîn bu talebe olumsuz cevap vermiştir. İmâmiyye, bu silahları imâmet konusunda delil olarak görmekte fakat Muhammed b. Hanefiyye'nin yanında peygamberimize ait herhangi bir şey bulunmadığı için onun imâmetine dair iddiaların da geçersiz olduğunu düşünmektedir. İmâmî ulema, bu silahların sırasıyla imamlardan birbirine miras kaldığını söylemekte, bu konuda Muhammed

³⁵⁵ Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlû'l-muhtâre*, 305.

³⁵⁶ Saffâr, *Besâ'irü'd-Derecât*, 178.

³⁵⁷ Mehdi Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed* (İstanbul: Asr Yayınları, 2011), 127.

³⁵⁸ Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed*, 126.

³⁵⁹ Saffâr, *Besâ'irü'd-derecât*, 178.

Bâkır'ın şöyle dediğini rivayet etmektedirler: “Bizdeki silahlar İsrail Oğullarına verilen tabut gibidir. Tabutun sırası kime geldiyse peygamberlik de ona verilirdi. Bizde peygamberin silahı kime verildiyse imamlık yetkisi de ona verilir.”³⁶⁰ Resul Ca'feriyan (d. 1964) ise kılıç ve zırh gibi özel eşyaların sadece imamlarda olduğunu, bunun herkesçe bilindiğini ve Ehl-i Sünnet ulemasının da bu silahların Ali b. Hüseyin'in yanında olduğunu kabul ettiklerini söylemiştir.³⁶¹

Sonuç olarak bu konuyla alakalı şunlar söylenebilir: Kendine has imâmet inancıyla İmâmiyye fırkası diğer Şîî mezheplerden ayrılmıştır. İmâmî ulema imâmetin Fâtıma soyundan olmak şartıyla Hz. Hasan'dan sonra Hz. Hüseyin ve evlatlarına ait olduğunu söylemişlerdir. Bundan dolayı on iki imamın dışındaki bütün imâmet iddialarını reddetmişlerdir. İmâmî ulemanın Keysâniyye'nin imâmet iddialarını reddederken kullandığı en önemli argümanlar onun Ali b. Hüseyin'in imâmetine inandığı yönündeki rivayetlerdir.³⁶² Muhammed b. Hanefiyye'nin, Ali b. Hüseyin'le ilişkisi başlığında bahsettiğimiz üzere İmâmiyye'nin naklettiği tüm rivayetler bu yöndedir. Onlara göre Hacerülesved taşının konuşması dahil daha birçok olayda Ali Zeynelâbidîn'nin imâmeti mucizelerle kesinleşmiş, Muhammed b. Hanefiyye'nin imam olmadığı ortaya çıkmış ve yine onlara göre Muhammed b. Hanefiyye İmâmiyye'nin asıl inançlarından hiç sapmamıştır. Bununla beraber İmâmiyye'nin imâmet meselesinde Muhammed b. Hanefiyye'den çok Keysâniyye fırkasını eleştirdiği görülmektedir. Çünkü onlara göre bu iddialar Keysâni gruplar tarafından ortaya atılmıştır. Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmet konusunda herhangi bir iddiası olmamış, o önce abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e daha sonra da yeğeni Ali b. Hüseyin'e biat etmiştir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmeti meselesinde dikkat çeken bir diğer konu ise imâmî ulemanın görüşleri arasındaki tutarsızlıklardır. Bir kısım İmâmî âlim, Muhammed b. Hanefiyye'nin hiçbir zaman imamlık iddiasında bulunmadığını söylese de birçok İmâmî kaynakta Muhammed b. Hanefiyye'nin yeğeni Ali b. Hüseyin'le imâmet hakkında Hacerülesved'in hakemliğine başvurdukları söylenmektedir. Yine Tabersî (ö. 548/1154)³⁶³ de kitabında Muhammed b. Hanefiyye'nin yaşça yeğeninden büyük olmasından dolayı imamlığın kendisine ait olduğunu düşündüğü ve Hacerülesved'in şahitliğinden sonra yeğenin imamlığını zorunlu olarak kabul ettiğini söylemiştir.³⁶⁴ Şeyh Müfid ise Muhammed b. Hanefiyye'nin Keysaniyye ile hiçbir bağlantısı olmadığı, kendisine atfedilen iddialarla ilgisinin

³⁶⁰ Küleynî, *Usûlü'l-kâfî*, 1/141.

³⁶¹ Ca'feriyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, 91.

³⁶² Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 120-121.

³⁶³ Döneminde İmâmiyye Şiası'nın önde gelen müfessir, fakih ve âlimlerindendir. Mustafa Öz, “Tabersî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/324.

³⁶⁴ Tabersî, *İ'lâmü'l-verâ bi a'lâmi'l-hüdâ*, 258-259.

olmadığını ve Muhammed b. Hanefiyye'nin, yeğeni Ali b. Hüseyin'in imamlığına inandığını ancak bunu Hacerülesved'in şahitliğinden sonra yaptığını daha sonraki süreçte de Ali b. Hüseyin'in imamlığına hiçbir şekilde itiraz etmediğini söylemiştir.³⁶⁵ İmâmî rivayetler göz önüne alındığında Muhammed b. Hanefiyye'nin ilk başlarda imâmet iddiasında bulunduğu ancak daha sonra Ali b. Hüseyin'in imamlığına inandığı anlaşılmaktadır.

3.3.3. Muhammed b. Hanefiyye'nin Gaybeti İddialarına Eleştiriler

Birinci bölümde detaylı bir şekilde ele aldığımız üzere tarihteki ilk gaybet iddiaları bazı Keysânî fırkalar tarafından Muhammed b. Hanefiyye hakkında dillendirilmiştir. Bu ilk iddialardan yaklaşık bir buçuk asır sonra İmâmiyye de son imamları olan Muhammed el-Mehdî'nin gaybete girdiğini iddia etmiştir.³⁶⁶

İmâmiyye mezhebinde on birinci imam olarak kabul edilen Hasan el-Askerî'nin yerine birisini bırakmadan vefat etmesi gaybet inancının başlamasına neden olmuştur.³⁶⁷ İmâmiyye'ye göre Hasan el-Askerî 260/874 yılında öldüğü sırada Muhammed isminde bir erkek çocuk geride bırakmıştır. İmâmî kaynaklarda bu çocuğun beş yaşına geldiğinde Allah tarafından kendisine birçok mucize verildiği tıpkı Hz. İsa'ya çocuk yaşta peygamberlik verildiği gibi bu çocuğa da imamlık verildiğini söylemişlerdir.³⁶⁸ Onlara göre Muhammed el-Mehdî adındaki bu imam babasının vefatından sonra Abbasîlerin baskısından korunmak için gözden kaybolmuş ve gaybete girmiştir. İmâmiyye onun ölmediğini, insanlardan gizlediğini ve gaybette olduğunu ifade etmektedir.³⁶⁹

İmâmiyye mensupları imamlardan gelen nakiller doğrultusunda gaybetin iki çeşit olduğunu söylemişlerdir.³⁷⁰ Bunlardan birincisi İmam Muhammed el-Mehdî'nin gaybeti ile başlayıp imamdan insanlara haberler getiren son sefirin 329/941'ta vefatı ile bitmektedir. Bu döneme "Gaybet-i Suğra" denilmektedir. İkinci gaybet ise 329/941 yılından sonra başlamış ve günümüzde de devam etmektedir. Bu döneme ise "Gaybet-i Kübra" dönemi denilmektedir.³⁷¹

İmâmiyye'ye göre Muhammed el-Mehdî'nin gaybete gireceği hususu Hz. Peygamber'den, Hz. Ali'den ve diğer imamlar tarafından nakledilen hadisler tarafından açıkça ortaya konmuştur. Örneğin Şeyh Sadûk eserinde Hz. Peygamber'in Muhammed el-Mehdî'yi

³⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid, *Mesâilü aşera fi'l-gaybet* (Merkezu'l-Dirâsâtü't-Tahassasiyye fi'l-İmâmu'l-Mehdî, ts.), 54.

³⁶⁶ Hakyemez, *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*, 58.

³⁶⁷ Nevbahtî - Kummî, *Şii Fırkalar*, 261.

³⁶⁸ Şeyh Müfid, *el-İrşâd*, 346.

³⁶⁹ İlhan, "Gaybet", 13/411.

³⁷⁰ Küleynî, *Usûlü'l-kâfi*, 1/209.

³⁷¹ İlhan, "Gaybet", 13/411.

müjdelediğini, onun gaybete gireceğini söylediğini nakletmiştir. Ca‘fer-i Sâdık’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber’in “Mehdî’nin adı benim adımdır. Künyesi de benim künyemdir. O yaratılış ve ahlak bakımından insanlar arasında bana en çok benzeyendir.” dediğini nakletmiş ve onun gaybet döneminin olacağını, o dönemde insanların dinleri hakkında sapkınlığa düşeceklerini ve o vakit mehdî’nin gelerek yeryüzünü zulüm ve haksızlıkla doluğu gibi hak ve adaletle dolduracağını söylemiştir.³⁷²

İmâmiyye mezhebinde gaybet konusunda birçok eser yazılmıştır. Şeyh Sadûk, Şeyh Müfid, Şerîf el-Murtazâ ve gibi İmâmiyye’nin önde gelen isimleri on ikinci imam Muhammed el-Mehdî’nin gaybetini delillendirmeye ve diğer fırkalardaki gaybet inancının yanlış olduğu ispat etmeye çalışmışlardır. Bu konuda İmâmî müelliflerin kullandığı argümanlar aşağı yukarı aynıdır.

İmâmiyye fırkasında gaybet hakkında yazılmış olan eserlerden birisi Şeyh Müfid tarafından yazılan *Mesâilü Aşera fi’l Gaybet* isimli kitaptır. Müfid, eserinde Keysâniyye’nin Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki gaybet iddialarını ve diğer fırkalardaki iddiaları genel olarak eleştirmiştir. Müfid, Şîî fırkalarda var olan gaybet iddialarını “Sebeiyye’nin Hz. Ali’nin gaybetini savunması, Keysâniyye mezhebinin Muhammed b. Hanefiyye’nin ölmediğini söylemesi ve Nâvûsiyye fırkasının³⁷³ Ca‘fer-i Sâdık’ın yaşadığını iddia etmesi” şeklinde sıralamıştır. O, bu iddiaların bâtıl olduğunu, ismi zikredilen kişilerin hepsinin öldüğünü ve bunun inkar edilemeyeceğini söylemiştir.³⁷⁴ Şeyh Müfid, İmâmiyye’deki gaybet iddiasının diğer fırkalardakinden farklı olduğunu söylemiştir. O, on ikinci imamın gaybetinin inkâr edilemez olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Muhammed Mehdi’nin öldüğünü veya defnedildiğini söyleyen kimse olmamıştır ve imamlardan bu konuda bir bilgi de gelmemiştir. Bu özelliğiyle İmâmiyye’deki gaybetle diğer fırkalardaki gaybetin farklı olduğunu belirtmiştir.³⁷⁵

Gaybet düşüncesi hakkında bir başka eser de Şerîf el-Murtazâ tarafından yazılmıştır. O, *el-Mukni fi’l Gaybe* isimli eserinde diğer fırkalardaki gaybet inancının bozuk ve değişmiş olduğunu söylemiştir. Ona göre doğmuş birine doğmadı demek nasıl yanlış bir inanışsa ölmüş biri için de ölmedi demek aynı şekilde yanlıştır. Bu sebeple de İmâmiyye dışındaki diğer fırkaların gaybet iddiaları aklen geçersizdir.³⁷⁶ Murtazâ’ya göre Keysâniyye’nin Muhammed

³⁷² Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 379.

³⁷³ Ca‘fer es-Sâdık’ın vefatından sonra, onun ölmediğini ve gaybette olduğunu, geri gelip dünyaya hâkim olacağını iddia eden Nâvûs adındaki kişinin mensuplarına verilen isimdir. Bk. Nevbahtî-Kummî, *Şîî Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları. 2020), 209-210

³⁷⁴ Şeyh Müfid, *Mesâilü aşera fi’l-gaybet*, 121.

³⁷⁵ Şeyh Müfid, *Mesâilü aşera fi’l-gaybet*, 122-125.

³⁷⁶ Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî Şerîf el-Murtazâ, *el-Mukni ‘fi’l-gaybe* (Beyrut: Müessesetü Âli’l-Beyt li İhyâi’t Turâs, 1998), 39-40.

b. Hanefiyye hakkındaki gaybet iddiasının geçersiz olduğunun bir başka kanıtı ise delil yetersizliği ve kendi öğretisine bağlı kimsenin kalmamış olmasıdır. Onun nazarında İbnü'l-Hanefiyye'nin gaybetini iddia eden kimse kalmamıştır. Dolayısıyla gaybet iddiaları da geçersiz olmuştur.³⁷⁷

İmâmî müelliflerin geneli Keysâniyye'nin gaybet konusunda yanlış düşündüğünü Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediği iddiasının ise batıl olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybete girmediğinin en net delili onun ölmüş olmasıdır. İmamlardan gelen sahih bilgilere göre Muhammed b. Hanefiyye ölmüştür ve vefatı herkes tarafından açık bir şekilde görülmüştür. Bu konuda Muhammed Bâkır'ın şöyle söylediği nakledilmiştir: “Muhammed b. Hanefiyye'nin yanına geldim. Bizlere vasiyet etmesini söyledim. Fakat onun dili tutulmuştu bu sebeple cevap veremedi. Bunun üzerine içinde kum dolu bir kova getirttim. Ona kumun üzerine yazmasını söyledim ve vasiyetini kuma yazdı. Ben de vasiyetini başka bir sayfaya aktardım.”³⁷⁸ Bu rivayetten Muhammed b. Hanefiyye'nin vasiyetinin ne olduğu anlaşılmasa da son anlarında Muhammed Bâkır'ın onun yanında olduğu ve vefatını gördüğü anlaşılmaktadır. En azından İmâmî muhayyilede böyle bir algı söz konusudur.

Şeyh Sadûk da *Dinin Kemali* adlı eserinde Keysâniyye fırkasına mensup olan Hayyân b. Serrâc ile Ca'fer-i Sâdık arasında Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetiyle alakalı bir diyalog geçtiğinden bahsetmiştir.

Rivayete göre Hayyân b. Serrâc Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmediği iddiasını Ca'fer-i Sâdık'a sormuş, o da “Babam bana şöyle anlattı.. o, Muhammed b. Hanefiyye'yi hastayken ziyaret edenlerden, canını verirken gözlerini kapatanlardan, öldükten sonra toprağa verenlerden, vefatından sonra kadınlarını evlendirenlerden ve mirasını bölenlerden birisiydi.” cevabını vermiştir. Bu cevap üzerine Hayyân, “Ey Ebû Abdullah! Muhammed b. Hanefiyye'nin bu ümmet arasındaki örneği, topluma karışık gelen Meryem oğlu İsa'ya benzemektedir. Onun işi, dostlarına mı yoksa düşmanlarına mı karışık geldi?” diye sormuş, Ca'fer-i Sâdık ise şöyle söylemiştir: “Muhammed Bâkır'ın oğlu Ca'fer-i Sâdık'ın, amcası Muhammed b. Hanefiyye'ye düşman olduğunu mu zannediyorsunuz?”³⁷⁹

Bu rivayet İmâmiyye mezhebinin hem Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetine hem de on iki imamdan birisi olan Ca'fer-i Sâdık'ın Muhammed b. Hanefiyye'ye olan sevgisini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybeti hakkında hem Muhammed Bâkır'ın hem de Ca'fer-i Sâdık'ın açıklama yapması o dönemde halk arasında gaybet meselesinin konuşulmaya başlandığını ve İbnü'l-Hanefiyye'nin durumunun merak edildiğini bizlere göstermektedir. Bu iki imamın Muhammed b. Hanefiyye'nin öldüğünü söylemeleri daha sonraki dönemde İmâmî

³⁷⁷ Şerîf el-Murtazâ, *el-Mukni' fi'l-gaybe*, 40.

³⁷⁸ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 53.

³⁷⁹ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 59.

yazarlar tarafından delil olarak kullanılmış ve Keysâniyye'nin gaybet iddiaları İmâmiyye mezhebi tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir.

3.3.4. İbnü'l-Hanefiyye'nin Gizli İlimlere Sahip Olduğu İddialarına Eleştiriler

Önceki bölümlerde gizli ilimlerin bilinmesi iddiasının Keysâniyye ile başladığından bahsetmiştik.³⁸⁰ Keysâniyye bu durumu Muhammed b. Hanefiyye'nin imâmetine delil saymış ve bizzat Hz. Ali tarafından bu bilgilerin İbnü'l-Hanefiyye'ye öğretildiğini iddia etmiştir.

Muhammed b. Hanefiyye'nin gizli ilimleri bilmesi meselesi İmâmî âlimler tarafından tartışılmış ve aralarında bazı ihtilaflar meydana gelmiştir. Âlimlerin birçoğu bu bilgilerin sadece peygamberler ve imamlar tarafından bilineceğini savunmuş fakat bazı âlimler Muhammed b. Hanefiyye'nin de bu bilgileri bileceğini iddia etmişlerdir.

İmâmiyye mezhebinde genel kabul, gizli ilmi sadece imamların bildiğidir. Onlara göre ilim, Hz. Adem'den itibaren peygamberler vasıtasıyla gelmiştir. Hz. Peygamber bu ilmi Hz. Ali'ye vermiştir. Bu konuda Muhammed Bâkır, “Resulullah'ın vefat etmeden önce Ali aleyhisselamı çağırdığı ve ona şöyle dediğini söylemiştir: “Ya Ali! Bana yaklaş ki Allah'ın bana verdiği sırrı sana vereyim” Resulullah Ali'ye sırrını verdi. Ali aleyhisselam onun aynısını oğlu Hasan'a yaptı ve Hasan da aynısını Hüseyin'e yaptı, Hüseyin de bu ilmi babama verdi. Babam da bana verdi.”³⁸¹ İlk dönem İmâmî hadis âlimlerinden Saffâr el-Kummî de (ö. 290/903) *Beşâ'irü'd-derecât* adlı eserinde imamların ilmiyle alakalı birçok hadis nakletmiş ve bu ilmin sadece onlara özgü olduğunu söylemiştir.³⁸²

Muhammed b. Hanefiyye'nin gizli ilimleri bilip bilmediğiyle alakalı Ca'fer-i Sâdık'tan şöyle bir rivayet aktarılmıştır:

“Ali aleyhisselamın kılıcının bağında küçük bir sahife vardı. Ali aleyhisselam oğlu Hasan'ı çağırdı ve ona kâğıdı vererek açmasını ve okumasını söyledi. O kâğıdı açamadı. Onun yerine açtı ve oku dedi. Hasan okudu “Elif, ba, sin, lam ve harften sonra bir harf.” yazıyordu Sonra onu dürdü ve oğlu Hüseyin'e verdi. O da açamadı. Onun yerine kâğıdı açtı sonra ona “Ey oğulcuğum oku” dedi. O da Hasan gibi okudu, sonra onu dürdü ve oğlu Muhammed b. Hanefiyye'ye verdi. O da açamadı. Onun yerine açtı ve “oku” dedi ancak o, kâğıttan bir şey anlayamadı. Daha sonra Ali aleyhisselam onu aldı, dürdü ve kılıcının bağına astı” ifadelerini kullanmıştır. Ca'fer-i Sâdık'a o sahifede ne olduğu sorulunca? “Onlar harflerdir ki o her harf bin harf açar. O harflerden şu saate kadar iki harften başka açığa çıkmadı.” demiştir.³⁸³

Sünnî yazarlardan İbn Sa'd ise Muhammed b. Hanefiyye'ye gizli ilim sahibi olup olmadığı sorulunca Muhammed b. Hanefiyye'nin ayağa kalkıp “Vallahi ben, Peygamber'den Kur'ân'dan başka bir miras almadım.” dediğini belirterek hakkındaki iddiaları yalanladığını

³⁸⁰ Ali Avcu, *İslâmın İlk Marjinaleri Gulat-ı Şiâ* (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 319.

³⁸¹ Saffâr, *Besâ'irü'd-derecât*, 377.

³⁸² Bk. Saffâr, *Besâ'irü'd-derecât* 3. cüz

³⁸³ Saffâr, *Besâ'irü'd-derecât*, 307-308.

söylemektedir.³⁸⁴ İbn Sa‘d’ın rivayeti doğru kabul edilirse bu konuda Sünnî ve İmâmî rivayetler arasında bir uyumun olduğu anlaşılmakta ve gizli ilimleri bilme iddiasının Muhammed b. Hanefiyye henüz hayattayken ortaya çıktığı sonucuna varılmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen rivayetlerin aksine İmâmî literatürde az da olsa Muhammed b. Hanefiyye’nin gizli ilimlere vakıf olduğuna dair kayıtlar vardır. Bu konudaki en temel iddia ise Hz. Ali’nin ölümünden sonra Muhammed b. Hanefiyye’nin iki kardeşi Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in yanına gelip onlara “Bana babamdan kalan mirası verin.” demesidir. Kardeşleri de ona “Babamızın bizlere bir şey bırakmadığını biliyorsun.” demesi üzerine Muhammed b. Hanefiyye “Bunu biliyorum. Ben miras olarak para istemiyorum. Aksine ben ilim mirası istiyorum.” demiş ve daha sonra kardeşleri ona gizli ilmin bir kısmını sunmuşlardır. Ayrıca Muhammed b. Hanefiyye’nin bu gizli belgeden daha fazlasını görseydi helak olacağı da rivayet edilmiştir.³⁸⁵

Muhammed b. Hanefiyye’nin kardeşlerinden gizli sırları öğrendikten sonra bir gün bir mecliste Zeyd b. Ali b. Hüseyin’e “Senin Irak’ta çarımha gerilen Zeyd olmandan Allah’a sığınırım.” dediği nakledilmiştir. Hâşimî, bu rivayeti naklettikten sonra Muhammed b. Hanefiyye’nin kardeşlerinden öğrendiği bilgiler içinde Abbâsî devletinin kurulması ve halifelerinin isimleri gibi pek çok tuhaf bilgilerin olduğunu söylemekte ve bu rivayetlerin Şîî hadis âlimlerinden geldiği için sahih olduğunu belirtmektedir.³⁸⁶

İmâmî âlimlerin rivayetlerinden hareketle Muhammed b. Hanefiyye’nin gizli ilimlerin tamamına hâkim olmadığı anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken diğer bir husus da Muhammed b. Hanefiyye’nin gizli sırları bildiğini söyleyen İmâmî âlimler onun bu bilgileri babası Hz. Ali’den değil de kardeşleri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’den aldığını söylemeleridir. Oysa Eş‘arî âlim Şehristânî, Muhammed b. Hanefiyye’nin, bilgili ve saygın biri olduğunu söyledikten sonra babası Ali b. Ebî Talib’in ona bazı gizli sırlarını verdiğini ve onun ilmi derecesini yükselttiğini söylemiştir.³⁸⁷ İmâmî âlimlerin Muhammed b. Hanefiyye’nin abileri Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’in izin verdiği kadar bu bilgileri öğrenebileceğini söylemeleri onun abilerine bağlı olduğunu ve onların üstünlüğünü kabul ettiğini göstermek istemelerinden kaynaklanmış olabilir.

³⁸⁴ İbn Sa‘d, *Tabakât*, 7/109.

³⁸⁵ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 150-151.

³⁸⁶ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 149.

³⁸⁷ Ebü’l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, çev. Mustafa Öz (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2015), 190.

3.3.5. Seyyid el-Himyerî'nin İbnü'l-Hanefiyye Hakkındaki İddialarına Bakışları

Tam ismi Ebû Hâşim Seyyid İsmâîl b. Muhammed b. Yezîd b. Rebîa b. Müferriğ el-Himyerî olan Seyyid el-Himyerî 105/723 yılında doğmuştur.³⁸⁸ Soylu bir aileden gelen Seyyid el-Himyerî'nin anne ve babası Hâriciyye'nin İbâdî kolunu kabul etmiştir.³⁸⁹ İlk öğrenimini Basra'da görmüştür. Basra, birçok mezhep ve kültüre ev sahipliği yapmış olsa da o dönemde kentin kontrolü Şîî gruplardaydı. Bundan dolayı da Himyerî Şîa'dan etkilenmiş ve anne babasıyla arası açılmıştır.³⁹⁰ Ruh göçü, gaybet, müt'â nikâhı gibi inançları benimseyen ve bu yüzden Râfîzî olduğu söylenen Seyyid el-Himyerî; Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman hakkında kaba ve kötü sözler kullanması sebebiyle çokça eleştirilmiş, 173/789 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.³⁹¹

Mısırlı ünlü düşünür Tâhâ Hüseyin'e (ö.1973) göre “Şîîler'in siyasî tarihleri boyunca Seyyid el-Himyerî gibi bir tane daha şairleri olmamıştır.” Halk arasında “Şairlerin Seyyidi” olarak anılan Himyerî'ye bu unvan, Hz. Ali veya Hâşimî soyundan olduğu için değil, şiirlerinde Ehl-i beyt'e çok yer verdiği için Ca'fer-i Sâdık tarafından verilmiştir. O bütün ömrünü Şîîlere adanmış, şiirlerinin neredeyse hepsini onlara yazmış ve bunları çok büyük bir bağlılıkla yapmıştır.³⁹² Bu özelliğiyle Seyyid el-Himyerî, Câhiliye dönemi dahil olmak üzere yaşadığı süre boyunca en fazla şiir yazan üç kişiden biri olmuştur.³⁹³

İmâmî ulema, Seyyid el-Himyerî'nin ilk başlarda Keysâniyye'den olduğunu ve Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetini savunduğu için sapıtmış olduğunu söylemişlerdir.³⁹⁴ Himyerî, Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybet ve rec'atını savunmuş ve bu konuda birçok şiir yazmıştır. Bu şiirlerden bir tanesi şu şekildedir;

*“Ey Radvâ Dağı'nın yolları, koynunda sakladığın neden görünmüyor?
Sen bize bu kadar yakın iken onu daha ne zamana kadar saklayacaksın?
Ey Vasi'nin oğlu ve Ey Muhammed'in adaşı ve künyedaşı! Varlığım senin için erimekte,
O bizden Nuh'un ömrünün uzunluğunca gizli kalsa bile kalplerimiz onun döneceği
inancıyla doludur.*

Radva vadilerinde oturmakta olana selam ver ve ona makamında selamımızı sun.

³⁸⁸ Zülfikar Tüccar, “Seyyid el Himyerî” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/62.

³⁸⁹ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 134.

³⁹⁰ Tüccar, “Seyyid el Himyerî”, 37/62.

³⁹¹ Tüccar, “Seyyid el Himyerî”, 37/62.

³⁹² Tüccar, “Seyyid el Himyerî”, 37/62.

³⁹³ Diğer iki şair Beşşâr b. Bürd, Ebû'l-Atâhiye'dir.

³⁹⁴ Nevbahtî - Kummî, *Şîî Fırkalar*, çev. Hasan Onat vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2020), 135-136; Şerîf el-Murtazâ, *el-Füsûlü'l-muhtâre*, 298; Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 54.

De ki: Ey İbnü'l-Vasi, Canım sana feda olsun! Uzun süredir sen bu dağda oturuyorsun. İbn Havle,³⁹⁵ ne ölümü tattı ne de kemikleri toprak oldu.

Onun ölümü tatmadığına dair doğru sözü vardır ve kendisiyle konuşan saygıdeğer arkadaşları vardır.

Sevgili dost terk etti ve soğuk, yüksek bir yere yerleşti.

Orada aslanlar ve panterler onu korumaktadır.”³⁹⁶

Şeyh Sadûk, Seyyid el-Himyerî'nin gaybet ve rec'at inancındaki sapkınlığının Ca'fer-i Sâdık ile tanışınca ve onda imâmet delillerini görünceye kadar sürdüğünü söylemiştir. Ca'fer-i Sâdık ona gaybın ve mehdîliğin gerçekte var olduğunu fakat onun imamlardan on ikincisine ait olduğunu ve Muhammed b. Hanefiyye'nin öldüğünü belirtmiştir. Bunun üzerine Seyyid'in, Keysânî düşüncelerinden vazgeçtiğini ve eski yanlışlarından dolayı tövbe ettiğini söylemektedir.³⁹⁷

Hayyân b. Serrâc da bu konuda, Seyyid el-Himyerî'den “Ben ğulata ve İmam Ali oğlu Muhammed Hanefiyye'nin gayb ve imâmetine inanıyordum.” dediğini nakletmiş, daha sonrasında ise onun, “Allah bana İmam Ca'fer-i Sâdık vasıtasıyla yardım etti ve onun sayesinde beni kötülükten kurtardı. Bana doğruyu gösterdi. Kendisine itaat edilmesi ve uyulması farz olan imam olduğuna dair deliller gösterdi. Ben de daha sonra tövbe ettim.” dediğini söyleyerek eski inançlarını bıraktığını belirtmiştir.³⁹⁸

Hâşimî, Seyyid el-Himyerî ile Ca'fer-i Sâdık arasında geçen konuşmanın içeriğinden *Muhammed b. Hanefiyye* adlı kitabında bahsetmiştir. Hâşimî'ye göre Himyerî, gayb meselesi hakkında bir soru sormuştur. Buna karşılık Ca'fer-i Sâdık “Gerçekten de gayb vardır ve evlatlarımdan altıncısında (İmam Mehdî'de) gerçekleşecektir.” demiş ve ardından ona imamlar hakkında bilgi vermiştir. Ca'fer-i Sâdık, ona imamlarının sayısının on iki olduğunu, onların birincisinin Ebû Talib oğlu Ali, sonuncusunun ise hakkı uygulayan yeryüzünde Allah'ın sakladığı Zaman'ın Sahibi olduğunu söylemiştir. Hâşimî, bu olaydan sonra Seyyid el-Himyerî'nin tövbe ettiğini söylemektedir.³⁹⁹

İmâmî kaynaklar Seyyid el-Himyerî'nin tövbe ettikten sonra Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybeti ve imâmeti hakkında yazdığı şiirlerin tam tersini ve tövbe ettiğini gösteren şiirler yazdığını aktarmıştır. Oldukça uzun olan bu şiirlerin konumuz ile alakalı olan kısımları şu şekildedir:

³⁹⁵ İbn Havle'den kasıt Muhammed b. Hanefiyye'dir.

³⁹⁶ Nevbahtî- Kummî, *Şii Fırkalar*, 136.

³⁹⁷ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 54.

³⁹⁸ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 55.

³⁹⁹ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 142.

*“Toplumu dinde sapkınlığa düşmüş halde gördüm.
 Ben Allah’ın adıyla, Ca’fer’i oldum.
 Nida ettim Allah’ın adıyla! Allah daha büyüktür!
 Ve yakinen bildim ki Allah affediyor ve bağışlıyor.
 Ne kadar dindar isem (bundan sonra) Allah’ın dini ile amel edeceğim.
 Toplumun efendisi Ca’fer-i Sâdık beni sakındırdı.
 Dedim ki farz et bir müddet Yahudi’ydim.
 Eğer böyle değilse o zaman o müddette dinim, Hristiyan’ın dini idi.
 Ben Rahman’a ondan tövbe ediyorum. (Sanki şimdi) Müslüman oldum, Allahu ekber!
 Yaşadığım müddetçe bir daha inançta haddi aşmam.
 Bundan önce inandığım inanca gizli ve açıkta geri dönmem.
 Ben bir daha Muhammed b. Hanefiyye Radva Dağı’ndadır demeyeceğim.”⁴⁰⁰*

Yukarı verilen şiirden anlaşıldığı üzere Seyyid el-Himyerî, önceki inançlarından vazgeçmiş hatta kendisinin eski halini Yahudilere ve Hristiyanlara benzetmiştir. Fakat buna rağmen bir başka şiirinde de Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki sözlerinin Ehl-i beyt’e olan sevgisinden kaynaklandığını ve kendilerine onlar hakkında rivayette bulunan kişilerin de yalancı veya güvenilirmez olmadığını söylemektedir.⁴⁰¹

3.4. İmâmî Literatürde Muhtâr es-Sekafî ve Muhammed b. Hanefiyye ile İlişkisi

Muhtâr es-Sekafî, hicretin birinci senesinde (622 yılında) doğmuştur. Babası Hz. Ömer’in komutanlarından Ebû Ubeyd b. Mes’ûd’tur. Muhtâr’ın babası şehit olunca bakımını amcası Sa’d b. Mes’ûd üstlenmiş ve Muhtâr’ı Hz. Ali taraftarı olarak yetiştirmiştir.⁴⁰² Muhtâr’ın hayatı incelendiğinde Hz. Hüseyin’in şehâdetine kadar ki geçen süreçte çok fazla faaliyeti olmadığı görülmektedir.

Ubeydullah b. Ziyâd, Muhtâr es-Sekafî’yi, Hz. Hüseyin adına çalışmalar yaptığı için Kûfe’den göndermiştir. Muhtâr, Kûfe’den ayrıldıktan sonra Mekke’ye gitmiş ve Abdullâh b. Zübeyr’le bir anlaşma yapmıştır. Fakat daha sonra Abdullâh b. Zübeyr’in çıkarlarının şahsi olduğu düşünülmüş, ondan ayrılmıştır.⁴⁰³ Muhtâr, başarısız olan Tevvâbûn hareketinden geride kalanları Muhammed b. Hanefiyye’nin kendisini görevlendirdiğini ve Kerbelâ’da öldürülen

⁴⁰⁰ Şerif el-Murtazâ, *el-Füsûlû’l-muhtâra*, 299; Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 56.

⁴⁰¹ Şeyh Sadûk, *Dinin Kemâli*, 57.

⁴⁰² İsmail Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/54.

⁴⁰³ Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed*, 382-384.

Ehl-i beyt'in intikamını almak istediğini söyleyerek kendisine katılmaya ikna etmiş ve başlattığı isyanla Abdullâh b. Zübeyr'e bağlı olan Kûfe'yi ele geçirmiştir.⁴⁰⁴

Muhtâr es-Sekafî, Hz. Hüseyin'in intikamını almak için çıktığı yolda Kerbelâ olayına karışan Ömer b. Sa'd, Şemr b. Zi'l-Cevşen, Havliyy b. Yezid ve Ubeydullâh b. Ziyâd'ı öldürmeyi başarmıştır.⁴⁰⁵ Ne var ki Miladi 67/687 yılında Basra valisi Mus'ab b. Zübeyr'le girdiği bir savaşa yenilerek öldürülmüştür.⁴⁰⁶

Muhtar es-Sekafî, Kerbelâ'nın intikamını aldığı için Şîî dünyada çok sevilmektedir. Sünnî taraf ise kendisine çok fazla eleştiri yapmış ve onu birçok gulât fikrin öncüsü saymışlardır. Wellhausen ise Muhtar'ın, büyücü, deccâl vb. sıfatlarla isimlendirildiğini ve genel olarak yalancı olarak adlandırıldığını söylemiştir. Ona göre bu isimlendirmeler onun Muhammed b. Hanefiyye tarafından görevlendirildiğini iddia etmesinden değil, kendisini bir peygamber olarak tanıtmışından kaynaklanmıştır.⁴⁰⁷

Sünnî ulema tarafından Muhtâr'a yöneltilen gulât fikirlerden en önemlisi bizzat kendisi tarafından ortaya atıldığı iddia edilen bedâ inancıdır. Bunun dışında Muhtâr'ın masum olduğu, Allah tarafından gönderilen meleklerle ordusunun desteklendiği, gaybı bildiği, Cebrâil ve diğer meleklerle görüştüğü, kızını Hz. İsa ile evlendireceği vb. iddialar, Sünnî ulema tarafından Muhtâr'a yöneltilen eleştirilerin başında gelmektedir.⁴⁰⁸ İmâmî âlimler ise Muhtâr hakkında ortaya atılan bu iddialara itiraz etmişler ve eserlerinde daha çok Muhtâr'ın Hz. Hüseyin'in intikamını aldığı vurgusunu yapmışlardır.

3.4.1. Muhammed b. Hanefiyye'nin Muhtâr'ın Hareketine Karşı Tutumu

İmâmî kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye ile Muhtâr es-Sekafî arasındaki ilişkinin karışık olduğu gözükmemektedir. Muhammed b. Hanefiyye'nin Muhtâr'ı sevdiğini ve ona dualar ettiğini söyleyen rivayetler olduğu gibi tıpkı Ali b. Hüseyin gibi Muhammed b. Hanefiyye'nin ona ihtiyatlı davrandığını söyleyenler de olmuştur. Bunun dışında Muhammed b. Hanefiyye'nin imam Ali b. Hüseyin'in izni ve onayıyla Muhtâr'ı görevlendirdiğini söyleyenler de vardır.

Muhammed b. Hanefiyye'nin Muhtâr es-Sekafî'yi sevdiğini söyleyen rivayetleri incelediğimizde genel olarak Muhtâr'ın, Hz. Hüseyin'in intikamını aldığı için sevildiğini

⁴⁰⁴ Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, 84-86.

⁴⁰⁵ Onat, *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, 91.

⁴⁰⁶ Yiğit, "Muhtâr es-Sekafî", 31/54.

⁴⁰⁷ Julius Wellhausen, *Dini Siyasi Muhalefet Partileri*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019), 143-144.

⁴⁰⁸ Detaylı bilgi için bk. Yasin Kurnaz, "Muhtâr es-Sekafî Hareketindeki Gâli Davranışlar ve Muhtâr es-Sekafî'nin Bu Davranışlar Karşısındaki Tutumu". *İstem*, 18/36 (2020): 499-520.

görmekteyiz. Rivayete göre Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye'ye bir mektup yazarak kendisinin Ehl-i beyt'i sevdiğini ve onların yolundan gittiğini söylemiştir. Muhammed b. Hanefiyye, mektubu okuduktan sonra cevap olarak Muhtâr'ın yalan söylediğini eğer duygularında samimi olsaydı şimdiye kadar Ömer bin Sâd'dan⁴⁰⁹ intikamlarını almış olacağını yazmıştır. Bunun üzerine Muhtâr es-Sekafî, Ömer b. Sâd ve oğlunu öldürerek başlarını Muhammed b. Hanefiyye'ye göndermiştir. Muhammed b. Hanefiyye'nin onların kesilen başlarını görünce secdeye kapandığı ve Muhtâr es-Sekafî'ye hayır dua ettiği söylenmektedir.⁴¹⁰ Hâşimî, Muhammed b. Hanefiyye'nin bu olaydan sonra sürekli olarak Muhtâr için Allah'a dua ettiği ve Muhtâr'a teşekkür ettiğini hatta "O Ehl-i beyt'in vekilidir." dediğini kaydetmiştir. Bununla beraber Muhammed b. Hanefiyye'nin bu tutumunun tek taraflı olmadığı, Muhtâr'ın da aynı şekilde Muhammed b. Hanefiyye'yi övdüğü ve onun takvasını Kûfe halkına anlattığı söylenmektedir.⁴¹¹

İmâmî kaynaklarda Muhammed b. Hanefiyye ve Muhtârın ilişkisine dair bir diğer iddia ise tıpkı Ali b. Hüseyin gibi Muhammed b. Hanefiyye'nin de Muhtâr es-Sekafî'ye güvenmeyip ona şüpheyle yaklaştığıdır. Mes'ûdî'nin naklettiğine göre Muhtâr ilk önce Ali b. Hüseyin'in kapısına gitmiş ve ona biat etmek istediğini söylemiştir. Fakat Ali Zeynelâbidîn, onun biatını kabul etmeyip hakkında kötü sözler söyleyince Muhtâr eli boş dönmüş, bu defa da aynı şekilde Muhammed b. Hanefiyye'ye bir mektup yazarak aynı şeyleri ona da söylemiştir. Bu durumdan haberdar olan Ali b. Hüseyin, amcasına dikkat etmesi gerektiğini belirtmiş ve Muhtâr'ın teklifini kabul etmemesini söylemiştir. Daha sonra Abdullah b. Abbas'ın "Muhtâr'ın gücünü ve konumunu bilmiyoruz. Bir gün bize desteği olabilir." demesi üzerine Muhammed b. Hanefiyye, İbn Abbas'ın dediğini yapmış ve Muhtâr hakkında sessiz kalmayı ve yorum yapmamayı tercih etmiştir.⁴¹²

İmâmîyye bunların dışında bu ikili arasındaki ilişkiyi Ali b. Hüseyin'in onayına bağlamıştır. Buna göre Muhtâr es-Sekafî, Muhammed b. Hanefiyye ve Ehl-i beyt adına davette bulunmaya başlayınca insanlar bu konuda şüpheye düşmüş ve olayın gerçek yüzünü öğrenmek için Muhammed b. Hanefiyye'ye gelmişlerdir. O da gelen insanlara "Haydi bu durumu Ali b. Hüseyin'e soralım!" demiş ve Muhtâr es-Sekafî'nin yaptıklarını yeğenine anlatmıştır. Ali b. Hüseyin de "Amca, eğer bir zenci bile olsa, Ehl-i beyt'e karşı fanatikse halk ona destek olmak zorundadır. Ben bu işi sana emanet ettim. Ne istersen yapabilirsin." demiştir. Bunun üzerine

⁴⁰⁹ Sa'd bin Ebî Vakkas'ın oğludur. Hz. Hüseyin'in şehit edildiği olayda ordu komutanı olarak görev almıştır.

⁴¹⁰ İbn Nema, *Zevbü'n-nüdâri fî şerhi's-sâr*, 128-129.

⁴¹¹ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 211.

⁴¹² Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 3/67.

insanlar dışarı çıkıp “Zeynelâbidîn ve Muhammed b. Hanefiyye bize izin verdi.” diyerek Muhtâr es-Sekafî’yi desteklemişlerdir.⁴¹³

İmâmîyye, Muhtâr es-Sekafî’nin, Ali b. Hüseyin’in yerine Muhammed b. Hanefiyye’nin imâmetine inandığı iddialarının ise asılsız olduğu söylemektedir. Onlara göre Muhtâr, hiçbir zaman Muhammed Hanefiyye’yi imam olarak kabul etmemiştir. Mehdî Aksu, Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki imâmet iddialarının Hanefiyye’nin vefatından sonra ortaya çıkmış olduğunu, Muhtâr’ın ise Muhammed Hanefiyye henüz hayattayken şehit düştüğünü söylemiştir. Muhammed Hanefiyye’den önce şehit olan birisinin de onun hakkında böyle düşünmesinin imkânsız olduğunu ifade etmiş ve Muhtâr’ın, Muhammed b. Hanefiyye’nin imamlığına inandığı iddialarının Muhtâr şehit olduktan sonra bazı taraftarları tarafından ona nispet edildiğini söylemiştir.⁴¹⁴

3.4.2. İmâmî İmamların Muhtâr es-Sekafî Hakkındaki Övgüleri

İmâmî yazarlar genel olarak Muhtâr es-Sekafî hakkında olumlu ifadeler kullanmışlar ve imamlarının onu övdüklerinden bahsetmişlerdir. İmâmî kaynaklar incelendiğinde Muhtâr’a övgünün daha Hz. Ali döneminde başladığı anlaşılmaktadır. Bir rivayette Hz. Ali’nin şöyle dediği nakledilmektedir: “Yakın zamanda oğlum Hüseyin zulüm görecektir ve öldürülecektir. Sakîf kabilesinden biri çıkacak, bizim intikamımızı alacak ve zalimlerden birçok kişiyi öldürecektir.”⁴¹⁵ Bir başka rivayette Hz. Ali’nin Muhtâr’ı küçükken sevdiği, onu dizine oturtup “Ya keyyis ya keyyis”⁴¹⁶ diyerek başını okşadığı da nakledilmiştir.⁴¹⁷

İmâmî eserlerde Muhammed Bâkır’ın da birçok defa Muhtâr es-Sekafî’yi övdüğü görülmektedir. Rivayete göre bir gün bir yabancı Muhammed Bâkır’ın yanına gelmiş onunla biraz sohbet ettikten sonra kendisini tanıtmış ve Muhtâr es-Sekafî’nin oğlu olduğunu söylemiştir. Bu şahıs daha sonra insanların babasına sürekli hakaret ettiğini, ona yalancı dediklerini ve bu durumdan şikayetçi olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Muhammed Bâkır, babası Ali Zeynelâbidîn’in kendisine söylediğine göre “Annemin mehirini senin baban Muhtâr vermiştir.” ardından da “Muhtâr, Ehl-i beyt’i öldürülenlerin kellesini almadı mı? Zalimlerden intikamımızı almadı mı?” diyerek o kişiyi teselli etmiştir. Daha sonra ise defalarca “Allah Muhtâr’a rahmet etsin. Ehl-i beyt’in kanını yerde bırakmadı.” sözlerini söylemiştir.⁴¹⁸

⁴¹³ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 215.

⁴¹⁴ Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed*, 380.

⁴¹⁵ Ahmed b. Muhammed Erdebîlî, *Hadîkatu’s-Şî’a* (Kum: İntişârâtü Ensâriyât, 1958), 2/672.

⁴¹⁶ Zeki, Kurnaz ve yakışıklı manalarına gelmektedir. Keysâniyye kelimesinin bu ifadedden türediği iddia edilmektedir. Bk. Ayetullah İbn Nema, *Zevbû’n-nüdü’rî fî şerhi’s-sâr* s.61

⁴¹⁷ İbn Nema, *Zevbû’n-nüdü’rî fî şerhi’s-sâr*, 61.

⁴¹⁸ Keşşî, *Ricâlü’l-keşşî*, 116.

Bir başka rivayette ise Muhammed Bâkır'ın, Muhtâr'la alakalı olarak “Muhtâr es-Sekafi'ye sövmeyiniz, onun hakkında kötü söz söylemeyin, o bizi öldürenleri öldürdü. Ehl-i beyt'in intikamını aldı, kadınlarımızı evlendirdi, birçok sıkıntıya rağmen malını bizimle paylaştı.”⁴¹⁹ dediği nakledilmiştir. İranlı hadis, tefsir bilgini ve İmâmîyye âlimi olan Allâme Emînî'de *el-Gadîr* isimli eserinde İmam Muhammed Bâkır'ın “Muhtâr ve onun amelleri Ehl-i beyt'in yanında daima taktir ile karşılanmıştır.” dediğini ifade edilmiştir.⁴²⁰

Muhtâr es-Sekafi hakkındaki önemli nakillerden birisi de Ca'fer-i Sâdık'tan gelen rivayettir. Ca'fer-i Sâdık onun için övücü ifadeler kullanmış ve “Muhtâr bizim intikamımızı alıncaya kadar Hâşimî olan hiçbir kadın saçını taramadı, sürme sürünmedi, saçını boyamadı, evinde ateş yakmadı. Ne zaman ki o, Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürdü kadınlarımız saçlarını taradı ve evlerinde yemek pişirmeye başladı.” demiştir.⁴²¹ İmâmî kaynaklarda bu tür rivayetlerin çokça nakledilmesi Muhtâr es-Sekafi'nin İmâmîyye'deki konumunu bize göstermesi açısından önemlidir.

İmâmî kaynakları incelediğimizde Muhtâr es-Sekafi'yi sadece imamların övmediğini onun hakkında birçok kişinin güzel söz söylediğini görmekteyiz. Örneğin Hz. Ali'nin amcasının oğlu olan İbn Abbas, Muhtâr hakkında “O bizim yerimize isyan görevini üstlendi, o bizim arzumuzu yerine getirdi.” ifadelerini kullanmıştır.⁴²² Yine kaynaklar Muhtâr'ın itikadî ve mezhebî inanışlar bakımından temiz ve kendisine isnat edilen suçlamalardan uzak olduğunu, siyasi olarak birçok zafer elde etmiş olduğu fakat düşmanlarının Muhtâr'ın yolunun üzerine sürekli engeller koyduklarını söylemişlerdir.⁴²³

3.4.3. Ali b. Hüseyin'in Muhtâr Hareketini Onaylaması

İmâmî kaynaklar incelendiğinde Ali b. Hüseyin ile Muhtâr es-Sekafi'nin tanışıklığının eskiye dayandığı anlaşılmaktadır.⁴²⁴ Mes'ûdî, Muhtâr es-Sekafi'nin, Abdullah b. Zübeyr'le arası açıldıktan sonra ona itaatten vazgeçtiğini ve Ali b. Hüseyin'e itaat etmek istediğini fakat onun Muhtâr'ın biatını kabul etmediğini söylemiştir. Rivayete göre Ali b. Hüseyin, sürekli olarak Muhtâr es-Sekafi'ye beddua etmiştir. Hatta bir defasında Mescid-i Nebevî'de halkın içinde Muhtâr'a lanet etmiş, Ehl-i beyt'e olan meylinin yalan olduğunu ve onun ahlaksız biri olduğunu söylemiştir.⁴²⁵ Bu rivayetlerden Ali b. Hüseyin'in ilk başlarda Muhtâr'a karşı

⁴¹⁹ Keşşî, *Ricâlü'l-keşşî*, 115.

⁴²⁰ Abdülhüseyin Emînî, *el-Gadîr* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî li'l-matbû'ât, ts.), 2/402.

⁴²¹ İbn Nemâ, *Zevbü'n-nüdâri fî şerhi's-sâr*, 144.

⁴²² Hâşimî, *Muhammed b. el-Hane'fiyye*, 214.

⁴²³ Ca'feriyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, 100.

⁴²⁴ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 3/67.

⁴²⁵ Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb*, 3/67.

tutumunun olumsuz olduğu görülmektedir. Daha sonraki süreçte de Ali b. Hüseyin'in genel olarak Muhtâr es-Sekafi'yi övdüğü söylene de İmâmiyye'deki olumlu düşüncenin aksine ona nispet edilen olumsuz ifadeleri de mevcuttur.

İmâmî kaynaklarda İbrâhim b. Eşter'in⁴²⁶, Ubeydullah b. Ziyâd'ı öldürdükten sonra başını Muhtâr es-Sekafi'ye gönderdiği, onun da Ubeydullah b. Ziyâd'ın başını Ali b. Hüseyin ile Muhammed b. Hanefiyye'ye gönderdiği geçmektedir.⁴²⁷ Hâşimî ise Muhtâr'ın, İbn Ziyâd'ın başı ile otuz bin dinar parayı da gönderdiğini, o esnada Ali b. Hüseyin ve Muhammed b. Hanefiyye'nin öğle yemeğini yediklerini söylemiştir. Hâşimî rivayetin devamında Ali b. Hüseyin'in, İbn Ziyâd'ın kesilen başını gördüğünde "Düşmanımdan intikam almayı bize nasip eden Allah'a hamdolsun." diyerek secde ettiğini ve Muhtâr'a hayır dualarda bulunduğunu söylemiştir. Yine o, Muhtâr'ın gönderdiği paranın Muhammed b. Hanefiyye tarafından halka dağıtıldığını nakletmiştir.⁴²⁸

Bir diğer rivayete göre de Muhtâr es-Sekafi, askerleriyle Ali b. Hüseyin'e bir cariyeye ve yüklü miktarda para göndermiştir. Havra isimli bu cariyeyi daha önce rüyasında gördüğünü ve nikahlarını Hz. Peygamber'in kıydığını söyleyen Ali b. Hüseyin, parayı kabul etmiş ve cariyeye de evlenmiştir. Havra ile Ali b. Hüseyin'in bu evliliğinden daha sonraları Zeydiyye fırkasını kuracak olan Zeyd b. Ali'nin dünyaya geldiği söylenmektedir.⁴²⁹ Yine İmâmî kaynaklarda Ali b. Hüseyin'in Muhtâr es-Sekafi'yi sevdiği, "Muhtâr kardeşlerimizi öldürenleri öldürdü ve bizim intikamımızı aldı." diyerek Muhtâr es-Sekafi'ye çokça dua ettiği de ifade edilmiştir.⁴³⁰

Ali b. Hüseyin'e para gönderilmesi ile ilgili bir başka rivayete göre ise Muhtâr es-Sekafi, Ali b. Hüseyin'e ilk defa para gönderdiğinde o bunu kabul etmiş ve Akîl b. Ebû Tâlib'in evini tamir ettirmiştir. Muhtâr, ikinci defa, daha yüklü bir miktar para gönderdiğinde ise onun sapkın düşüncelerinden haberi olmuş, bu nedenle de Ali b. Hüseyin ondan gelen parayı reddetmiştir.⁴³¹

Yukarıda bahsedildiği üzere Ali b. Hüseyin'in Muhtâr es-Sekafi hakkında olumsuz düşünceleri de nakledilmiştir. Rivayete göre Muhtâr es-Sekafi, Ali Zeynelâbidîn'e yüklü bir miktar para göndermiş, Ali b. Hüseyin bu parayı harcamayıp bekletmiş, Muhtâr es-Sekafi'nin vefatından sonra onun Allah adına yalan konuştuğunu söyleyerek parayı Abdülmelik b.

⁴²⁶ Hz. Ali'nin meşhur kumandanlarından Mâlik b. Hâris el-Eşter'in oğludur.

⁴²⁷ Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz Keşşî, *Ricâlü'l-keşşî*, thk. Seyyid Ahmed el-Hüseyni (Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî li'l-matbû'ât, 2009), 117.

⁴²⁸ Hâşimî, *Muhammed b. el-Hanefiyye*, 218.

⁴²⁹ İbn Nema, *Zevbü'n-nüdüri fî şerhi's-sâr*, 64-65.

⁴³⁰ Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed*, 380.

⁴³¹ Keşşî, *Ricâlü'l-keşşî*, 117.

Mervân'a göndermiştir.⁴³² Keşşî de Muhammed el-Bâkır'dan, Muhtâr es-Sekafi'nin, Ali b. Hüseyin'e birçok hediye ve bir de mektup gönderdiğini fakat Ali b. Hüseyin'in gelen heyeti hakaret ederek kovduğunu, mektubu da okumadığını nakletmiştir.⁴³³

Yukarıda verilen rivayetlerden şu sonuç çıkarılmaktadır: Ali b. Hüseyin'in Muhtâr es-Sekafi ile ilişkisinde dönemsel olaylar etkili olmuştur. Ali b. Hüseyin'in ilk başlarda Muhtâr'ın yaptıklarını savunduğunu fakat sonraki dönemde sapkın düşünceleri sebebiyle ondan uzak durduğunu söyleyenler⁴³⁴ olsa da bu pek isabetli bir görüş değildir. Çünkü yukarıda verilen rivayetlere göre Ali b. Hüseyin ilk andan itibaren Muhtâr es-Sekafi'ye karşı ihtiyatlı davranmıştır.

Kanaatimizce Ali b. Hüseyin'in, Kerbelâ'dan sağ kurtulan birkaç kişiden biri olması, Kûfelilerin Hz. Ali'yi ve babası Hüseyin'i yalnız bırakmış olmaları, Emevî halifelerinin baskısı gibi nedenler göz önüne alındığında Muhtâr es-Sekafi'ye karşı ilk zamanlarda temkinli davranmış olması daha makul görünmektedir. Böyle bir durumda onun ilk başlarda Muhtâr'ı savunduğu iddia edilemez. Belirtildiği üzere aralarındaki ilişkide dönemsel yaşanan olayların etkili olması Ali b. Hüseyin'in Muhtâr'a ilk başlarda ihtiyatlı davrandığı fakat daha sonra Muhtâr'ın Ehl-i beyt'in intikamını almasıyla beraber aralarındaki buzların eridiği, daha sonraki süreçte ise Muhtâr'ın düşüncelerinden dolayı Ali b. Hüseyin'in ondan uzaklaştığını söylemek daha isabetli olacaktır.

3.4.4. Çağdaş İmâmî Söylemde Muhtâr es-Sekafi

Günümüz İmâmîyye'sinde de Muhtâr es-Sekafi'nin yeri özeldir. İranlı çağdaş âlim Şeyh Fevzî b. Muhammed kendisine sorulan “Şiîlere göre Muhtâr'ın konumu nedir?” sorusuna Ali Zeynelâbidîn'in onun için dualar ettiğini, Hz. Ali'nin onu sevdiğini, Ehl-i beyt için kıyama durduğunu ve intikamlarını aldığını bu sebepten dolayı da kendisini sevdiklerini söyler. Muhtâr hakkındaki olumsuz iddialara ise “İslâm düşmanlarının onu bizden soğutmak ve uzaklaştırmak için ortaya atmış olduğu iddialardır. Fakat bu iddialar, Muhtâr es-Sekafi'nin değerini düşürmemiş aksine faziletini arttırmıştır.” cevabını vererek onun hakkında ortaya atılan iddiaları reddettiği görülmektedir.⁴³⁵

⁴³² Karadeniz, *Muhtâr es-Sekafi'nin Görüşleri ve Şiî Fırkalara Etkisi*, 66.

⁴³³ Keşşî, *Ricâli'l-keşşî*, 116.

⁴³⁴ Muhammed Usame Karadeniz, *Muhtâr es-Sekafi'nin Görüşleri ve Şiî Fırkalara Etkisi* (Yalova Üniversitesi, 2009), 43.

⁴³⁵ *Merkezu'l-İş'â'i'l-İslâmî*, “Keyfe yumkin takyîm harketu'l-Muhtâr es-Sekafi ve şahsiyyetuhu? fe innena nulâhiz fi'r-rivâyât medhan lehu ve zemmen?” (Erişim 03 Nisan 2024).

Mukaddes Erdebîlî (ö. 993/1585) eserinde Muhtâr hakkında İmâmî âlimlerinin yazdığı kitapları incelediğini söylemiş ve Allame Hillî'nin onu makbul olanlardan biri olarak gördüğünü, İmam Muhammed Bâkır'ın onun hakkında kötü konuşan kişileri engellediğini, İmam Ca'fer-i Sâdık'ın onun hakkında güzel konuştuğunu, onu rahmetle andığını ve İmam Ali b. Hüseyin'in ona hayır duaları ettiğini bu sebeple de Muhtâr es-Sekafî'nin inancının güzelliği konusunda söylenecek hiçbir sözün olmadığını ifade etmiştir.⁴³⁶ Yine o *Hadîkatu's-Şî'a* adlı eserinde “Muharrem ayında İmam Hüseyin aleyhisselam'a ağladığı için veya “Keşke ben de Kerbelâ'da İmam Hüseyin'le beraber olsaydım ve onlarla beraber savaşıydım.” demenin kişinin cehennem ateşinden kurtarıp cennete gitmesine sebep olduğunu söyledikten sonra “Sadece bu keşkeyi söylemek bile insanı cennete götürürken nasıl olur da Ubeydullah b. Ziyad'ı, Ömer b. Sa'd'ı öldüren ve Hz. Hüseyin'in intikamını alan Muhtâr'ın cennete gitmeyeceği düşünülebilir.” diyerek Muhtâr es-Sekafî hakkında olumlu ifadelerini dile getirmiştir.⁴³⁷

İmâmîyye'nin yakın dönem önemli âlimlerinden olan Allame Abdülhüseyin Emînî (ö. 1390/1970) *el-Gadîr* isimli eserinde iki sayfa Muhtâr es-Sekafî'yi övmüş ve onun hareketinin adaleti sağlamak, Emevî zulmünü bitirmek için olduğunu söylemiştir. O da diğer müellifler gibi Ali b. Hüseyin'in, Muhammed Bâkır'ın ve Ca'fer-i Sâdık'ın Muhtâr'dan övgüyle bahsettiğini ve tarih ilmini, hadis ilmini bilen birisinin Muhtâr es-Sekafî'nin iyi bir din erbabı olduğunu bileceğini ifade etmiştir.⁴³⁸

Muhtâr es-Sekafî hakkında olumlu ifadeler kullanan İmâmî müelliflerden birisi de Mehdî Aksu'dur. *Marifet-i Âl-i Muhammed* adlı eserinde “Muhtâr es-Sekafî'nin Şahsiyeti” ve “Muhtâr'ın Kıyamının Tarihçesi” bölümlerinde Muhtâr'a özel olarak yer vermiştir. O, Muhtâr es-Sekafî hakkında ortaya atılan iddiaları şiddetle eleştirmiş, onun Muhammed Hanefîye'nin mehdî olduğu, ölmediği ve bir gün zuhur edeceğine inandığı, Muhtâr'ın peygamberlik iddiasında bulunduğu ve onun yalancı olduğu iddialarının tamamının yalan olduğunu ve Emevîler tarafından Muhtâr'a nispet edildiğini söylemiştir. Aksu, Muhtâr hakkında söylenen kötü sözlerin Ehl-i Sünnet kitaplarında yazıldığını, İmâmîyye'den olup da Muhtâr hakkında olumsuz ifade kullanan âlimlerin nakillerini Ehl-i Sünnet kaynaklarından yaptıklarını söylemiştir.⁴³⁹

⁴³⁶ Erdebîlî, *Hadîkatu's-Şî'a*, 2/672.

⁴³⁷ Erdebîlî, *Hadîkatu's-Şî'a*, 2/672-673.

⁴³⁸ Emînî, *el-Gadîr*, 2/402-403.

⁴³⁹ Aksu, *Marifet-i Âl-i Muhammed*, 380.

Muhtâr hakkındaki olumsuz iddialara gelince çağdaş İmâmî ulema bu iddiaların Muhtâr'ın düşmanları tarafından ortaya atıldığını zira onun Ehl-i beyt davasından dolayı sevmeyenlerinin çok olduğunu söylemektedirler. Bunun dışında onlar Muhtâr es-Sekafi hakkında gelen rivayetleri incelediklerinde onu öven rivayetlerin sağlam olduğunu, Muhtâr'ı yeren ve kötüleyen rivayetlerin ise sıhhatinde problem olduğunu dile getirerek Muhtâr es-Sekafi'nin masumiyetine vurgu yapmışlardır.⁴⁴⁰

Allame Emînî, Muhtâr es-Sekafi hakkındaki olumsuz ifadelerin bağlayıcı olmadığını belirtmiş ve “Muhtâr'ı kötüleyenler onun düşmanlarının kaleme aldıkları eserlerden etkilenmişlerdir ve onlar Ehl-i beyt'in tarihinden habersiz olanlardır.” demiştir. Ona göre “Muhtâr es-Sekafi'nin Keysâniyye mezhebiyle alakası yoktur ve Keysânî fikirlerden uzaktır. Ayrıca Emînî, Muhtâr hakkındaki Keysânî iddiaların onun düşmanları tarafından ortaya atıldığını söylemiştir.”⁴⁴¹

Resul Ca'feriyan da Ali b. Hüseyin'in Muhtâr'ı yalancılıkla itham ettiği iddialarının inanması zor iddialar olduğunu, bilakis Muhtâr'ın Kerbela'da öldürülenlerin intikamını aldığı için Ali Zeynelâbidîn'in Muhtâr'a dualar ettiğini ve Hâşimîlerden olan herkesin onun hakkında güzel şeyler düşündüğünü söylemiştir.⁴⁴²

Tüm bunların dışında son yıllarda İran popüler kültüründe Muhtâr es-Sekafi'ye olan ilginin arttığı görülmektedir. İran'da Muhtâr es-Sekafi'nin hayatı hakkında “Hz. Hüseyin'in Fedaisi Muhtâr” ve “Muhtârname” gibi birçok film çekilmiş bu filmlerde Muhtâr es-Sekafi'nin devrimci bir karakter içerisinde zalimin karşısında durduğu ve Ehl-i beyt sevdalısı olduğu vurgulanmıştır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki Muhtâr es-Sekafi'nin, İmâmîyye'de içindeki konumu, Muhammed b. Hanefiyye'nin konumuna benzemektedir. Onlara göre Muhtâr, Ehl-i beyt'in davası uğruna iyi işler yapmış ve Hz. Hüseyin'in intikamını almış kahraman birisidir. İmâmî ulema nasıl ki Muhammed b. Hanefiyye hakkındaki iddialara cevap verirken o iddiaların Muhammed b. Hanefiyye'yi sorumlu tutmayacağı ve Keysâniyye'nin uydurmaları olduğunu söylüyorlarsa Muhtâr es-Sekafi hakkındaki iddialara da aynı şekilde cevap vererek düşmanlarının uydurmasının Muhtâr'ı kötü birisi yapmayacağını söylemekte ve Muhtâr es-Sekafi'nin masum olduğuna inanmaktadırlar. Onlar imamlardan gelen rivayetleri dikkate alarak Muhtâr'ı övmeyi tercih etmiş ve onun Ehl-i beyt sevdalısı olduğunu söylemeye devam

⁴⁴⁰ *Merkezu'l-İş'â'i'l-İslamî*, “Keyfe yumkin takyîm harketu'l-Muhtâr es-Sekafi ve şahsiyyetehu? fe innena nulâhiz fi'r-rivâyât medhan lehu ve zemmen?” .

⁴⁴¹ Emînî, *el-Gadîr*, 2/402.

⁴⁴² Ca'feriyan, *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*, 99-100.

etmişlerdir. Tüm bunların dışında günümüz İmâmiyye'sinde de Muhtâr es-Sekafî'ye olan ilginin arttığı gözlemlenmektedir.

SONUÇ

Hız. Ali'nin halife olmasıyla beraber askeri ve siyasi olaylarda ismi anılmaya başlayan Muhammed b. Hanefiyye, Cemel ve Sıffın savaşlarındaki üstün başarısıyla tarih sahnesinde yerini almıştır. O, babası Hız. Ali'ye hilafeti boyunca desteğini sürdürmüş, vefatı sırasında yanında bulunmuş ve defin işlemlerinde yer almıştır. Babasının vefatından sonra kardeşleriyle iyi ilişkiler kurmuştur.

Muhammed b. Hanefiyye, Hız. Hüseyin'in Medine'den ayrılmasını istememiş, Kûfelilerin güvenilmez olduğunu bu sebeple de Mekke veya Yemen'in daha güvenli olacağını abisine bildirmiştir. Kendisi her ne kadar Hız. Hüseyin'i desteklese de onunla Kûfe'ye gitmemiş ve tehlikeden uzak bir hayat yaşamak istemiştir.

Şîî düşünce tarihinde önemli bir yeri olan Muhammed b. Hanefiyye, Ehl-i beyt taraftarlarının lideri olması sebebiyle yaşadığı dönemde ve vefatından sonra Şîî düşünceye önemli etkilerde bulunmuştur. Muhammed b. Hanefiyye hakkında Keysâniyye fırkası tarafından birçok iddia ortaya atılmıştır. Keysâniyye mezhebi taraftarları Muhammed b. Hanefiyye'nin vefat etmediği, Radvâ Dağında olduğu ve mehdi olarak mutlaka geri geleceği şeklindeki gaybet ve rec'at iddiaları bunlardan bazılarıdır. Bu tür iddialar İslâm Tarihinde ilk defa onun ismi etrafında ortaya çıkmıştır. Muhtâr es-Sekafi tarafından öne sürülen mehdilik kavramı da Muhammed b. Hanefiyye ile başlamıştır. Hayattayken insanları iyiye yönlendiren anlamında mehdî olduğu söylenen İbnü'l-Hanefiyye, vefatından sonra ise kurtarıcı ve intikam alıcı mehdî olarak beklenilmiş bu sebeple İslam dünyasının ilk mehdîsi olmuştur. Keysâniyye ve Muhtâr es-Sekafi'nin bu iddiaları daha sonraki süreçte başta İmâmiyye mezhebi ve Gulât fırkalar olmak üzere diğer Şîî mezhepler tarafından da aşağı yukarı benzer bir şekilde kabul edilmiştir.

İmâmî literatürdeki Muhammed b. Hanefiyye portresine bakıldığında İbnü'l-Hanefiyye'nin on iki imamdandır dördü döneminde yaşadığı ve sırasıyla Hız. Ali, Hız. Hasan, Hız. Hüseyin ve Ali b. Hüseyin'in imâmetini kabul ettiğine iddia edilmektedir. İmâmiyye'nin genel kabulü bu şekilde olsa da İmâmî müelliflerin eserlerinde bu konuda farklı rivayetlerinin olduğu da gözden kaçmamalıdır. Muhammed b. Hanefiyye'nin, kardeşlerine karşı herhangi bir tartışmaya girmediğini ve hak talep etmediğini söyleyenlerin sayısı fazla olsa da onun Ali b. Hüseyin'le imamet yarışına girdiğini ve Hacerülesved taşının hakemliğinden sonra Ali b. Hüseyin'e biat ettiğini söyleyen kaynaklar da vardır. Görünen o ki İmâmî yazarlar Hacerülesved'in konuşmasını Ali b. Hüseyin'in imâmetinin mucizesi olarak görmektedirler.

Araştırma boyunca dikkat çeken hususlardan biri de Hz. Ali'nin birçok evladı varken İmâmî kaynaklarda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den sonra en çok Muhammed b. Hanefiyye'nin isminin geçmesidir. Kanaatimizce Muhammed b. Hanefiyye'nin isminin sıklıkla geçme nedenin altında imâmet düşüncesi yatmaktadır. İmâmî müellifler özellikle bazı rivayetlerde Muhammed b. Hanefiyye'den bahsederek onun, imamlığın kardeşlerine verildiğine şahit olduğu mesajını vermek istemişlerdir. Örneğin Küleynî, *Usûlü'l-Kâfî* adlı eserinde Hz. Ali'nin imamlığı Hz. Hasan'a vasiyet etmesi meselesini naklederken Muhammed b. Hanefiyye'nin ve Hz. Ali'nin diğer çocuklarının orada hazır bulunduğunu ve bu vasiyete şahit olduğunu söylemektedir. Burada Hz. Ali'nin çocukları hazır bulundu ifadesi zaten Muhammed b. Hanefiyye'yi kapsadığı halde ismi özel olarak zikredilmiştir.

İmâmî ulema, Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya attığı iddiaları hiçbir şekilde kabul etmemiş ve bu iddialar nedeniyle Muhammed b. Hanefiyye'yi değil Keysâniyye'yi eleştirdikleri sonucuna varılmıştır. Onlara göre Keysâniyye fırkasının kullandığı argümanlar hem çok yetersiz hem de çürütülmesi kolay iddialardır. Keysâniyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'nin imamlığının en önemli delili olarak gördüğü Cemel Savaşındaki sancak verme meselesi ise İmâmiyye'ye göre sadece Muhammed b. Hanefiyye'nin kahramanlığını ve değerini göstermektedir.

İmâmî müellifler Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan iddialardan en çok imâmet üzerinde durmuşlardır. Bunun dışında az da olsa gaybet ve gizli ilim meselesine değinmişlerdir. Diğer iddialardan olan rec'at, takiyye ve bedâ konusunda ise herhangi bir eleştiride bulunmamışlardır. Bunun sebebi ise söz konusu görüşlerin benzer bir içerikle onlarda da bulunmasıdır. Hz. Ali'nin evladı olması ve Keysâniyye tarafından Muhammed b. Hanefiyye hakkında ortaya atılan düşüncelerin zamanla İmâmiyye'nin temel inançları haline gelmesi, İmâmiyye'nin Muhammed b. Hanefiyye'ye sadece Ali evladı olarak değer vermesine ve imamlara biat etmiş birisi olduğunu ileri sürerek övmelerine yol açmıştır.

İmâmiyye mezhebinde Muhtâr es-Sekafî ve Muhammed b. Hanefiyye'nin arasındaki ilişki de farklı şekillerde ele alınmıştır. Fakat İmâmiyye'nin genel kabulü Muhtâr es-Sekafî'nin imam olarak Ali b. Hüseyin'i kabul ettiği ve Muhammed b. Hanefiyye'nin Ali Zeynelâbidin'in vekili olduğu şeklindedir. İmâmî ulema böylelikle hem Muhammed b. Hanefiyye'nin hem de Muhtâr'ın, Ali b. Hüseyin'e bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.

KAYNAKÇA

- Aksu, Mehdi. *Marifet-i Âl-i Muhammed*. İstanbul: Asr Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar, 17. Basım, 2016.
- Atalan, Mehmet. *Muhammed b. el-Hanefiyye ve Anadolu'daki Tezahürleri*. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2007.
- Atalan, Mehmet. “Şia’da Cifr İlminin Yeri”. *Dini Araştırma Dergisi* 9/25 (2006).
- Avcu, Ali. *İslamın İlk Marjinalleri Gulat-ı Şiâ*. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkahir b. Tahir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1991.
- Belâzürî, Ahmed, b. Yahya. *Ensâbü'l-Eşrâf*. ed. Adnan Demircan. çev. Musa K. Yılmaz. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Basım, 2021.
- Bozan, Metin. “İmamiyye Şia’sında Peygamberlik ve İmamet Anlayışlarının Mukayesesi”. *Dini Araştırma Dergisi* 9/26 (2006), 95-112.
- Bulut, Halil İbrahim. *İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Büyükoztürk, Şener vd. *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi, 14. Basım, 2013.
- Cabiri, Muhammed Abid. *İslam'da Siyasi Akıl*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1997.
- Ca'feriyan, Resul. *Masum İmamların Fikrî ve Siyasî Hayatı*. çev. Cafer Bayar. Kevser Yayınları, 1994.
- Casim, Avcı. “Mes'ûdî Ali b. Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/353-355. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Çağrııcı, Mustafa. “Fitne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/156-159. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dalkıran, Sayın. “Muhammed b. el-Hanefiyye ve Adına Oluşan Fırkalar”. *Dini Araştırma Dergisi* 7/19 (2004), 139-158.
- Demircan, Adnan. “Hz. Ali'nin İktidar Yıllarında İslam Toplumunda Siyaset”. *ANEMON Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1/2 (2013), 175-177.
- Ebû Ca'fer et-Tûsî, Muhammed b. el-Hasen b. Ali. *Kitâbü'l-Gaybe*. Tahran: Mektebe Nînovâ'l Hadîs, 1965.
- Emini, Abdülhüseyin. *el-Gadîr*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lâmî li'l-matbû'ât, ts.

- Erdebîlî, Ahmed b. Muhammed. *Hadîkatu's-Şî'a*. 2 Cilt. Kum: İntişârâtü Ensâryân, 2. Basım, 1958.
- Fayda, Mustafa. "Ebû'l-Kâsım". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/332-333. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fığlalı, "Cemel Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/371-375. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gaib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/292. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hüseyin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/518-521. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *İmam Ali*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Garîfî, Seyyid Mahmud. *Muhammed b. Hanefiyye*. Kuveyt, 1. Basım, 2002.
- Goldziher, Ignaz. *el-Akîde ve's-Şerîa fi'l-İslâm*. çev. Muhammed Yusuf - Abdülaziz Abdülhak. Kahire: Dârü'r-Râid, 1. Basım, 1946.
- Goldziher, Ignaz. *İslâm'da Fıkıh ve Akaid*. çev. İlhan Başgöz. Ankara: Ardıç Yayınları, 1. Basım, 2004.
- Gölcük, Şerafettin. "Beyân b. Sem'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/28-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gölpınarlı, Abdulbaki. *Tarih Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*. İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- Güneş, Hüseyin. *Dinî, Siyasî ve Sosyal Etkisi Açısından Muhammed B. Hanefiyye ve Hayatı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2009.
- Hakyemez, Cemil. "Bedâ Düşüncesi ve Şiî İmamet Tartışmalarındaki Yeri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (Şubat 2006), 29-49.
- Hakyemez, Cemil. *İmâmiyye Şiası ve Temel Kavramları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hakyemez, Cemil. *Şîa'da Gaybet İnancı ve Gaip On İkinci İmam el-Mehdî*. Ankara: İSAM Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Hâşimî, Hatîb Ali b. Hüseyin en-Necefî. *Muhammed b. el-Hanefiyye*. Beyrut: Müessesetü't-Târihi'l-Arabî, 1. Basım, 2004.
- İbn Asâkir, Ebi Kasım Ali B. Hasan. *Târîhu Medînet-i Dimeşk*. Dâru'l-Fikr, ts.

- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî. *el-Fütûh*. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Edva', 1. Basım, 1991.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. thk. el-Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1992.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn b. Ahmed. *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1968.
- İbn İsfendiyâr, Bahâüddîn Muhammed b. Hasan. *Tarihu Taberistân*. çev. Ahmed Muhammed Nâdî. Kahire: Meclisu'l-'Alâ li's-Sekâfe, 1. Basım, 2002.
- İbn Kesîr, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Y. el-Işş - M. el-Bikâî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1997.
- İbn Manzur. *Lisânu'l Arab*. Beyrut, 1990.
- İbn Nema, Ayetullah. *Zevbü'n-Nüddâr fî şerhi's-sâr*. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l İslâmî, 1995.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî. *Tabakât*. çev. Mehmet Dilek - Ali Bakkal. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- İbn Tâvus, Ebû'l-Kâsım Radiyyüddîn Ali b. Musa b. Cafer. *el-Melhûf 'alâ katli't-tufûf*. thk. Fâris Tebriziyân. Tahran: Dârü'l-Üsve, 4. Basım, ts.
- İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Fellâh Abdulhay el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Beyrut: Dârü'l İbn Kesir, 1986.
- İlhan, Avni. "Bedâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İlhan, Avni. "Gaybet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/410-412. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- İlhan, Avni. *Mehdîlik*. İzmir: Kaynak Yayınları, 1976.
- Karadeniz, Muhammed Usâme. *Muhtâr es-Sekâfî'nin Görüşleri ve Şîî Firkalara Etkisi*. Yalova Üniversitesi, Yüksek lisans tezi, 2009.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî. *Ricâlü's-sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdullah el-Leysî. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1987.
- Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdülazîz. *Ricâlü'l-Keşşî*. thk. Seyyid Ahmed el-Hüseynî. Beyrut: Müessesetü'l-a'lâmî li'l-matbû'ât, 1430.
- Kılavuz, Ahmet Saim. "Zeynelâbidîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/365-366. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kocadağ, Yaşar. *Keysâniyye'nin Doğuşu, Gelişimi ve Düşünceleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2004.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahriî*. Ankara: Araştırma yayınları, 2016.

- Kummi er-Razi, Ebu Ali Hazzaz. *On İki İmam'ın İmametinin Delilleri*. çev. Ali Orak. İstanbul: İmam Rıza Dergahı Yayınları, 2020.
- Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb. *Usûlü'l-Kâfî*. 8 Cilt. Beyrut: Menşûratü'l-Fecr, 2007.
- Meclisî, Muhammed Bakır. *Bihâru'l-envâr el-câmiatu li dureri ahhâri'l eimmeti'l-athar*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1983.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-Zeheb*. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, 2004.
- Muhib et-Taberî. *Zehâ'irü'l-ukbâ fî enâkibi zevi'l-kurbâ*. nşr. Hüsâmeddin el-Kudsî. Kahire, 1937.
- Mutahharî, Murtazâ. *Ehl-i Beyt İmamları'nın Siyasî Tutumları*. çev. Cafer Bendiderya. İstanbul: Kevser Yayınları, 2007.
- Nâşî el-Ekber, Abdullah b. Muhammed. *Mesâ'ilü'l-imâme ve muktetafât mine'l-kitâbi'l-avsât fi'l-makâlât*. thk. Joseph van Ess. Beyrut: Darün Neşri Franz Steis Wiesbaden, 1971.
- Neşşâr, Ali Sâmî. *Neşetu'l-Fikri'l-Felsefi fi'l-İslâm*. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 8. Basım, ts.
- Nevbahtî - Kummî. *Şiî Fırkalar*. çev. Hasan Onat vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2020.
- Onat, Hasan. “Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/146. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Onat, Hasan. *Emevîler Dönemi Şiî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 5. Basım, 2022.
- Öz, Mustafa. “Ali Evlâdı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Öz, Mustafa. “İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/345-348. TDV Yayınları, 1999.
- Öz, Mustafa. *İmamiye Şiasında Onikinci İmam ve Mehdi İnancı*. İFAV Yayınları, 1995.
- Öz, Mustafa. “Keysâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/362-363. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Öz, Mustafa. “Muhammed b. Hanefiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/534-536. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Öz, Mustafa. “Şîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 121-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öz, Mustafa. “Takiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/453-454. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Öz, Mustafa - İlhan, Avni. "İmâmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/201-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Refet el-Başa, Abdurrahman. *Tâbiîn'in Hayatından Tablolar*. çev. Taceddin Uzun. İzmir: Uysal Kitabevi, 13. Basım, 1987.
- Saffâr, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen b. Ferrûh. *Besâ'irü'd-derecât*. Kum: Ayetullah Maraşi Necefî Yayınları, 1983.
- Sallâbî, Ali Muhammed. *Hız. Ali (r.a.) Hayatı, Şahsiyeti, Dönemi*. çev. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed. *el-Milel ve'n-Nihal*. çev. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 1. Basım, 2015.
- Şerîf el-Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *el-Füsûlü'l-muhtâra*. el-Mu'temerü'l-Âlemî li-Elfiyyeti's-Şeyhi'l-Mufid, 1. Basım, 1992.
- Şerîf el-Murtazâ, Alemü'l-hüdâ Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *eş-Şâfi fi'l-imâme*. Tahran: Müesseset-ü Sâduk, 1986.
- Şerîf el-Murtazâ, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî. *el-Mukni' fi'l-gaybe*. Beyrut: Müessesetü Âli'l-Beyt li İhyâi't Turâs, 1998.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-Cemel ve'n-nusre li seyyidi'l-itre fi harbi'l-Basra*. thk. Seyyid Ali. Kum: Dârü'l-Müfid, 1. Basım, 2010.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *el-İrşâd*. Necef: Menşûrâtul Matba'atul Haydarî, 1962.
- Şeyh Müfid, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed. *Mesâilü aşera fi'l-gaybet*. Merkezu'l-Dirâsâtu't-Tahassasiyye fi'l-İmâmu'l-Mehdî, ts.
- Şeyh Saduk, Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin ibn Babaveyh. *Dinin Kemâli*. çev. Ali Orak. İstanbul: İmam Rıza Dergahı Yayınları, 2020.
- Tabâtabâi, Muhammed Hüseyin. *İslamda Şia*. çev. Kadir Akaras - Abbas Akyüz. İstanbul: Kevser Yayınları, 4. Basım, 2009.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr (. *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. thk. el-Kermî Ebû Suhayb. Riyad: Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, ts.
- Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasan. *İ'lâmü'l-Verâ bi A'lâmi'l-Hüdâ*. Necef: Mektebetü'l-Haydariyye, 3. Basım, 1970.
- Toklu, Adem. *Muhammed b. el-Haneftiyye'nin İslam Tarihindeki Yeri*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2002.
- Toru, Ümit. *Eş'ari Geleneğin Şiilik Algısı*. Ankara: Astana Yayınları, 2020.

- Tuzcu, Kemal. “Bir Emevî Şairi: Kuseyyir 'Azze”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 1/44 (2004), 17-30.
- Tüccar, Zülfikar. “Seyyid el Himyeri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/62-63. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Üzüm, İlyas. “Rec'at”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/504-506. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Watt, W. Montgomery. *İslam Düşüncesinin Teşekkül Dönemi*. çev. Osman Demir. Ankara: Ketebe Yayınevi, 2020.
- Wellhausen, Julius. *Dini Siyasi Muhalefet Partileri*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 3. Basım, 2019.
- Yıldız, Ayşe. “Bir Araştırma Metodolojisi Olarak Sistemik Literatür Taramasına Genel Bakış”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (2022), 367-386.
- Yiğit, İsmail. “Muhtâr es-Sekafî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/54-55. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Yiğit, İsmail. “Sıffin Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Yurdagür, Metin. “Cefr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/215-218. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Zehebî. *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*. Beyrut, 1995.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnâvûd - Memun es-Sâğirî. Beyrut: Muessesetu'r Risâle, 1985.
- Fevzi b. Muhammed. “Keyfe yumkin takyîm harketu'l-Muhtâr es-Sekafî ve şahsiyyetehu? fe innena nulâhiz fi'r-rivâyât medhan lehu ve zemmen?”, Merkezi'l-İş'â'i'l-İslami <https://www.islam4u.com/ar/shobahat/>, Erişim 03 Nisan 2024.

ÖZ GEÇMİŞ**Erdoğan ASLAN****Öğrenim Bilgisi**

	Amasya Üniversitesi
	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans	Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı (Danışman: Doç. Dr. Ümit TORU)
Başlangıç bitiş tarihi:	18.08.2021/ -
Lisans	Amasya Üniversitesi
	İlahiyat Fakültesi
Başlangıç bitiş tarihi:	18.08.2016/ 08.07.2020